EDITURA UNIVERS

„...Literatura nu are sarcina de a descrie ceea ce este, ci ceea ce trebuie să fie; sau ceea ce ar putea să fie, ca soluție parțială a ceea ce trebuie să fie. Cu alte cuvinte: literatura oferă alegorii. Ea dezvăluie sensuri. Este interpretare a vieții. Realitatea e pentru ea material. (Dar: oferă și modele. Și face propuneri parțiale.)".

ROBERT MUSIL

Lei 7

151

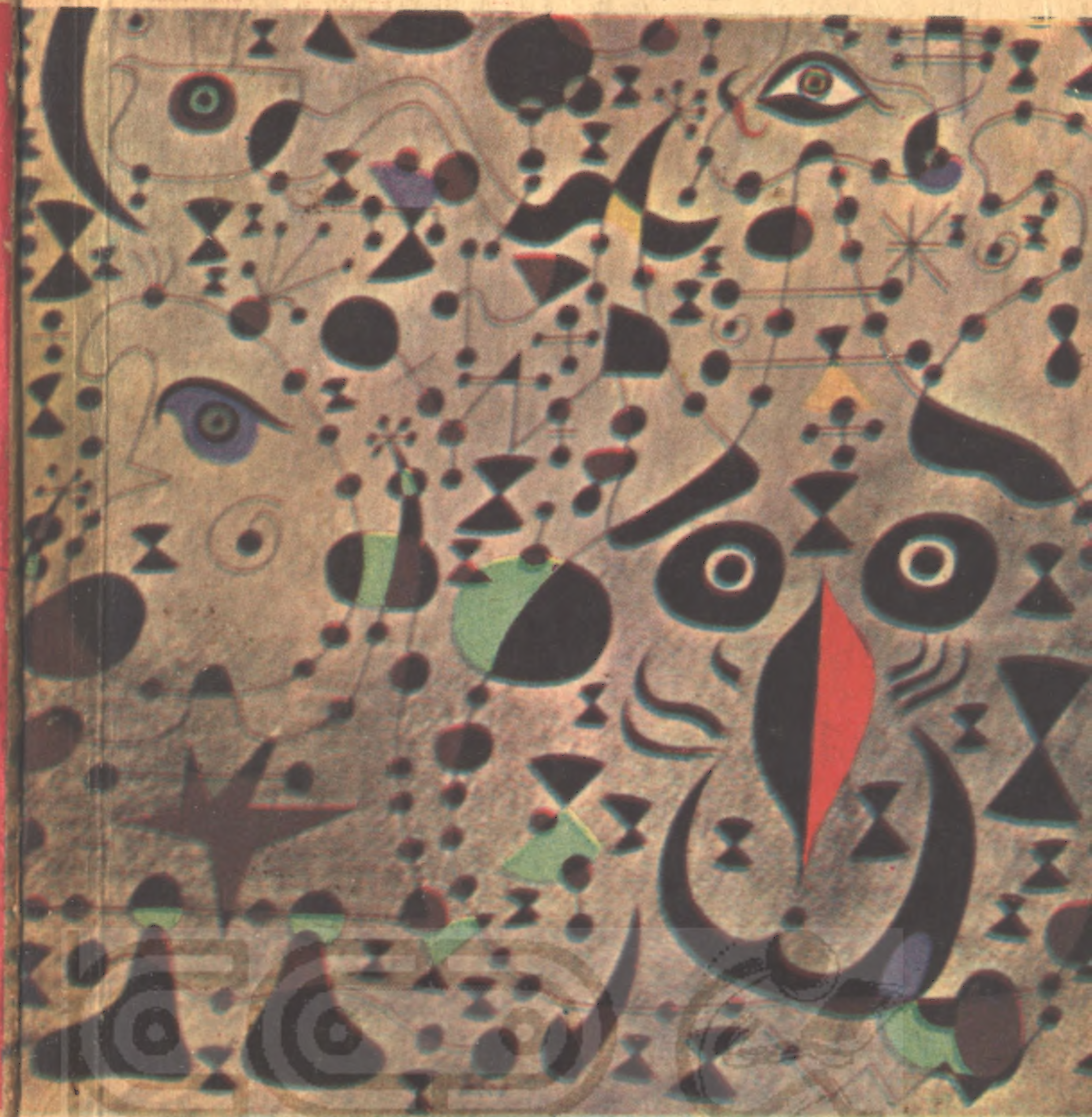
1970

ROBERT MUSIL ● TREI FEMEI

ROBERT MUSIL

TREI FEMEI

COLECȚIA MERIDIANE

ROBERT MUSIL
DREI FRAUEN
Rowohlt, 1964
*
NACHLASS ZU LEBZEITEN
Rowohlt, 1962

Robert Musil

Trei femei

Traducere de *Ion Roman*
Prefață de *Romul Munteanu*

București — 1970

Editura UNIVERS

PREFAȚĂ

Cine urmărește destinul literar al lui Robert Musil constată că se găsește în fața unui scriitor dificil, a cărui operă beneficiază de o rezonanță extrem de limitată în rîndurile contemporanilor și de o receptare tîrzie de către posteritate.

Exigent cu scrisul său pînă la considerarea acestuia ca un text provizoriu, apt să fie mereu supus unor noi revizuiri, auster și lipsit de capacitatea aderării la o viață literară zgomotoasă, destinată să-i marcheze prezența în epocă, autorul *Omului fără însușiri* trăiește într-o izolare tragică, plină de privațiuni, umbrită în același timp de conștiința dureroasă a ignorării sale ca scriitor de prim rang.

Itinerarul creației lui Robert Musil, ca și unele aspecte ce se pot desprinde din biografia sa intelectuală, explică cel puțin în parte drama acestui mandarin intelectual sărac, nevoit adeseori să trăiască din mila altora.

Beneficiind de un debut favorabil, prilejuit de apariția romanului *Rătăcirile elevului Törless (Die Verwirrungen des Zöglings Törless)* — (1906), Robert Musil nu-și menține vreme îndelungată contactul cu publicul decît prin

cîteva nuvele fără valoare artistică deosebită și o piesă de teatru, care a stîrnit aprecieri foarte contradictorii. Abia în anul 1924, autorul aduce o nouă confirmare a talentului său prin volumul de povestiri *Trei femei (Drei Frauen)*, pentru care obține premiul orașului Viena. După aceasta urmează o nouă pauză imensă pînă în 1931, cînd apare primul volum din monumentalul său roman, *Omul fără însușiri (Der Mann ohne Eigenschaften)*.

Dar un micro-roman de debut, o piesă de teatru cu o valoare discutabilă, încoronată totuși cu premiul Kleist, o culegere mică de povestiri bine primită de critica germană și un imens volum dintr-un roman, din care mai apare o parte într-un moment de pronunțată criză, marcat de anul 1933, nu aveau să-l scoată pe acest mare și dificil prozator de la periferia atenției publice. Cercul său de admiratori rămîne încă foarte restrîns. Starea aceasta de lucruri se prelungește pînă în vremea noastră, încît Maurice Blanchot afirmă pe bună dreptate că opera lui Robert Musil este destinată să fie mai mult comentată decît citită.

Scriitorul era și el conștient de dificultățile accesului său la o largă notorietate publică. De aceea, multe din scrierile lui par să reprezinte mai degrabă o cale de pregătire a posterității critice pentru înțelegerea sa tîrzie, decît un dialog direct cu contemporanii. Raportul complex dintre scriitor, epocă și posteritate se configurează în așa manieră, încît toate datele oferite de autor trimit spre înțelegerea personalității și a operei sale, luminînd astfel în mare măsură specificitatea acestora, ca și caracterul lent al unui proces de creație situat sub zodia unei exigențe de-a dreptul paralizante. Ținînd seama de acest context, ni se pare că o cercetătoare ca Marie Luise Roth merge pe o cale fertilă, atunci cînd scrie un studiu care se cheamă *Robert Musil în oglinda operei sale. Încercare asupra unei biografii interioare*. Dar pentru a ajunge la un rezultat final relativ similar, se poate porni și de la biografia directă a scriitorului care, cristalizată într-o epocă foarte agitată, capătă în mod firesc o profundă rezonanță în operă.

Deși zonele de confluență care duc la delimitarea spațiului literar unde se configurează personalitatea autorului sînt la început foarte îndepărtate, căile de comunicare între acestea nu lipsesc. Este adevărat că între profesiunea de inginer și cariera de scriitor distanța este foarte mare și ea se menține și între planul de deziderate ale familiei și idealurile mereu modificabile ale viitorului om de litere. Pe parcursul carierei scriitorului se produc o serie de opțiuni profunde care indică tranziția de la tehnică spre științele umaniste. Pe traiectul acestui proces complicat, Robert Musil își descoperă vocația literară și crede în ea cu o fermitate neclătinată de nici un fel de impediment.

Scriitorul s-a născut în 6 noiembrie 1880, la Klagenfurt. Tatăl său era director de fabrică, iar mai tîrziu a fost profesor universitar. Musil provine dintr-o familie care dăduse Austriei funcționari superiori, medici, ingineri, ofițeri.

Antecedentele sociale ale mamei sale, Hermine Bergauer, mai tînără cu douăzeci de ani decît soțul ei, Alfred Musil, sînt asemănătoare. Nu este însă mai puțin adevărat că perspectiva scriitorului asupra arborelui de familie este de altă natură. În *Schițe pentru o autobiografie (Începută în 1937), Selecțiuni (Skizzen zu einer Autobiographie (begonnen 1937), Auswahl*, autorul *Rătăcirilor elevului Törless* notează cu o vădită ironie: *„Obîrșia mea dă la iveală tot felul de tare. Bunicii mei liniștiți. Fiii lor «originali». Fiul epileptic, mort prematur, cu memoria insulară a numerelor. Străbunul bolnav mintal, despre*

care în clipa de față nu știu dacă aparține liniei directe sau unei ramuri colaterale. Trecut fizic în mine prin mama. Vreau să-i respect voința de a nu vorbi nimic rău despre dînsa.“

Scriitorul și-a petrecut copilăria în Boemia și în părțile de nord ale Austriei. Climatul de familie pare să nu fi fost foarte fericit. Negăsidu-și idealul dorit într-un soț cu preocupări intelectuale, Hermine Musil se îndepărtează de el, ducînd însă pînă la sfîrșit o căsătorie de conveniență. Fotografiile de familie o înfățișează mereu alături de Heinrich Reiter, care se menține în acest triunghi conjugal pînă la moartea mamei scriitorului. Obișnuit să se psihanalizeze, Robert Musil notează unele aspecte triste sau de mare tensiune din viața familiei. *„Ce se poate spune despre rest? Mare iritabilitate nervoasă; violență și scormonirea unei iritări pînă la răbufnire. Violența trecînd în crize de plîns spasmodic... Unor zile de fericire intensă sau de relativă armonie, le urma inevitabil una ce ducea la răbufnire. Corelația cu căsătoria ei, neclară.“*

Evocarea tatălui este însă plăcută și plină de o anumită compasiune pentru omul acesta timid, care nu era totuși un laș și de care se simțea profund atașat. *„Tata a încercat să mă influențeze prin sfaturi bune. Am avut întotdeaunea impresia că în aceste certuri tata se dădea de-o parte. Ca și cînd n-ar fi vrut să decidă el. Era ceva straniu.“*

Probabil că și din dorința de îndepărtare a copilului din acest climat de familie nefavorabil, Robert Musil este trimis la vîrsta de 12 ani într-o școală-internat din Eisenstadt, care avea un anumit regim militar. Și cum în tradițiile familiei cariera militară reprezenta un ideal social constant, Robert Musil își continuă studiile la liceul real militar din Märisch-Weisskirchen, unde studiase mai

înainte și poetul Rainer Maria Rilke. Spunînd pe bună dreptate despre sine că a fost întotdeauna un om disciplinat, scriitorul s-a acomodat cu ușurință acestui mediu cazon. Sportiv, sănătos, înzestrat cu anumite aptitudini militare, autorul de mai tîrziu al *Uniunilor* părea să-și fi găsit direcția de orientare a vieții, spre marea satisfacție a familiei. Dar prima abatere încă neînsemnată de la o anumită traiectorie se produce la vîrsta de 17 ani, cînd își continuă studiile la Academia Tehnico-Militară din Viena, unde se specializează în construcția de mașini, etapa finală a formației ingenerești încheindu-se la Academia din Brünn, unde tatăl său era profesor. După renunțarea la cariera militară pentru cea tehnică, ce reprezintă prima opțiune din itinerarul existenței autorului, în 1901 obține diploma de inginer cu mențiunea *foarte capabil.* [1]

Dar zonele de confluență între tehnică și umanism nu se configurează încă. Cert este însă faptul că în ultimii ani de studii la politehnică, Robert Musil începe să fie ispitit de misterul creației literare. Întîlnirea aceasta între omul de știință cu o formație pozitivistă și creatorul de artă care se mișcă într-un domeniu plin de incertitudini, este plină de consecințe. Un om care caută adevărul, spunea Musil, devine savant, altul care-și etalează subiectivitatea ajunge eventual scriitor, dar nu se știe exact ce se poate întîmpla cu acela care se găsește între acești doi poli extremi.

În această zonă intermediară se găsea intelectualul încărcat de noi disponibilități interioare, cînd, asistent fiind la Politehnica din Stuttgart, lucra la romanul *Rătăcirile*

[1] W. Fehse, *Von Goethe bis Grass*, Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielfeld, 1963, p. 131.

elevului Törless, preocupîndu-se în același timp de studiul matematicii, fizicii, logicii și al psihologiei experimentale.

Rezultatul acestor disponibilități spirituale conjugate este reprezentat de obținerea titlului de doctor în filozofie, fizică și matematică (1908), cu o teză denumită modest : *Contribuții la aprecierea concepției lui Mach.*

Dar cînd Robert Musil ajunsese în această etapă a formației sale intelectuale, *Rătăcirile elevului Törless* apăruseră în 1906, iar cu un an mai înainte începuse să reflecteze asupra primului plan al romanului *Omul fără însușiri.* Posibilitățile intelectuale ale tînărului învățat care nu s-a decis pentru cariera militară, nu s-a mulțumit cu ingineria, nu s-a putut fixa în viața universitară, l-au dus în fața unei opțiuni definitive și aceasta era literatura. Ca și Georg Kaiser sau Hans Dominik, Robert Musil ancorează în literatură cu o formație științifică pozitivistă. Notabil, faptul acesta nu rămîne fără consecințe în creația sa literară și el nu poate fi trecut cu vederea nici atunci cînd cercetătorul operei lui Robert Musil încearcă să-i definească orizontul artistic sau unele preferințe în domeniul prozei.

Referindu-se la începuturile sale literare, într-un proiect tîrziu, dar nedatat, de postfață, scriitorul relatează că pe vremea cînd plănuia romanul, *Rătăcirile elevului Törless,* Gerhart Hauptmann reprezenta pentru gustul său de atunci foarte puțin, Hamsun și d'Annunzio păreau preocupați doar de unele explicații spirituale, Stendhal i se părea de neînțeles, iar Flaubert era pentru el un necunoscut. Doar opera lui Dostoievski îi stîrnea o profundă admirație.[1]

---

[1] R. Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften,* Anhang, Rowohlt Verlag 1965.

Evident că acestea nu sînt unicele lui lecturi. Jurnalul și corespondența dezvăluie și altele care au avut o profundă rezonanță în formația sa intelectuală, fie prin acceptarea unor idei de largă circulație, fie prin respingerea lor cu argumente foarte bogate. Emerson și Nietzsche fac parte din acele elemente catalizatoare care impun formarea unor opinii despre falsa realitate în care trăiește ființa umană sau despre psihologia abisală care nu trebuie confundată cu profunzimea unui act de gîndire. În anii de studii petrecuți la Berlin, autorul se familiarizează cu *filozofia trăirii,* audiază prelegerile lui Dilthey și Simmel, aprofundează psihologia ghestaltistă și manifestă un pronunțat spirit critic față de ideile lui Klages.[1]

Peste începuturile literare, opțiunile profesionale, afinitățile și adversitățile intelectuale, se sedimentează însă experiența sumbră a primului război mondial, care a avut un profund ecou în conștiința sa. Trimis pe front, ofițerul acesta disciplinat și uman care a primit mai multe decorații, nu atît pentru faptele sale de arme, cît pentru acte de eroism civic, începe să înțeleagă acea complexă problemă națională pe care o trăiau popoarele din cadrul monarhiei habsburgice. Și cînd scriitorului i s-a încredințat pentru o anumită vreme redacția acelui *Tiroler Soldaten-Zeitung,* în paginile acestuia se putea observa onestitatea cu care prozatorul critica falsul parlamentarism, politicianismul meschin. Autorul lăsa în același timp să se întrevadă cu o anumită discreție mutațiile care vor interveni în istoria Austriei după război. De fapt acesta este momentul în care se configurează imaginea *Kakaniei,* țară utopică sub care se putea descifra fața imperiului habsburgic, amenințat de o criză fundamentală. Atitu-

---

[1] W. Berghahn, *Robert Musil,* Rowohlt, 1963, p. 47.

dinea ironică necruțătoare față de *Kakania* trebuie reținută cu atît mai mult cu cît ea va reprezenta un suport alegoric fundamental în romanul *Omul fără însușiri*.

Robert Musil se definește astfel ca un spirit pacifist prin excelență, așa cum mărturisește și în una din paginile sale de jurnal. De altfel ceea ce caracterizează atitudinea sa generală pe tot parcursul carierei sale literare este nonconformismul nefundamentat pe un ideal precis de existență. În schița de autobiografie, mai înainte menționată, scriitorul mărturisește că este un nemulțumit, un decepționat de patria sa, așa cum rezultă și din *Omul fără însușiri*. Dar, deși convins de incapacitatea burgheziei și tarele capitalismului, el rămîne un revoltat singuratic, care nu poate adera la o altă concepție despre lume. [1]

Decepționat de război, mereu obsedat de grijile existenței cotidiene, Robert Musil revine în anii postbelici la Viena, unde deține unele funcții administrative mărunte în comparație cu posibilitățile sale intelectuale. Piesa *Die Schwärmer (Entuziaștii)* îl scoate pentru o anumită vreme din anonimat, dar genul acesta de teatru de lectură nu-l poate impune atenției publice. Derivația acestei opere din dramaturgia lui Wedekind nu a rămas nici ea neobservată.

În pofida tuturor dificultăților materiale prin care trecea, Robert Musil a renunțat la orice slujbe din administrația de stat și a optat pentru viața de scriitor liber. Dar atît la Viena, cît și la Berlin privațiunile de toate genurile încep să-l copleșească. Fiind un tip de scriitor cu un proces de creație extrem de lent și nevoit să trăiască numai din veniturile operei sale, Robert Musil se angajează pe un itinerar dramatic din care nu mai poate ieși

[1] Vezi volumul de față, pag. 350.

niciodată. În anul 1930, 600 de pagini din monumentalul său roman sînt sub tipar, dar cînd acestea apar în cursul anului următor, ele îi aduc doar o recunoaștere publică restrînsă nu însă și o schimbare a condițiilor de existență. Pentru a putea lucra în continuare, la Berlin se constituise o societate de ajutor, care l-a sprijinit între anii 1932—1938, iar după instaurarea nazismului și revenirea sa la Viena (1933), aceasta a căpătat o nouă configurație în capitala Austriei. Resursele erau foarte modeste și tăcerea în jurul scriitorului solitar devenea tot mai pronunțată și mai dureroasă. Împlinirea celor 50 de ani nu a înregistrat nici un ecou public și în acest climat apăsător este simptomatic faptul că scriitorul publică un volum cu un titlu simbolic *Postume din timpul vieții (Nachlass zu Lebzeiten)*, 1936.

Dar anii cei mai grei încep pentru Robert Musil o dată cu plecarea sa în exil (1938), determinată de pericolul extensiunii nazismului. În aceste împrejurări de un profund tragism, scriitorul optează pentru Elveția. Referindu-se la această situație istorică cutremurătoare, Walter Muschg sublinia într-un strălucit eseu intitulat *Distrugerea literaturii germane (Die Zerstörung der deutsche Literatur)* că nazismul nu a însemnat numai un refuz al artei și o ruină a literaturii germane, ci și o catastrofă a întregii umanități. Alungați din țară, nevoiți să emigreze, scoși din biblioteci, condamnați la arderea cărților în piețele publice, scriitorii germani cei mai de seamă au pornit pe calea grea a exilului. *„Numai puțini dintre aceștia*, precizează Walter Muschg, *au izbutit să-și găsească o nouă patrie.“* [1]

[1] W. Muschg, *Die Zerstörung der deutschen Literatur*, Paul List Verlag, München, 1961. p. 19.

Robert Musil face şi el parte din acea categorie predominantă a scriitorilor germani care nu au izbutit să-şi găsească o nouă patrie. Pentru el, Elveţia a fost un loc sumbru de refugiu, unde l-a acoperit tăcerea totală, iar privaţiunile materiale l-au împins la marginea disperării. În aceleaşi note autobiografice, prozatorul notează, cuprins de o neliniştitoare tristeţe: *„Pare a fi o situaţie tipică pentru viaţa mea. Mă aflu la Geneva şi nici un om nu mă cunoaşte, nu sînt invitat la nici o manifestare cu caracter artistic. Profesorul B., micul papă, nu-mi dă nici o atenţie."*

Minat de neîncrederea în sine care începe să se contureze, umilit, scriitorul acesta tenace părea să se lase invadat de gîndul că persoana lui *„nu-i bună de nimic şi n-a fost decisă să realizeze ceva important"*. El continuă să elaboreze o operă monumentală, care nu va fi însă încheiată niciodată. Ultimele sale însemnări, care reprezintă un semnal de alarmă fără ecou într-o epocă situată sub zodia morţii absurde, sînt de un tragism cutremurător. *„Nu mai pot. Scriu despre mine însumi şi acest lucru se întîmplă pentru prima dată de cînd sînt scriitor. Ceea ce am de spus rezultă din titlu. Şi acest lucru este de gravitatea cea mai rece... Cred că exceptînd pe cei care se sinucid, nu multe existenţe se găsesc în faţa unei nesiguranţe egale cu a mea..."* [1]

În aceste condiţii, Robert Musil moare subit la 15 aprilie 1942, la Geneva, în urma unei congestii cerebrale. Pastorul protestant, Lejeune, care fusese aproape unicul lui sprijin în ultimii ani, rosteşte cuvîntarea funebră în faţa unui foarte mic grup de devotaţi.

---

[1] R. Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Anhang, p. 1604.

Tăcerea asupra operei lui Robert Musil durează chiar în ţările germanice pînă în 1952, cînd începe să fie descoperit ca un Proust al literaturii germane.

Prozatorul acesta solitar şi taciturn, care preciza că nu scrie cu plăcere sau cu pasiune, credea mai mult în forţa de comunicare a ideilor decît în entuziasmul trezit de arta caligrafului. Scrutîndu-şi conştiinţa cu o modestie care atinge sublimul, Robert Musil a putut să se confeseze astfel: *„Sînt de o incultură extrem de multilaterală... (Sînt de o ignoranţă foarte multilaterală)"*.

Familiarizat cu matematica, tehnica, filozofia, psihologia, creaţiile marilor scriitori, Robert Musil reprezintă tipul scriitorului cu o anumită formaţie enciclopedică, chiar dacă aceasta nu depăşea în unele cazuri sfera cărţilor de popularizare. *Marginaliile teoretice la viaţa unui scriitor* (aprox. 1936), ca şi unele pasaje din însemnările din jurnale, însumează opinii despre filozofie, psihologie şi aplicările ei literare, precum şi unele meditaţii semnificative despre literatură, finalitatea ei, modalităţile de creaţie etc.

Evident că Robert Musil nu ajunge la conturarea unui sistem estetic, deşi aspiraţia spre construcţia de ansamblu este mărturisită, fără să mai poată fi însă realizată. Dar suita aceasta de reflecţii pe marginea fenomenului literar se defineşte în cele din urmă ca o edificatoare profesiune de credinţă. Excesiv de modest, Robert Musil nu emite decît arareori judecăţi cu pretenţia unor legi generale despre artă. În cele mai multe cazuri, el transmite punctele sale de vedere, pornind de la propria experienţă de creaţie. Cînd o afirmaţie tinde spre o accepţiune generală, ea este formulată ca o ipoteză în genul acesteia: *„Probabil că s-ar putea spune: ştiinţa năzuieşte spre general, arta către exemplar"*. Cînd enunţul este personal, dar lipsit de o amplă argumentare, el se

configurează în această manieră : *„Va trebui să spun odată de ce mă interesează psihologia experimentală «plată» și nu Freud, Klages, ori chiar fenomenologia“.*

Atunci cînd Robert Musil scriitorul și învățatul familiarizat cu diverse domenii de cercetare fixează raporturile dintre artă și știință, judecata sa limpede este plină de adevăr. *„Deosebirea în sine e simplă: literatura nu e o cale spre știință și cunoaștere. Dar: literatura se folosește de știință și cunoaștere. Și anume tot atît de exact în privința universului interior, cît și a celui exterior.“*

Cînd se referă la arta realistă și la raporturile acesteia cu lumea văzută ca suprafață, autorul optează pentru o finalitate foarte cuprinzătoare a literaturii. Aceasta, după părerea sa, *„nu are sarcina de a descrie ceea ce este, ci ceea ce trebuie să fie“*. Aprofundînd acest punct de plecare, autorul semnalează anumite modalități specifice la care face apel creația literară din vremea sa, ca și din alte epoci. *„Literatura oferă alegorii. Ea dezvăluie sensuri. Este interpretare a vieții.“*

Robert Musil trece de la aceste marginalii teoretice spre literatură și ajunge la unele concluzii desprinse din operele sale fundamentale. De aceea, ele trebuie cu atît mai mult luate în considerație. Autorul menționează astfel un principiu al *pașilor foarte mici* în arta sa și altul al *pașilor motivați*. Prin cel dintîi înțelege luminarea spectrului moral cu trecerile sale de la o atitudine la alta, iar prin cel de-al doilea, prezența planului psihologic cu motivațiile sale intime.

Preocupat de înregistrarea reacțiilor mărunte, a faptului aparent insignifiant, căruia scriitorul îi caută cu tenacitate o anumită motivație, Robert Musil se definește ca un adept al *raționalismului psihologic* sau, cum spuneau unii critici ce înregistraseră cu satisfacție apariția romanului său *Rătăcirile elevului Törless,* ca un reprezentant al *realismului psihologic.* Este adevărat că în însemnările sale din jurnal, ca și în notele teoretice desprinse din paginile autobiografice, autorul privește cu o detașată ironie asemenea etichetări. Dar nu este pentru prima dată în istoria culturii, cînd un scriitor respinge cu vehemență anumite clasificări istorico-literare în care posteritatea îl face să încremenească fără drept de apel. Faptul acesta trebuie reținut cu atît mai mult cu cît Robert Musil se afirma ca scriitor într-un moment cînd arta romanescă trece prin transformări foarte profunde, unele acompaniate de justificări teoretice de mare rezonanță, altele impunătoare prin simpla lor prezență.

Cînd în 1906 apărea romanul *Rătăcirile elevului Törless,* metamorfoza literaturii, produsă prin reacția la anumite formule tradiționale, abia începuse. Acțiunile de incitare a căutării noului vin din partea futuriștilor italieni și din sfera expresioniștilor germani. Străin față de manifestările negatoare ale celor dintîi, puțin receptiv față de experiența literară a expresioniștilor, Robert Musil rămîne în această etapă, așa după cum el însuși mărturisea, mai aproape de unele realizări ale prozei tradiționale, decît de încercările unora dintre contemporanii săi. Dar metamorfoza artei romanești care se configura mai mult ca un deziderat în această perioadă, avea să se împlinească prin unele opere fundamentale, publicate pe parcursul lungului proces de gestație și finisare a *Omului fără însușiri.*

Romanele lui Proust, Virginia Woolf, scrierile lui Kafka, Thomas Mann, formula prozei ciclice dusă la o nouă strălucire de către Roger Martin du Gard și Galsworthy, cărțile lui André Gide și Alain Fournier despre adolescență, indică doar o parte din transformările profunde

prin care trecea arta prozei în primele decenii ale secolului XX.

Mai puțin ispitită de mitul modernității excesive, proza germană din această perioadă demonstrează și ea o etapă de incontestabilă eflorescență a romanului. Thomas Mann nu este o simplă piramidă izolată într-un pustiu. Scriitorii austrieci, din rîndurile cărora face parte și Robert Musil, impun și ei un evident certificat de notorietate europeană. Țara despre care Karl Krauss spusese că este un *„institut de încercare pentru declinul lumii"*, dăduse literaturii europene scriitori de talia lui Kafka, Hermann Broch, Heimito von Doderer și alții. Înscris prin cronologia vieții sale în această complexă generație, Robert Musil rămîne totuși un spirit singular în epocă.

Cu *Rătăcirile elevului Törless*, prozatorul german realizează o remarcabilă operă de explorare a crizei pubertății, anticipările cunoscute pe această temă fiind nesemnificative. Faptul că acest roman de mici dimensiuni pleacă de la anumite întîmplări reale, nelipsite de anumite contingențe autobiografice rămîne în ultimă instanță lipsit de o semnificație majoră. Autorul însuși mărturisește că întîlnirea sa cu o conjunctură de evenimente asemănătoare cu cea din roman l-a lăsat indiferent.

Semnificativ ni se pare însă de la început faptul că Robert Musil prefigurează prin romanul său un anumit *univers* concentraționar specific, cristalizat într-un institut de educație. Subtextul satiric și moralist al operei nu se dezvăluie niciodată prin referințe la sistemul oficial de educație sau la pornirile abuzive, tiranice ale unor profesori. Caracterul ingenios al acestei cărți rezultă tocmai din maniera în care scriitorul reconstituie imaginea exterioară a unei școli cu tineri proveniți din societatea înaltă și viciile interioare, ascunse ale acestora. Acest univers de existență în miniatură este în așa fel conceput

încît să poată etala constrîngeri spirituale, porniri morbide și tiranice, conștiințe care se destramă. Criza adîncă ce mina existența *Kakaniei* este sugerată prin acest remarcabil roman al pubertății. Opera nu trădează nici un fel de intenție de confesiune directă. Scrisă la persoana a treia, concepută ca o radiografie a unor stări de conștiință, narațiunea aceasta psihologică își trage seva din evenimente exemplificatoare și tipologii morale caracteristice. Conflictul nu rezultă din raporturi de adversitate dintre individ și sistem, ci din ridicarea măștilor unei generații care prevestește o dramatică criză istorică. Examinarea răului embrionar, instalat în conștiința unei asemenea generații destinate să reprezinte viitorul, este simptomatică. Atunci cînd W. Berghahn se referă la semnificația *Rătăcirilor elevului Törless*, acesta afirmă că ceea ce Robert Musil *„presimte, descifrează în mod inconștient*[1]*"*. Afirmația ni se pare riscantă, fiindcă în pofida tuturor naivităților lui Robert Musil, paginile sale autobiografice demonstrează că era deplin conștient de maladia lumii în care trăia.

În *Rătăcirile elevului Törless*, scriitorul pune în circulație unele motive fundamentale ale creației sale. În jurul crizei pubertății se polarizează astfel problema alienării și a umilinței umane, conștiința binelui și a răului, raportul dintre înțelegerea rațională și instinctual-elementară a lumii, relația dintre civilizație și morală, spectrul declinului vechii societăți din monarhia hasburgică.

Romanul este însă în așa fel construit încît nimic să nu trădeze caracterul programatic al unor intenții. Ideile operei se configurează în permanență prin detalii perfect înglobate în fluxul general al narațiunii. Constelația de personaje care pune în lumină fața unei umanități bol-

[1] W. Berghahn, *Robert Musil*, p. 33.

nave este formată din Törless, Reiting, Beineberg și Basini.

Spațiul în care se petrece o anumită dramă a umilinței umane, care nu va căpăta niciodată o circulație publică, este claustrat și întunecos, fiind reprezentat de camera unui pod, a cărui descriere autorul o face în mod minuțios. *„Pereții erau complet acoperiți cu o stofă de steag roșu-sîngeriu, pe care Reiting și Beineberg au luat-o dintr-o altă încăpere a podului, iar podeaua era acoperită cu un țol dublu și gros... Pe perete, alături de ușă, atîrnau două pistoale încărcate."* [1]

În acest spațiu închis se consumă drama morală în a cărei constelație Reiting și Beineberg joacă rolul călăilor, Basini este acoperit de semnificația victimei vinovate, iar Törless este martorul „complice", înfiorat și revoltat, dar în același timp neputincios.

Episoadele prin care autorul reconstituie actele de totală degradare a victimei se petrec în acest context. Ele au structura unor narațiuni scenice în miniatură.

— *„Nu auzi? Trebuie să spui că ești un hoț. Trebuie să spui că ești un hoț. Trebuie să spui acest lucru imediat!*

Atunci s-a lăsat o scurtă tăcere, greu de cîntărit. Apoi Basini a spus încet, dintr-o singură răsuflare, cu o intonație nevinovată: Sînt un hoț.

Beineberg și Reiting rîdeau cu plăcere spre Törless: A fost o idee bună din partea ta, micuțule. Și către Basini: Și acum vei spune imediat sînt un animal, un animal hoț, hoțul vostru porcesc." [2]

---

[1] R. Musil, *Die Verwirrungen des Zöglins Törless*, Rowohlt, 1966, p. 41.
[2] Op. cit., p. 76.

Romanul lui Robert Musil nu se încheie prin rezolvarea unei crize, ci în mod programatic prin eludarea consecințelor ei firești. Törless *evadează* din acest univers infernal al viciilor într-o aparentă idilă familială, Basini, victima vinovată, suportă consecințele unei culpe parțiale, iar cei doi tirani rămîn neatinși de urmările răului pe care l-au declanșat. Este semnificativ faptul că în unele pagini de jurnal, scrise după război, Robert Musil afirmă că Reiting și Beineberg sînt un fel de forme embrionare ale călăilor din timpul naziștilor.

Roman de riguroasă observare a unor moravuri și crize de conștiință ale vîrstei pubertății, *Rătăcirile elevului Törless* demonstrează darurile remarcabile ale unui prozator-psiholog. Notația exactă a reacțiilor de conștiință, fișa neutrală a metamorfozelor sufletești și a relațiilor interindividuale, enunțul narativ precis, lipsit de podoabe stilistice excesive, imprimă nota caracteristică a acestei cărți.

Este astfel evident faptul că pentru Robert Musil formula romanului-*histoire* reprezintă doar un pretext care trimite spre romanul-*recherche*. Ernst Fischer preciza pe bună dreptate că în această operă sînt însumate toate leitmotivele creației literare a lui Robert Musil de mai tîrziu. [1]

A doua confirmare decisivă a virtuților unui prozator cu excelente daruri analitice este *Drei Frauen (Trei femei)*. Dacă în *Rătăcirile elevului Törless*, personajele de prim-plan se reduc la un grup de adolescenți, în culegerea de povestiri din 1924 prezențele catalizatoare, care generează profunde vibrații de conștiință, sînt reprezentate de cele trei femei, Grigia, Tonka și portugheza, înfățișate în ipostaze relativ asemănătoare. Notabil și aici

---

[1] Ernst Fischer, *Das Werk Robert Musils, Sinn und Form*, 1957, Heft 5, s. 855.

în unele cazuri (*Tonka*), elementul autobiografic este mult mai estompat. Semnificativ pentru acest ciclu de povestiri ni se pare de asemenea faptul că relaţia cauză-efect nu mai iese în relief prin ambii termeni ai contextului literar, ca în romanul despre Törless. Eludarea unuia dintre termeni a dus în mod deliberat la realizarea unei intrigi cu implicaţii enigmatice şi la ambiguizarea unor situaţii şi personaje.

În fiecare dintre aceste trei povestiri *erosul* deţine un loc fundamental. Lectura lui Freud nu rămîne fără consecinţe în opera scriitorului, chiar dacă acesta îl judeca cu o excesivă severitate. Confruntarea eroilor cu *erosul* duce la descoperirea unor complexe sufleteşti nebănuite, declanşează forţe spirituale necunoscute, determină reacţii neprevizibile. De aceea, se poate spune că în fiecare dintre cele trei povestiri, strînse în culegerea menţionată, întîlnirea cu *erosul*, care trădează abaterile de la normele etice, se soldează cu epiloguri tragice.

În alţi termeni decît Goethe şi într-un alt context spiritual, Robert Musil caută resursele psihologice ale *afinităţilor elective*, punînd totodată un accent deosebit pe sancţionarea lor etică. Evenimentul care declanşează drame ireparabile atît în Grigia, cît şi în Tonka, este *adulterul*, judecat evident ca o consecinţă a unei afinităţi elective, nepermise. De aceea, fiecare dintre cele trei opere trebuie apreciate ca nişte parabole. Lecţia moralizatoare sau comentariul direct lipsesc şi acum cu desăvîrşire.

Dacă ne referim la *Grigia* şi *Tonka*, constatăm că structura conflictului din cele două opere este relativ aceeaşi. O comuniune sufletească aparent perfectă, o tentaţie erotică exterioară, lipsită de o motivaţie reliefată, un proces interior de alienare sau dedublare, încheiat cu moartea personajului central, compun treptele acestui traseu existenţial cu un final tragic. Motivaţia etică a scriitorului

porneşte de la semnificaţia pe care o acordă *adulterului*, ca act de *infidelitate faţă de sine*. În însemnările sale autobiografice, Robert Musil precizează că pentru el adulterul nu este o simplă problemă de tipologie psihologică, ci un act al trădării de sine, deoarece reliefează raporturile omului cu idealurile sale.

Dacă în *Omul fără însuşiri* opţiunea aceasta de ordin negativ este descompusă în părţile ei componente mărunte, fapt care i-a determinat pe unii critici să vorbească de atomizarea sufletului omenesc în proza lui Robert Musil, în *Grigia* sau *Tonka* adulterul este înfăţişat ca o abatere de la normalitate, învăluită de un anumit mister.

Homo, personajul central din *Grigia*, este o natură dionisiacă puternic cenzurată. El se alienează în existenţă întîi prin profesie, trădînd anumite idealuri umane elementare. Scos din climatul de familie, Homo aude chemarea erosului, care se insinuează în conştiinţa sa ca o forţă telurică elementară, fără transferuri pe planurile superioare ale spiritului. Expediţia la care participă îl confruntă pe Homo (faber) cu hazardul reprezentat de Grigia, femeia primitivă. Ea semnifică pentru el *erosul*, reprezintă calea care îl duce în spaţiul existenţial al morţii. Întîlnirea acestui *homo faber* cu iraţionalul din existenţă este tragică. Închis de bărbatul gelos al Grigiei cu aceasta într-o grotă, ea se salvează, dar el, omul care s-a trădat pe sine, moare în mod aberant, nemaiavînd puterea şi nemaisimţind nevoia să trăiască. Finalul este tipic pentru proza absurdă de mai tîrziu.

Aşezată în succesiunea îndepărtată a romanului despre Törless, *Grigia* pune în lumină alte resurse ale artei narative şi ale celei portretistice. Peisajul exotic al sudului este reconstituit prin detalii pline de culoare şi dinamism. Peste cromatica vie a acestui peisaj sînt proiectaţi oa-

menii cu naturile lor primare, care se dezvăluie în mod neprevizibil. Extrem de minuțioase, portretele femeilor, mai ales, sînt reconstituite prin amănunte vestimentare frapante, gesturi sugestive, inflexiuni misterioase ale vocii etc. Preferințele scriitorului pentru culoare și pitoresc duc la o anumită lirizare a narațiunii, care își pierde răceala relatării și tonul neutral al observației clinice. În *Trei femei*, atitudinea naratorului obiectiv este astfel abandonată, în favoarea eului liric al unui povestitor înfiorat de spectacolul existenței. În *Tonka*, de pildă, cititorul poate descifra cu ușurință aceeași artă poetică, întîlnită și în *Grigia*, destinată să scoată în relief și în acest caz același motiv literar, *infidelitatea*, văzută ca act al trădării de sine. Nouă este însă în *Tonka* tentativa de ambiguizare a unor personaje și situații. În felul acesta, relativizarea unor fapte scoate în evidență alte resurse de reconstituire a unui univers aberant, decît cele întîlnite în proza lui Kafka.

Tonka este concepută de Robert Musil ca o micro-tragedie a erosului în care personajul feminin ispășește vina tragică a infidelității. În această structură, evidentă la prima lectură, autorul introduce reflecții destinate să stîrnească suspiciunea asupra unor personaje și evenimente. Narațiunea este în așa fel construită de autor, încît să nu existe o suprapunere între timpul relatării și timpul evenimentelor. Pe această cale, *memoria infidelă*, care reconstituie trecutul la modul subiectiv, poate introduce scene false în fluxul narațiunii sau deformează semnificația altora.

Și în *Tonka*, naratorul păstrează atributele scriitorului omniscient. Dar în mod deliberat, intriga se compune din o serie de avansuri și reculuri. Scenele aparent exacte sînt relativizate prin îndoială. Enunțul ipotetic este simplu și direct. *„Dar oare a fost chiar așa? Nu, astea le-a potrivit el abia mai tîrziu. Totul se preschimbase într-o poveste; acum nu mai putea deosebi adevărul de fantezie.“*

Proiectată astfel pe ecranul unui *timp afectiv*, imaginea Tonkăi se relativizează, iar comportamentul ei nu se mai știe în ce măsură este real sau rămîne o reprezentare a memoriei infidele a eului receptor.

Semnificația acestei nuvele rezultă din arta ei poetică inedită. Ingenuă și perversă, fidelă și necinstită, victimă și vinovată, Tonka este proiectată într-un spațiu existențial construit din două perspective diferite. Introdusă de scriitor în mod deliberat în zona suspiciunii, provocată de confruntarea cu erosul, eroina rămîne ambiguizată pînă și în fața evenimentului-limită care este moartea.

Mai puțin izbutită, *Portugheza* este o altă variantă pe același motiv al adulterului. Doar epoca în care este proiectată intriga are o altă culoare. Dar, în lumea cavalerilor medievali, violenți și sentimentali, confruntarea ființei umane cu erosul se realizează pe aceleași coordonate ca și în societatea modernă. Portugheza nu mai intră însă în spațiul morții, fiindcă este nevinovată. Dacă în *Grigia* eroul moare din cauza unei erori etice, dacă în *Tonka* infidelitatea ipotetică este sancționată de scriitor tot prin moarte, în *Portugheza* risipirea suspiciunii nu mai justifică finalul tragic al eroinei.

Bazate pe anumite norme poetice unitare, cele trei povestiri din culegerea din 1924 reprezintă o etapă semnificativă a metamorfozelor pe care le înregistrează arta prozei lui Robert Musil.

Raportate la acestea, scrierile strînse în volumul *Postume din timpul vieții* demonstrează îndrumarea atenției scriitorului spre alte zone ale existenței. Trebuie să precizăm însă de la început că nu toate textele publicate în acest volum au caracterul unor povestiri literare. Unele sînt simple aforisme, altele sînt meditații pe marginea

scriiturii, situîndu-se între eseul critic și jurnalistica cu propensiuni artistice.

Dat fiind locul acestor preludii literare în ansamblul creației scriitorului, el însuși a privit actul publicării lor cu anumite rezerve. *„Firește, ultimele cuvinte din viață ar trebui tratate cu o grijă cu atît mai mare, chiar dacă sînt rostite cu anticipație. A publica doar niște mici istorioare și reflecții într-o lume în care se aud bubuituri de tun și gemete ; a vorbi despre chestiuni secundare, în vreme ce există atît de multe chestiuni principale ; a-ți face necazuri în legătură cu fenomene ce se află departe înapoia liniei de foc : fără îndoială, toate acestea ar putea să pară unora drept o slăbiciune, și vreau să mărturisesc deschis că și mie hotărîrea publicării mi-a dat tot felul de griji."*

Însumînd scrieri din anii 1913 și apoi dintre anii 1920—1929, ca și de mai tîrziu, *Postumele din timpul vieții* constituie totuși o experiență artistică de care istoricul literar nu poate face abstracție. Opere ca *Hîrtia de muște*, *Insula maimuțelor*, *Poate un cal să rîdă?*, *Oi, văzute altfel*, *Șoarecele* etc. reprezintă un univers miniatural sau sînt alegorii și parabole în care transferul de fapte în lumea animalieră este de așa manieră realizat, încît subtextul să poată trimite în permanență spre viața umană. Semnificativ ni se pare în același timp faptul că scriitorul, preocupat de realizarea unei opere monumentale, izbutește să condenseze anumite fapte sugestive în povestiri de foarte mici dimensiuni. Fluxul existenței nu mai este reconstituit în postumele din viață prin evenimente de o anumită amploare sau prin acte de mare rezonanță interioară. Zonele de confruntare între conștiință și viața exterioară se configurează prin selecția faptului cotidian banal, care doar arareori poate marca anumite sensuri grave. Un grup de oi care seamănă cu un cor, un șoricel

care apare în raza vizuală a unui ins ce stă pe o bancă la o anumită oră, un cal țesălat în anumite zone foarte sensibile, care pare să rîdă, reprezintă doar cîteva din detaliile pe care scriitorul le consemnează în aceste povestiri miniaturale despre o *lume care nu cuvîntă*. Cîteodată, faptul aparent insignifiant trimite spre zonele grave ale existenței. Imaginea muștei care sucombă pe hîrtia capcană este o capodoperă în miniatură, o narațiune tragică a luptei cu moartea, văzută la mici dimensiuni. Dar trebuie să recunoaștem că multe din scrierile strînse în acest volum nu reprezintă zonele majore ale creației scriitorului, deși travaliul său artistic pe marginea lor a fost destul de îndelungat, iar amintirea unor fapte consemnate în aceste texte miniaturale l-a obsedat multă vreme. Episodul cu calul care rîde este consemnat în jurnalul său, în 1.XII.1913, unde capătă forma embrionară a povestirii de mai tîrziu. Hîrtia de muște se găsește și ea sub o formă mai scurtă în paginile de jurnal, fără să aibe însă dramatismul din versiunea definitivă.

Opera care face din Robert Musil un scriitor de valoare universală este *Omul fără însușiri*, roman monstruos prin proporțiile sale, conceput în așa manieră, încît să nu poată fi terminat niciodată. Într-un comentariu minuțios și subtil asupra lui Robert Musil, Ernst Kaiser și Eithene Wilkins precizează pe bună dreptate că *Omul fără însușiri* a fost comparat în mod nejustificat cu *Wilhelm Meister*. Opera lui Robert Musil, adaugă autorii, nu se integrează nici în formula unui *Bildungsroman*, nici în aceea a unei creații de genul *éducation sentimentale*. Ea reprezintă mai degrabă o replică modernă a lui Parsifal, un act de căutare a unei irealități, a unui simbolic Graal.

Obiectivele romanului lui Robert Musil sînt multiple, de aceea și structura narațiunii este mereu modificată în funcție de evenimentele și personajele configurate. Sa-

tiric, ironic și burlesc, aplecat spre reconstituirea unor episoade de farsă absurdă, preocupat de destinul unui individ și al unei lumi în declin, populat cu eroi fictivi, și personaje care trimit la o anumită realitate istorică, romanul lui Robert Musil poate fi într-adevăr socotit ca o ultimă realizare strălucită a barocului în literatura austriacă.[1]

Cadrul în care se desfășoară epopeea ironică a lui Ulrich, *omul fără însușiri,* este reprezentat de monarhia habsburgică, de lumea utopică din *Kakania,* cea amenințată de un declin istoric inevitabil. Primele episoade ale intrigii trimit spre anul 1913.

Ernst Fischer observa că evenimentele din roman sînt organizate pe trei planuri fundamentale. Pe primul plan este reprezentat procesul de decădere a monarhiei habsburgice, pe al doilea se conturează situația oamenilor într-o lume problematică, iar pe al treilea se profilează filozofia unei realități care se irealizează.

Nucleul istoric al acestui roman cu o intrigă localizată în 1913 se polarizează în jurul unui eveniment proiectat în viitor. Dintr-o scrisoare a tatălui lui Ulrich rezultă că în Germania va avea loc în 1918 jubileul celor 30 de ani de guvernare a împăratului Wilhelm al II-lea. Aceasta duce la declanșarea unei *acțiuni paralele* la Viena, replica constînd în sărbătorirea celor 70 de ani de pașnică existență a lui Franz Joseph I. Evenimentele sînt reconstituite de scriitor la modul retroactiv, deci după căderea imperiului habsburgic. Robert Musil scrie aceste episoade după 1920, reprezentarea trecutului unei lumi fără glorie fiind realizată cu o vădită ironie.

---

[1] E. Kaiser, E. Wilkins, *Robert Musil,* Kohlhammer Verlag, 1962, p. 24.

Acțiunea paralelă aduce pe prim plan înalta societate, compusă dintr-o *faună umană* foarte diversă. În felul acesta se configurează romanul de moravuri, susținut de o complexă tipologie umană. Baronul Leinsdorf, frumoasa Diotima cu pretențiile ei intelectuale, Arnheim, omul de afaceri și personajul cu cheie, generalul Stumm etc., pun în lumină fața aplatizată a unei societăți care se rostogolește în vid, dinamica falsă a unei lumi care și-a pierdut axa istorică. În această cursă de organizare a iluziilor unei țări care se prăvălește în haos este integrat Ulrich, secretarul general al societății de pregătire a jubileului.

Introducerea unui roman al individului în epopeea comico-satirică a unei societăți ilare este plină de semnificații. Ulrich, eroul marilor disponibilități spirituale, este tipul care se definește prin refuzul organic al oricărei opțiuni. El nu alege nici evenimentele, nici oamenii cu care vine în contact. Abandonînd mai multe profesii, Ulrich trăiește într-o totală indiferență, care generează vidul existențial. Trăsătura fundamentală a acestui *om fără însușiri* rezultă din incapacitatea sa de fixare sau de aderare. Bătut pe stradă din întîmplare, amantul unei femei isterice printr-un simplu hazard, angajat în organizarea unui act istoric fără participare interioară, fermecat, fără profunde remușcări, de iubirea incestuoasă a surorii lui, Ulrich este un revoltat abulic, un alienat în existență, un simptom al unei colectivități umane dereglate.

Romanul lui Robert Musil se cristalizează astfel ca o epopee comico-satirică a unei lumi care a pierdut sentimentul tragicului, o dată cu estomparea percepției exacte a realității istorice. Narațiune istorică și cronică de moravuri, eseu filozofic și operă de explorare psihologică, meditație asupra condiției umane și satiră a unei existențe

umane situate sub zodia absurdului, romanul acesta cu o structură polifonică îl situează pe Robert Musil în rîndul unei *familii de spirite* din care fac parte Huxley, Thomas Mann, Kafka, Sartre și Camus.

Pînă la traducerea sa integrală în limba română, culegerea de față oferă preludiile majore ale creației unui mare romancier.

ROMUL MUNTEANU

Trei femei

GRIGIA

SE IVEȘTE CÎTE O PERIOADĂ ÎN VIAȚA, CÎND toate își încetinesc într-un chip izbitor cursul, de parcă ar șovăi să meargă mai departe sau ar vrea să-și schimbe direcția. Într-o asemenea perioadă nenorocirea se poate mai lesne abate asupra cuiva.

Homo avea un băiețaș bolnav ; suferința dura de un an fără vreun semn de ameliorare și fără să se agraveze, doctorul recomanda o cură lungă într-o localitate potrivită, iar Homo nu se putea decide să plece cu ai lui. I se părea că s-ar rupe prea mult timp de el însuși, de cărțile, de planurile și viața lui. Refuzul de a pleca îi împovăra sufletul, deoarece își dădea seama că se face vinovat de un mare egoism, dar apăsarea sufletească provenea poate mai curînd dintr-o senzație de autodisoluție, căci pînă atunci nu se despărțise de soția lui nici măcar pentru o singură zi ; o iubise întotdeauna foarte mult și o iubea și acum la fel, dar, datorită copilului, dragostea aceasta se desfăcuse în două, așa cum se despică mereu mai mult o piatră, în care s-a infiltrat apa. Homo era nespus de uimit de această nouă însușire a iubirii lui, de această fragmentare ce se ivise fără

ca el să fi contribuit la ea voit și cu bună știință, iar în tot timpul cît au durat pregătirile de plecare se simți incapabil să-și închipuie cum își va petrece singur vara apropiată. Nu-l stăpîni altceva decît o puternică aversiune împotriva localităților balneare și de munte. Rămase singur, iar a doua zi primi o scrisoare care-l invita să ia parte la lucrările unei societăți ce intenționa să redeschidă vechile mine de aur venețiene din Val Fersena. Scrisoarea îi fusese trimisă de un domn Mozart Amadeo Hoffingott, pe care-l cunoscuse cu cîțiva ani înainte în timpul unei călătorii și cu care întreținuse relații prietenești vreme de cîteva zile.

Cu toate acestea nu-l încercă nici cea mai mică bănuială că ar putea fi altceva decît o afacere serioasă și onestă .Expedie două telegrame ; printr-una își informa soția că pleacă încă în ziua aceea și că îi va comunica unde se află, prin a doua confirma că acceptă oferta de a participa la lucrările de deschidere a minei, ca geolog, și, eventual, cu o contribuție bănească mai importantă.

Se întîlni cu Hoffingott, un bărbat voinic, frumos, brun, de vîrsta lui, mereu în mișcare, la P., un orășel italian izolat și bogat, unde se cultivau duzi și viță de vie. Cum i se spusese, societatea dispunea de importante mijloace de proveniență americană, iar lucrarea urma să se desfășoare în stil mare. Pentru moment se făcuseră pregătiri pentru o expediție spre interiorul văii, la care urmau să participe ei doi și trei coasociați, fuseseră cumpărați cai, se așteptau instrumente și se recrutaseră oameni de ajutor.

Homo nu locuia la han, ci, nici el nu știa propriu-zis de ce, la un italian, cunoscut al lui Hoffingott. Existau în locuința lui trei lucruri care îi atraseră atenția. Paturi dintr-un frumos furnir de mahon, cu așternutul de o nespusă moliciune răcoroasă. Un tapet cu un model nemaipomenit de încurcat, de lipsit de gust, extrem de nedescifrabil și de ciudat. Și un balansoar din trestie ; cînd te legănai în el și priveai tapetul, te încurcai pe de-a-ntregul într-o harababură de meandre ca niște cîrcei de viță, care, în numai două clipe, creșteau de la nimic la dimensiunile lor reale, ca să piară apoi din nou, retrăgîndu-se în ele însele.

În lungul străzilor plutea un aer în care se simțeau, amestecate, adierile zăpezii și ale sudului. Era la mijlocul lui mai. Seara străzile erau luminate de mari lămpi cu arc voltaic, aninate atît de sus de cabluri întinse de-a curmezișul, încît străzile de dedesubt păreau niște defileuri de un albastru-închis, pe al căror fund întunecat trebuia să mergi, în vreme ce deasupra se roteau în spațiul cosmic sori albi și șuierători. În timpul zilei, ochii dădeau de vii și păduri. Acestea ieșiseră din iarnă roșii, galbene și verzi ; deoarece copacii nu-și lepădau frunzele, foile veștede și cele noi se împleteau laolaltă ca în coroanele mortuare de prin cimitire, iar vilele micuțe, roșii, albastre și trandafirii erau împlîntate, totuși foarte vizibile, în vegetație, ca niște zaruri așezate felurit, înfățișînd în fața lumii întregi o lege formală ignorată de ea, ciudată, insensibilă. Mai sus însă pădurea era întunecată și muntele se numea Selvot. Deasupra pădurii, se întindeau,

ninse, pășuni alpine ce însoțeau ca o tălăzuire de valuri largi, domoale, peste munții învecinați, mica vale laterală cu povîrniș abrupt în care trebuia să pătrundă expediția. Cînd veneau să vîndă lapte și să cumpere mălai pentru mămăligă, bărbații din munții aceștia aduceau cîteodată druze mari de cristal de stîncă sau de ametist care împodobeau pe-acolo numeroase crăpături ale coastei tot atît de îmbelșugat cum cresc în alte părți florile pe pajiști, iar aceste tulburătoare și frumoase plăsmuiri de basm întăreau încă mai mult impresia că sub înfățișarea acestui ținut, care sclipea străin și familiar totodată, ca stelele în unele nopți, se ascundea ceva așteptat cu dor. După ce pătrunseră călare în valea din munți și trecură pe la ora șase prin Sancta Orsola, auziră cîntînd, la un podeț de piatră azvîrlit deasupra unui jgheab tăiat în stînca acoperită cu tufe, dacă nu o sută, sigur vreo două duzini de privighetori ; se luminase bine de ziuă.

Cînd ajunseră în inima văii se găsiră într-un loc cu înfățișare ciudată. Era aninat de coasta unei coline ; în cele din urmă, cărarea, care-i dusese pînă acolo, sărea pur și simplu de pe o mare lespede netedă pe alta, iar de la aceasta cîteva poteci scurte, abrupte, întortocheate ca niște pîraie, curgeau pe povîrniș în jos, spre pășuni. Privind din drum, aveai în față doar niște case țărănești neîngrijite și sărăcăcioase, dacă însă te uitai dinspre pășuni în sus ți se părea că ai fost strămutat într-un sat lacustru preistoric, deoarece fața dinspre vale a caselor se sprijinea pe niște piloni înalți, iar latrinele lor pluteau ceva mai la o parte deasupra povîrnișului, ca

niște gondole de litiere, așezate pe patru prăjini subțiri, lungi cît un copac. Nici peisajul din jurul acestui sat nu era lipsit de ciudățenii. Consta dintr-un meterez, mai larg decît un semicerc, format din munți înalți, străbătuți sus de țancuri, care coborau cu o pantă abruptă ce se rotunjea în jurul unui con mai mic și împădurit aflat la mijloc, ceea ce făcea ca ansamblul să se asemene cu o lume de forma unui cozonac gol spre interior, din care o mică felie fusese tăiată de pîrîul ce curgea jos de tot, așa încît această lume, despicată acolo, se rezema de celălalt flanc înalt al malului acestuia, de care era aninat satul, lăsîndu-se la vale o dată cu el. De jur împrejur se căscau niște căldări acoperite de zăpadă, cu jepi printre care se zăreau căprioare răzlețe, pe vîrful rotund, împădurit, cocoșii-de-munte își și începuseră rotitul, iar pe pășunile dinspre partea expusă la soare florile aprinseseră stele galbene, albastre și albe, atît de mari, de parcă cineva ar fi răsturnat acolo un sac de taleri. Dacă însă urcai în spatele satului cam o sută de pași, ajungeai pe un platou neted, nu prea lat, acoperit cu ogoare, pășuni, șuri și case risipite, în timp ce de pe un bastion scos în afară spre vale bisericuța privea spre lumea ce se zărea, în zilele frumoase, întinzîndu-se departe, în fața văii, ca marea în fața gurii unui fluviu ; în depărtările galbene ca aurul aproape că nu puteai deosebi unde se sfîrșea șesul binecuvîntat și unde începeau nesigurele tărîmuri de nori ale cerului.

Membrii expediției au început acolo o viață încîntătoare. Ziua pe munți, cercetînd vechile ga-

lerii prăbușite și încercînd noi explorări, sau pe drumurile spre vale, unde urma să se construiască o șosea largă ; o atmosferă vastă ce și începuse să poarte blînda sarcină de miresme a apropiatei topiri a zăpezii. Împrăștiau cu mînă largă bani printre oameni și domneau ca niște zei. Dădeau de lucru la toată lumea, bărbați și femei. Cu bărbații formară grupe de lucru și le repartizară pe munți, unde trebuiau să rămînă în cursul săptămînii, cu femeile alcătuiră coloane de transport care le cărau din urmă uneltele și proviziile pe urcușuri aproape impracticabile. Clădirea de piatră a școlii fusese transformată într-o factorie, unde erau depozitate și încărcate mărfurile ; o voce aspră de bărbat striga acolo una după alta femeile ce așteptau în grup pălăvrăgind, iar marele coș gol pe care acestea-l purtau în spate era umplut pînă cînd li se îndoiau genunchii și li se umflau vinele gîtului. După ce era împovărată, o asemenea femeie tînără și drăguță avea ochii scoși din orbite și buzele întredeschise ; se așeza în șir, iar la un semn aceste animale de povară, acum tăcute, începeau să urce una după alta spre munte, mutînd un picior înaintea celuilalt, pe lungi cărări șerpuitoare. Cărau însă poveri scumpe și rare, pîine, carne și vin, iar cu uneltele de fier n-aveau de ce să umble cu teamă, așa că în afară de plata în numerar le mai picau și unele lucruri folositoare pentru gospodărie, din care pricină trudeau cu plăcere și pe deasupra mai erau și recunoscătoare bărbaților ce aduseseră prosperitatea în munți. Era un simțămînt minunat ; aici nu cerceta nimeni, ca pretutindeni în lume, ce fel de om ești — vrednic

de încredere, puternic și de temut sau delicat și frumos — interesa pur și simplu că ești om, oricum ai fi fost și oricum ai fi gîndit despre cele ale vieții, erai întîmpinat cu dragoste, fiindcă aduseseși norocul ; dragostea gonea înainte ca un crainic, te aștepta pretutindeni, ca un pat cu așternut proaspăt pregătit pentru oaspeți, iar localnicii te întîmpinau cu daruri de bun-venit în priviri. Femeile ți-o arătau în toată libertatea, dar uneori, cînd treceai pe lîngă o fîneață, se întîmpla ca acolo să se afle și vreun sătean bătrîn, care-ți făcea semn cu coasa, ca o întruchipare a morții.

De altfel, în capătul acestei văi locuiau oameni vrednici de interes. Strămoșii lor veniseră din Germania în vremea puterii episcopale tridentine, ca să lucreze ca mineri, și astăzi încă trăiau presărați printre italieni, ca o piatră germană spartă în țăndări. Pe jumătate își păstraseră, pe jumătate își uitaseră vechiul lor fel de trai, iar ceea ce păstraseră nu mai înțelegeau desigur nici ei înșiși. Torenții le mușcau primăvara din pămînturi, existau case care se aflaseră altădată pe o ridicătură, iar acum se găseau la buza unei prăpăstii, fără ca ei să facă ceva împotrivă, iar pe calea inversă vremurile noi le azvîrleau în case fel de fel de gunoaie dintre cele mai urîte. Se aflau prin odăi dulapuri lustruite, ieftine, cărți poștale și cromolitografii hazoase, dar cîteodată și vase de bucătărie din care se mîncase poate încă pe vremea lui Martin Luther. Erau protestanți ; însă deși acest devotament tenace față de credința lor fusese singura apărare împotriva romanizării, creștini buni nu erau.

Fiind săraci, mai toţi bărbaţii îşi părăseau nevestele scurtă vreme după căsătorie şi plecau pentru mai mulţi ani în America ; la întoarcere aduceau cu ei puţine parale economisite, năravurile din frecventarea bordelurilor de la oraş şi lipsa de credinţă, nu însă şi spiritul ager al civilizaţiei.

Încă de la început, lui Homo i se istorisi o întîmplare care-l preocupă într-un chip cu totul neobişnuit. Nu cu prea mult în urmă, să fi fost în ultimii cincisprezece ani, un ţăran, care fusese plecat vreme îndelungată, s-a întors din America şi s-a statornicit din nou în odaia nevestei lui. A dus-o tot într-o bucurie un timp, fiindcă se găseau iar laolaltă, pînă li s-au terminat ultimele economii. Cum alţi bani economisiţi în America întîrziau să le sosească, ţăranul — cum făceau toţi sătenii din ţinutul acesta — a plecat să-şi cîştige existenţa ca negustor ambulant, în timp ce femeia a început să se ocupe iarăşi, ca mai înainte, de gospodăria ce nu producea mai nimic. Dar omul nu s-a mai întors. Peste cîteva zile a revenit din America săteanul de la o gospodărie situată departe de cealaltă, i-a povestit femeii de cîtă vreme plecase, indicînd precis pînă şi ziua, i-a cerut de mîncare întocmai ceea ce mîncaseră în ziua plecării, ştia totul despre vaca ce nu se mai afla de mult în gospodărie, se descurcă într-un chip cuviincios cu copiii dăruiţi de alt cer decît acela care se boltise între timp deasupra capului său. Şi acest ţăran a plecat la drum după un răstimp de desfătări şi trai bun, ca să facă neguţătorie de mărunţişuri şi nu s-a mai întors. Lucrul acesta s-a mai întîmplat în regiune încă

a treia şi a patra oară, mai înainte de a ieşi la iveală că omul era un şarlatan, care lucrase peste Ocean cu soţii adevăraţi şi-i trăsese de limbă. A fost prins pe undeva de autorităţi şi băgat la răcoare, şi nimeni nu l-a mai văzut de atunci. Faptul acesta se pare că le-a mîhnit pe toate femeile, fiindcă fiecare tare ar fi dorit să-l mai aibă cîteva zile în casă şi să-l asemuie cu chipul din amintire, ca să nu trebuiască să se lase făcute de rîs ; cu toatele credeau că băgaseră de seamă îndată cîte ceva care nu se potrivea întru totul cu cele ce-şi aduceau aminte, însă nici una nu fusese atît de sigură, încît să se poată lega de asta şi să vrea să facă greutăţi bărbatului reîntors la drepturile sale.

Aşa erau aceste femei. Picioarele şi le ascundeau sub fuste cafenii de lînă, cu tivuri late de-o palmă, roşii, albastre sau portocalii, iar basmalele cu care se legau la cap şi pe care le înnodau cruciş peste piept erau de stambă imprimată, ieftină, cu modele de fabrică moderne, însă pe undeva culorile sau repartizarea acestora evocau secolele îndepărtate ale strămoşilor. Era ceva ce-ţi sugera vechimea mult mai mult decît porturile ţărăneşti obişnuite, un fel de privire, întîrziată, care a străbătut vremurile, ajungînd pînă în prezent tulbure şi slabă, dar pe care o simţeai totuşi limpede odihnindu-se pe tine, cînd te uitai la ele. Purtau încălţări cioplite dintr-o singură bucată de lemn, ca pirogile, avînd pe tălpi, din cauza drumurilor rele, două lame de fier ca nişte cuţite, pe care călcau cu ciorapii lor albaştri şi cafenii, ca japonezele. Cînd aveau de aşteptat,

nu se așezau pe marginea drumului, ci de-a dreptul pe pămîntul neted al potecii și-și țineau genunchii ridicați, ca negrii. Iar cînd urcau la munte călare pe măgarii lor, ceea ce se întîmpla cîteodată, nu ședeau pe-o parte cu fustele trase sub ele, ci încălecau ca bărbații, proptindu-și coapsele insensibile de ascuțitele muchii de lemn ale tarnițelor, tot așa, cu picioarele necuviincios săltate și se lăsau duse cu ușoare mișcări legănătoare ale întregii părți de sus a corpului.

Vădeau însă o atitudine prietenoasă și o amabilitate nestingherită, care te puneau în încurcătură. Dacă băteai la ușa casei lor țărănești, te întîmpinau cu o privire deschisă, poftindu-te ca niște ducese: „Intrați, vă rog", iar dacă ședeai un răstimp la palavre cu ele, pe-afară, te pomeneai că una te întreabă așa, deodată, cu o politețe și candoare extremă: „Îmi îngăduiți să vă țin mantaua?" Cînd doctor Homo îi spuse odată unei fermecătoare fete de paisprezece ani: „Hai cu mine-n fîn" — numai așa, fiindcă fînul i se păruse brusc ceva tot atît de firesc cum e pentru animale hrana — chipul de copil umbrit de streașina ascuțită a basmalei strămoșești nu păru de loc înspăimîntat, fata doar forăi pe nas și căscă ochii înveselită, se lăsă pe călcîie, cu vîrfurile bărcuțelor din picioare ridicate, părînd că e mai, mai să cadă, cu grebla de pe umăr cu tot, pe fundul smucit înapoi, dar totul n-a fost altceva decît expresia uimirii încîntătoare și stîngace pricinuită de dorința bărbatului, întocmai ca într-o operă comică. Altădată, Homo o întrebă pe o țărancă zdravănă cu înfățișarea vădanelor de pe scena teatrelor germane:

— Ia zi, tu mai ești fată mare? și o apucă de bărbie — iară, doar așa, pentru că glumele trebuie să aibă totuși nițică mirozmă bărbătească; femeia își lăsă liniștită bărbia în palma lui și răspunse cu un aer serios:

— Păi sigur.

Homo aproape că-și pierdu cumpătul.

— Ești încă fată mare? se minună el numaidecît și rîse. Femeia chicoti și ea. Spune!? o înghesui el mai îndeaproape, strîngînd-o de bărbie, în joacă.

Atunci femeia îi suflă în obraz și rîse:

— Fost!

— Dacă viu la tine, ce-mi dai? o întrebă el mai departe.

— Ce-i vrea.

— Tot ce vreau?

— Tot.

— Zău că tot?!

— Tot! Tot!!

Femeia rosti cuvintele cu o patimă simulată excelent și cu atîta înfocare, încît Homo fu uluit de această autenticitate teatrală descoperită la o mie șase sute de metri altitudine. Nu-i mai ieși din minte faptul că viața aceasta, mai limpede și mai savuroasă decît toate celelalte pe care le cunoscuse înainte, nu mai era de fapt realitate, ci un joc ce plutea în aer.

Între timp venise vara. Cînd văzuse pentru prima dată scrisul băiatului său bolnav pe o scrisoare ce-i parvenise, teama pentru tăinuita lui fericire și comoară îl străbătuse din creștet pînă-n tălpi; faptul că ei cunoșteau acum locul unde se află îi dărui un sentiment de enormă fortificare.

E aici, oh, acum se știa totul, nu mai avea nevoie să dea nici un fel de lămuriri. Pășunile se întindeau albe și violete, verzi și cafenii. Asta nu era o nălucire. O pădure, ca-n basme, de molifți cu trunchiuri bătrîne și cetină de un verde gingaș acoperea coasta de smarald. Sub mușchi trăiau poate cristale violete și albe. În mijlocul pădurii, văzu odată pîrîul căzînd peste o lespede în așa fel, încît lua înfățișarea unui pieptene mare de argint. Nu mai răspunse la scrisorile soției sale. Una dintre însușirile tainice ale naturii de aici era aceea de a te obliga să te încadrezi în ea ca o parte componentă. Se afla undeva o floare de un delicat roșu aprins, inexistentă în lumea oricărui alt bărbat, și numai a lui, așa orînduise lucrurile Dumnezeu, întocmai ca o minune. Trupul avea un loc, ascuns altora și pe care nimănuia nu-i era îngăduit să-l vadă, dacă nu voia să moară, în afară de unul. Lucrul acesta i se păru acum la fel de absurd și de nepractic, cum poate fi numai o religie profundă. Și își dădu seama abia acum de ceea ce făcuse, atunci cînd se însingurase în vara aceasta și se lăsase purtat de curentul din ființa lui ce-l smulsese cu el. Se prăbuși în genunchi între copacii cu bărbi verzi ca veninul, își desfăcu brațele, cum nu mai făcuse niciodată în viață, și avu senzația că parcă cineva l-ar fi luat în clipa aceea din propriile lui brațe. Simți mîna iubitei în a lui, îi auzi vocea în ureche, toate părțile trupului îi erau atinse parcă pentru prima oară, se simți pe sine însuși ca o formă modelată de alt trup. El, însă, și nu altul, își secase izvoarele vieții. Inima lui devenise umilă în fața iubitei și săr-

mană ca un cerșetor, din suflet aproape că-i curgeau legăminte și lacrimi. Totuși era sigur că nu avea să se mai întoarcă, iar tulburarea ce-l stăpînea se contopea într-un chip straniu cu imaginea pășunilor înflorite ce-nconjurau pădurea și, în ciuda dorului de viitor, cu sentimentul că avea să moară aici, între anemone, nu-mă-uita, orhidee, gențiane și splendidul măcriș de-un verde cafeniu. Se întinse pe mușchi. „Cum să te duc dincolo ?" se întrebă Homo. Iar trupul lui se simțea copleșit de o oboseală ciudată, ca un chip încremenit, pe care-l destinde un surîs. Crezuse întotdeauna că trăiește ancorat în realitate, dar ce putea fi mai ireal decît că un om era pentru dînsul altceva decît toți ceilalți oameni ? Oare faptul că între celelalte trupuri nenumărate exista unul de care ființa lui interioară depindea în aceeași măsură ca de propriul său trup ? A cărui foame și trudă, auz și văz se întrepătrundeau cu ale sale ? Pe măsură ce-i crescuse copilul, simțirea aceasta alcătuită din griji și plăceri telurice se integrase în ființa lui, așa cum se încorporează tainele pămîntului într-un copăcel. Își iubea copilul, dar, cum avea să le supraviețuiască, acesta ucisese încă mai de mult cealaltă parte. Brusc, Homo simți ardoarea unei noi înțelegeri. Nu era un om înclinat spre credință, dar din clipa aceasta forul său interior se ilumină. În marea acuitate a simțirii gîndurile aduceau tot atît de puțină lumină ca niște lumînări fumegoase, rămînea doar un îndemn minunat, aureolat de tinerețe : să se contopească din nou. Preluă revelația în sufletul său pentru vecii vecilor, iar în clipa în care se dărui acestui gînd micile

alterări aduse de ani chipului celei dragi pieriră, fu pentru totdeauna aceeași zi dintîi. Dispăru orice obișnuită privire scrutătoare, orice posibilitate de saturație și necredință, căci nimeni nu-și va jertfi veșnicia de dragul unui sfert de oră de ușurătate, iar el cunoscu pentru prima dată iubirea eliberată de orice îndoială, ca o cerească sfîntă taină. Își dădu seama de providența ce sălășluia în el și-i îndrumase viața spre această solitudine și nu mai simți sub picioare pămîntul ce adăpostea aur și nestemate ca pe o comoară terestră, ci ca pe o lume de vrajă ce-i fusese destinată.

Din ziua aceea fu eliberat din cătușe, parcă vindecat de înțepeneala unui genunchi sau despovărat de un sac purtat în spinare. Cătușele dorinței de a trăi, ale groazei de moarte. Nu i se întîmplă nimic din cele ce crezuse întotdeauna că se abat asupra unui om, atunci cînd, în plină vigoare, are impresia că i se apropie sfîrșitul, nu-l îmboldi dorința de a se bucura de viață mai nebunește și cu mai multă sete, pur și simplu se simți eliberat din mreje și minunat de ușor, ceea ce-l făcu stăpîn absolut, ca un sultan, al propriei sale existențe.

Ce-i drept, forările nu prea avansaseră, dar îi cuprinsese în mreje viața căutătorilor de aur. Un flăcău furase vin, era o fărădelege care leza interesele colective, se putea conta că sancționarea faptei avea să primească încuviințarea unanimă, hoțul fu adus cu mîinile legate. Mozart Amadeo Hoffingott dădu ordin să fie legat o zi și o noapte de un copac, ca să-i intimideze, prin exemplul lui, pe ceilalți. Cînd însă contramaistrul se apro-

pie de el cu o frînghie, o clătină încoace și încolo în glumă, dar elocvent, și o anină mai întîi de un piron, flăcăul începu să tremure din tot corpul, fiindcă era convins că va fi spînzurat. Tot atît de înspăimîntați, deși cu greu s-ar fi putut găsi vreo explicație, se arătau și caii, aduși din altă parte pentru completarea numărului celor existenți, sau din cei vechi coborîți de pe munte pentru cîteva zile de odihnă: stăteau atunci în grupuri pe pășune, în picioare sau culcați, însă totdeauna grupați în adîncime, aparent oarecum la întîmplare, astfel încît, parcă respectînd în taină o lege estetică, formau ansambluri ce evocau întocmai așezarea căsuțelor verzi, albastre sau trandafirii de sub muntele Selvot. Cînd însă se aflau sus în munte și-și petreceau noaptea înghesuiți în căldarea vreunei văi, legați cîte trei sau patru de un copac doborît, iar cineva, pornit la drum încă de la ora trei sub lumina lunii, trecea pe lîngă ei pe la patru și jumătate dimineața, întorceau capul și se uitau cu toții după el, iar trecătorul se simțea în lumina ireală a zorilor aidoma unui gînd urnit dintr-o gîndire foarte înceată. Fiindcă se comiteau furturi și existau unele riscuri, fuseseră cumpărați toți cîinii din împrejurimi, ca să fie folosiți pentru pază. Grupurile de hăitași îi aduceau în haite mari, legați cîte doi sau trei cu frînghii, fără zgardă. În cele din urmă, pe locurile acelea se aflară tot atîția cîini cît și oameni, încît te puteai întreba care dintre cele două grupuri are dreptul să se simtă propriu-zis stăpîn în propria-i casă pe aceste pămînturi și care e doar un oaspete tolerat. Printre ei se găseau cîini de

vînătoare de soi, braci veneţieni, aşa cum mai ţineau ici-colo oamenii din această regiune, precum şi jigodii de casă, gata să muşte, ca nişte mici maimuţe rele. Şedeau în grupuri, care se formaseră şi se arătau solidare, nu se ştie din ce pricină, dar cînd şi cînd cîinii din aceeaşi haită se luau la harţă ca turbaţi. Unii erau pe jumătate morţi de foame, alţii refuzau hrana ; o jăvruţă albă s-a repezit la mîna bucătarului, cînd acesta voia să-i pună dinainte castronul cu carne şi supă, şi i-a muşcat un deget, retezîndu-i-l. La trei şi jumătate dimineaţa era lumină bine, dar soarele încă nu putea fi văzut. Cînd treceai, acolo sus pe munte, pe lîngă ţarcuri, vitele se şi aflau în apropiere pe păşuni, jumătate treze, jumătate adormite. Şedeau culcate pe picioarele strînse, ca nişte mari forme de piatră de un alb mat, lăsîndu-şi partea din spate a corpului puţin înclinată într-o parte ; nu-şi întorceau privirea spre cel ce trecea, nici nu se uitau în urma lui, ci-şi ţineau faţa nemişcată în direcţia de unde aşteptau lumina, iar boturile lor ce rumegau domol, toate la fel, păreau că murmură o rugăciune. Treceai prin cercul lor ca printr-o crepusculară existenţă sublimă, iar cînd priveai de sus înapoi, arătau ca nişte albe, risipite, mute chei de sol formate din linia coloanei vertebrale, a picioarelor dinapoi şi a cozii. În genere exista multă variaţie. De exemplu, unul îşi fractura un picior şi doi oameni îl purtau pe braţe. Sau se striga deodată : „Fo...oc", şi toată lumea fugea să se pună la adăpost, fiindcă se arunca în aer o stîncă mare, pentru construirea şoselei. O ploaie tocmai spăla cu cele dintîi ra-

fale iarba, udînd-o. Sub un tufiş de pe celălalt mal al pîrîului ardea un foc, uitat din pricina noii întîmplări, deşi pînă atunci i se dăduse foarte multă importanţă ; unicul spectator ce mai şedea acum acolo era un tînăr mesteacăn. De acest mesteacăn rămăsese legat un porc negru, cu un picior atîrnat în aer ; focul, mesteacănul şi porcul sînt acum singuri. Porcul acesta guiţase şi în vreme ce un om îl ducea legat cu o frînghie, vorbindu-i cu binişorul, ca să-l facă să meargă mai departe. Apoi guiţase şi mai tare, cînd văzuse alţi doi bărbaţi repezindu-se înveseliţi spre el. Guiţase jalnic cînd îl luaseră de urechi şi-l tîrîseră fără mofturi mai departe. Se împotrivise proptindu-se în toate cele patru picioare, dar durerea resimţită în urechi îl mînase în mici salturi înainte. La celălalt capăt al punţii, cineva pusese mîna pe tîrnăcop şi-l izbise cu tăişul în frunte. Din clipa aceea, totul se desfăşură în mai multă linişte. Amîndouă picioarele din faţă i se surpară dintr-o dată, iar purcelusul începu să guiţe din nou, abia după ce i se şi vîrîse cuţitul în beregată ; era ca un sunet de trompetă, strident, convulsiv, care scăzu numai-decît într-o horcăială, ca un sforăit patetic. Toate acestea Homo le văzu pentru prima dată în viaţa lui.

La lăsarea serii, se adunau cu toţii în căsuţa parohului, unde închiriaseră o cameră, din care-şi făcuseră club. Fireşte, carnea care ajungea acolo sus numai de două ori pe săptămînă, din cauza drumului lung, era adesea cam alterată, şi nu rareori sufereau de uşoare intoxicaţii. Cu toate acestea, îndată ce se lăsa întunericul, veneau cu

toții, purtînd mici lanterne și poticnindu-se pe drumul invizibil. Căci mai mult decît de intoxicații sufereau de tristețe și singurătate, deși locurile erau atît de frumoase. Își clăteau sufletul cu vin. După o oră de la sosire, în camera parohială plutea un nor de tristețe și de dans. Gramofonul își rotea mereu discul, ca o cotigă de tablă aurită peste o pășune moale, semănată cu stele minunate. Nu mai stăteau de vorbă unul cu altul, vorbeau pur și simplu. Ce și-ar fi putut spune un om de știință liber-profesionist, un antreprenor, un fost inspector de penitenciare, un inginer de mine, un maior pensionar ? Vorbeau prin semne — chiar dacă acestea erau totuși cuvinte : de indispoziție, de bună dispoziție relativă, de dor — un grai animalic. Adesea discutau cu o însuflețire inutilă cine știe ce problemă, care nu-l privea pe nici unul, se mai și jigneau reciproc, iar a doua zi martorii duceau încolo și încoace provocări la duel. Apoi ieșea la iveală că de fapt nimeni nu fusese de față pe teren. Se provocaseră numai pentru că trebuiau să-și omoare timpul și, chiar dacă nici unul dintre ei nu trăise vreodată realmente, li se părea că sînt grosolani ca niște parlagii și erau îndîrjiți unul împotriva celuilalt.

Unitatea de măsură pentru suflete rămînea aceeași de pretutindeni : Europa. O inactivitate incertă, la fel cum le era în genere activitatea. Dorul după soție, copii, confort. Iar între toate acestea, mereu și iarăși gramofonul. *Rosa, plecăm la Lodz, Lodz... Lodz...* și *Vino în boschetul dragostei mele...* Un iz astral de pudră, voal, o ceață de varieteu îndepărtat și sexualitate europeană. Glume fără perdea explodau în hohote de rîs și toate începeau mereu cu vorbele : „Odată, un evreu a plecat cu trenul...“, într-un singur rînd cineva puse întrebarea : „De cîte cozi de șobolan ar fi nevoie de la pămînt pînă la lună ?“ Se făcu atunci liniște, maiorul puse la gramofon *Tosca* și, în timp ce aparatul își lua vînt, rosti melancolic : „Am vrut cîndva să mă însor cu Geraldine Farrar.“ Apoi vocea cîntăreței ieși din pîlnie în cameră și se sui într-un lift, această voce de femeie admirată de bărbații beți, liftul porni îndată nebunește cu ea în sus, nu ajunse nicăieri, coborî iar, se legănă ca pe arcuri în aer. Fustele i se umflau din cauza mișcării, această înălțare și coborîre, această oprire ce dura cîtva timp sub apăsarea unui ton, și iarăși urcări și coborîri, iar concomitent revărsări de efluvii, și din nou totuși încă o tresărire de reîntoarcere la starea calmă, apoi iarăși efluvii : o senzație de voluptate. Homo simțea că e întocmai aceeași voluptate care-nvăluie toate lucrurile de prin orașe și care nu mai poate fi deosebită de crimă, gelozie, afaceri, curse de automobile — ah, nu mai era nicidecum voluptate, era sete de aventură — nu, nu era sete de aventură, ci un cuțit azvîrlit din cer, un înger al nimicirii, o demență a îngerilor, poate războiul ? De pe una din multele hîrtii lungi de muște, care atîrnau de tavan, căzuse o muscă și zăcea otrăvită pe spate, într-una din petele albe, spre care curgea lumina lămpilor de petrol prin cutele abia vizibile ale mușamalei ; erau triști ca la presimțirea primăverii, cînd după o ploaie s-a pornit să sufle un vînt

puternic. Musca făcea eforturi mereu mai slabe, ca să se pună pe picioare, iar o a doua muscă, ce căuta hrană pe fața de masă, alerga din timp în timp spre ea, să se convingă cum stau lucrurile. Homo o privea și el atent, fiindcă muștele erau pe aici o mare calamitate. Cînd însă i se apropie moartea, musca în agonie își strînse în unghi cele șase piciorușe și și le ținu așa în sus, apoi muri în peticul ei de lumină palidă de pe mușama ca într-un cimitir al liniștii, care nu putea fi măsurat nici în centimetri și era nesesizabil pentru ureche, dar exista totuși. Cineva tocmai povestea : „Un tip a calculat realmente că întreaga familie Rotschild nu dispune măcar de atîția bani, cît să plătească un bilet de clasa a treia pînă la lună." Homo rosti încet, pentru el însuși : „Să omori și totuși să-l simți pe Dumnezeu, și totuși să omori ?" și repezi cu degetul musca drept în obrazul maiorului aflat în fața lui, ceea ce dădu din nou naștere unui conflict, care dură pînă în seara următoare.

Pe atunci o cunoscuse pe Grigia de mult, și probabil că o cunoștea și maiorul. O chema Lene Maria Lenzi ; asta suna la fel ca Selvot și Gronleit sau Malga Mendana, evocînd cristale de ametits și flori, el însă prefera să-i spună Grigia, cu *i* lung și cu *gia* susurat, după numele vacii pe care o avea și o numea Grigia, Sura. O văzuse întîia oară stînd la marginea fînațului ei, îmbrăcată într-o rochie violet-cafenie, cu o basma pepită, cu vîrfurile încălțărilor olandeze curbate în aer, cu mîinile încrucișate pe șorțul pestriț, avea grația firească a unei zvelte ciupercuțe otrăvitoare, iar din cînd în cînd striga

poruncí vacii care păștea în vale. Îndemnurile constau propriu-zis din aceste patru vorbe „Ino cișa !" și „Ino us !", ceea ce părea să însemne „Vino aici" și „Vino sus", cînd vaca se îndepărta prea mult ; dacă însă muștruluiala Grigiei nu dădea rezultate, urma un violent și indignat : „Na, ghiavolițo, ino cișa", iar în ultimă instanță se prăvălea ea însăși în jos, spre pășune, ca o pietricică, punea mîna pe prima bucată de lemn și, ajunsă la o distanță convenabilă, o azvîrlea după Sura. Cum însă Grigia avea vădit predilecția de a se îndepărta mereu către vale, procedeul se repeta necontenit în toate părțile lui componente, cu regularitatea mișcării unei greutăți de pendulă care coboară și e ridicată din nou iară și iară pe scripeți. Fiindcă scena era atît de paradisiac absurdă, el o tachină, numind-o pe ea însăși Grigia. Nu și-a putut tăinui că, pornind de departe spre cea care ședea, inima începuse să-i bată mai viu ; așa îți bate inima cînd pătrunzi deodată într-un loc în care aerul e încărcat cu mireasmă de brad sau cu aromele emanate de solul plin de bureți al unei păduri. Întotdeauna stăruie în această impresie o înfiorare în fața naturii, și nu e bine să te înșeli crezînd că natura ar avea mai puțin din însușirile specifice naturii ; pretutindeni unde omul n-a supus-o prin constrîngere, natura e telurică, otrăvitoare, colțuroasă și neumană. Poate că tocmai asta a fost ceea ce l-a legat de țărancă, iar pe jumătate, o uimire niciodată istovită că ea semăna atît de mult cu o femeie. Ai fi fost într-adevăr uimit și dacă ai fi văzut în mijlocul pă-

durii o doamnă stînd cu o ceașcă de ceai în mînă.

„Vă rog, intrați", îi spusese și Grigia, cînd bătuse pentru întîia oară la ușa ei. Ședea lîngă vatră și avea o oală pe foc ; fiindcă nu se putea îndepărta, se mulțumi să arate cu un semn politicos lavița din bucătărie, abia mai apoi își șterse surîzînd mîna de șorț și o întinse vizitatorului ; avea o mînă frumos formată, cu asprimea de catifea a celui mai fin glaspapir sau a pămîntului de grădină stropit. Iar fața, ce i se potrivea de minune, era o față puțin batjocoritoare, cu o linie fină, grațioasă a profilului, cînd o priveai dintr-o parte, și o gură care-l surprinse foarte mult. Gura aceasta era vibrantă ca arcul lui Cupidon, dar, în afară de asta, și strînsă pungă, ca atunci cînd îți înghiți saliva, ceea ce dădea întregii ei gingășii hotărîre și grosolănie, iar grosolăniei acesteia iarăși o ușoară trăsătură de veselie, totul în acord perfect cu încălțările din care figurina creștea ca din niște rădăcini sălbatice. — Discutară despre o chestiune oarecare, iar cînd plecă, surîsul se ivi din nou, și mîna ei poposi poate o clipă mai mult în a lui decît la sosire. Asemenea impresii, care în oraș nu ar fi avut nici o însemnătate, aici în singurătăți deveneau emoționante, bunăoară ca un pom care s-ar fi pornit să-și clatine ramurile fără adierea vîntului sau fără elanul unei păsări ce-și ia zborul.

Puțin timp după aceea devenise ibovnicul unei țărănci ; schimbarea aceasta ce se petrecuse cu dînsul îl preocupa mult, căci fără îndoială faptul se întîmplase nu datorită lui, ci cu el. Cînd venise a doua oară, Grigia i se așezase numaidecît alături pe bancă, iar cînd el, ca să vadă cît de departe ar putea să meargă, îi pusese mîna în poală și îi spusese tu ești aici cea mai frumoasă, femeia îi lăsase mîna să se odihnească pe coapsa ei, nu făcuse altceva decît că și-o așezase pe a ei deasupra, și cu asta fuseseră înțeleși. Atunci el o pecetluise cu un sărut, și buzele ei se desprinseră pleoscăind, așa cum îți exprimi satisfacția după ce ai dus la gură un pahar de băutură din care ai sorbit cu lăcomie. La început s-a și speriat puțin de această vulgaritate și nu i-a părut rău că femeia i-a respins asaltul încercat după aceea ; n-a știut de ce renunță, habar n-avea despre moravurile de aici și de primejdii, dar a acceptat, plin de curiozitate, să amîne alinarea pentru altă dată. La fîn, spusese Grigia, iar cînd el se și afla în ușă și-și lua rămas bun, ea adăugase „la bună vedere pă curînd" și-i zîmbise.

În drum spre casă, cele întîmplate îi ridicară în suflet un val de fericire ; întocmai cum o băutură fierbinte începe abia mai tîrziu să-și facă deodată efectul. Gîndul de a se duce cu ea în șura de fîn — deschizi o poartă grea de lemn, o tragi după tine, iar la fiecare grad cu care se rotește în balamale, întunericul crește, pînă cînd te ghemuiești pe podeaua unei întunecimi verticale brune — îl bucura ca o festă copilărească. Își reamintea sărutările și le simțea pleoscăind, ca și cînd cineva i-ar fi pus în jurul capului un cerc de vrajă. Își imagina cele ce aveau să urmeze și se vedea din nou nevoit să se gîndească la felul de a mînca al țăranilor ; dumică încet,

plescăind, prețăluind fiecare îmbucătură, tot așa și dansează, pas cu pas, și probabil că toate celelalte le fac la fel ; la aceste gînduri, picioarele îi deveniră atît de țepene din pricina ațîțării, de parcă ghetele lui s-ar fi și împlîntat puțin în pămînt. Femeile închid ochii și fața le devine foarte rigidă, o mască de protecție, ca să nu le tulburi prin curiozitate ; aproape că nu scot un geamăt, încremenite aidoma cărăbușilor ce simulează moartea, concentrîndu-și toată atenția la ceea ce se petrece cu ele. Și chiar așa s-a și întîmplat ; Grigia a adunat cu muchia pingelii bruma de fîn pentru iarnă ce mai era acolo, a făcut o căpiță mititică și a mai zîmbit ultima oară, în timp ce se pleca spre tivul fustei, cu gestul unei doamne ce-și potrivește jartiera.

Totul a fost la fel de simplu și tot așa de fermecător cum erau caii, vacile sau porcul înjunghiat. În vreme ce se aflau înapoia grinzilor, iar afară se auzi apropiindu-se bocănitul unor ghete grele pe cărarea pietruită, trecînd prin dreptul șurii și stingîndu-se, sîngele îi zvîcni pînă în vinele gîtului, însă Grigia părea că ghicise încă de la al treilea pas dacă ghetele aveau să vină sau nu încoace. Știa cuvinte magice. Pronunța „nost“, iar în loc de picior, „chicior“. Șorțul era „șurță“. Trudiți mult, se minuna ea și rostea cu ochii cîrpiți de somn „m-am vîrît o țîrucă în lepedeu“. Cînd o amenință odată că nu va mai veni, ea rîse : „Viu eu la mneatale !“ și el nu știu dacă s-a speriat sau s-a simțit fericit, ceea ce Grigiei pesemne că nu i-a scăpat, fiindcă îl întrebă : „'Ți pare rău ? Tare rău ?“ Erau cuvinte aidoma modelelor de pe șorțuri și basmale și benzilor colorate din partea de sus a ciorapilor, ceva în acord cu prezentul prin chiar lungimea drumeției, însă oaspeți misterioși. Gura ei era plină de ele, iar cînd o săruta, nu știa niciodată dacă o iubește pe această femeie, sau dacă nu cumva i se revelează o minune, iar Grigia nu e decît o parte a unei solii ce-l lega pe mai departe de aceea pe care o iubea pentru vecie. Odată, Grigia îi spuse de-a dreptul : „Gîndești mai ghine-ai face tăt altăceva, văz eu ghini“, iar cînd el folosi un pretext oarecare, ea rosti doar atît : „ah, aiasta-i doar așè o schiuz“. O întrebă ce vrea să spună, dar ea refuza să-și explice graiul, așa că se văzu nevoit să reflecteze mult, pînă cînd să afle de la ea, tot întrebînd-o, atîta cît să ghicească, în sfîrșit, că în regiune locuiseră cu două sute de ani mai înainte și mineri francezi și că vorba respectivă trebuie să fi sunat cîndva „excuse“. Putea să fie totuși și altceva mai ciudat.[1]

Așa ceva se poate simți intens sau nu. Poți să ai principii, atunci totul nu e decît o glumă estetică, pe care o iei ca atare. Sau nu ai principii, sau acestea au slăbit poate întrucîtva, așa cum i se întîmplase lui Homo, cînd plecase de-acasă, atunci e posibil ca asemenea noi fenomene de viață să ia în posesie ceea ce a rămas

---

[1] Graiul Grigiei, vorbit într-un ținut foarte restrîns, este aproape intraductibil, cum reiese de altfel și din comentariul filologic al scriitorului. Întrucît ceea ce interesează aici e sublinierea ruralismului femeii, în felul de a vorbi și în comportare, tălmăcitorul a utilizat convențional forme regionale, fără o anume localizare.

fără stăpîn. Ele nu i-au conferit însă un eu nou, însetat de fericire și cu rădăcini solide, ci au rămas doar niște petice incoerente și frumoase în golul de aer în care i se afla corpul. Homo simțea, fără temeiuri certe, că va muri în curînd, ceea ce nu știa era doar cum și cînd. Viața lui de mai înainte își pierduse vlaga ; era ca un fluture care devine din ce în ce mai neputincios spre toamnă.

Uneori vorbea despre faptul acesta cu Grigia ; ea avea un fel propriu de a cere deslușiri : îi punea, plină de respect, întrebări ca despre o taină ce-i fusese încredințată, și fără nici o urmă de egoism. I se părea firesc că dincolo de munții ei există oameni pe care el îi iubea mai mult decît pe ea, pe care îi iubea din tot sufletul. La rîndu-i, Homo simțea că dragostea aceasta nu devenea mai slabă, ci, dimpotrivă, mai puternică și reînnoită ; dragostea lui nu pălea, dar, cu cît căpăta o culoare mai intensă, cu atît mai mult își pierdea capacitatea de a-l determina în realitate la ceva sau de a-l împiedica de la ceva. Devenise imponderabilă și liberă de orice însușire pămîntească în acel mod straniu pe care-l cunoaște numai cel ce trebuie să-și încheie socotelile cu viața și-și poate aștepta moartea ; deși mai înainte fusese atît de sănătos, îl străbătea uneori un impuls de înzdrăvenire ca pe un olog care-și azvîrle brusc cîrjele și se urnește la drum pe propriile-i picioare.

Această senzație ciudată i se impuse cu cea mai mare tărie cînd sosi vremea recoltării fînului. Otava fusese cosită și uscată, acum trebuia

numai să fie legată în snopi și cărată sus de pe pajiștile muntelui. Homo privea spectacolul de pe înălțimea cea mai apropiată, care se ridica mult deasupra fîneței și departe de ea, asemeni unui scaun de scrînciob în plin elan. Fata — singură de tot pe pajiște, o păpușică în culori pestrițe sub uriașul clopot de sticlă al cerului — adună într-un chip aproape inimaginabil o legătură enormă. Se pune în genunchi și trage spre ea, cu amîndouă mîinile, fînul. Cu o mișcare foarte senzuală se așază cu pîntecele pe balot și-l prinde din față pe dedesubt. Se lasă cu totul pe-o parte și apucă doar cu un braț, întinzîndu-l cît poate. Se tîrăște, săltîndu-se pe un genunchi, pe amîndoi genunchii. Pe Homo îl încearcă impresia că fata are ceva din înfățișarea cărăbușului numit gîndacul-sisif. În cele din urmă, ea se vîră cu tot corpul sub mănunchiul legat de jurîmprejur cu o frînghie și se ridică încet cu el cu tot. Mănunchiul e mult mai mare decît omulețul zvelt în veșminte pestrițe, care-l poartă — sau asta nu era Grigia ?

Cînd Homo, pornit s-o caute, trecu acolo sus de-a lungul căpițelor de fîn, ridicate de țărănci pe treapta netedă a povîrnișului, acestea tocmai se odihneau ; abia-și putu stăpîni tulburarea, fiindcă ele ședeau tolănite pe movilițele lor de fîn aidoma statuilor lui Michelangelo din capela familiei Medicis de la Florența, cu un braț rezemat pe frunte și cu corpul odihnindu-se parcă în unda curgătoare a unei ape. Cînd îi vorbiră și simțiră nevoia să scuipe, o făcură cu foarte multă artă ; traseră cu trei degete un smoc de fîn, scui-

pară în pîlnia adînciturii și îngrămădiră din nou fîn deasupra : gestul te putea face să rîzi ; numai că dacă aparțineai lumii lor, ca Homo, care o căuta pe Grigia, această demnitate grosolană putea și să te înspăimînte deodată. Dar Grigia se afla rareori împreună cu celelalte, iar cînd în cele din urmă o găsi, ea ședea culcată într-un cîmp de cartofi și-l întîmpină rîzînd. Homo știa că nu are pe ea decît două fuste, pămîntul uscat care-i scăpa repezit printre degetele subțiri, aspre îi atingea corpul. Dar imaginea nu mai avea pentru el nimic neobișnuit, adîncul ființei sale se și familiarizase într-un mod ciudat cu asta, era la fel de nepăsător ca pămîntul, și poate că nici n-a găsit-o pe acest cîmp de cartofi în vremea strîngerii fînului, totul se încîlcea atît de confuz în viața lui.

Șurile de fîn s-au umplut. Prin crăpăturile dintre grinzi curge în interior o lumină de argint. Fînul iradiază o lumină verde. Sub poarta șurii se află un tiv lat de aur.

Fînul are o mireasmă acrie. Ca băuturile negrilor, preparate din fructe fermentate și salivă de om. Nu aveai nevoie decît să-ți amintești că aici trăiești printre sălbatici, și te și apuca amețeala în dogoarea spațiului strîmt, umplut pînă sus cu fîn dospit.

Fînul te ține în orice poziție. Stai vîrît în el pînă la pulpe, în același timp și nesigur și împlîntat foarte solid. Te culci în fîn ca în mîna lui Dumnezeu, ai putea să te tăvălești în mîna lui Dumnezeu ca un cățel sau ca un purceluș. Stai culcat pieziș și aproape vertical ca un sfînt ce se înalță spre cer într-un nor verde.

Erau zile nupțiale și zile de înălțare la cer.

Dar Grigia declară într-o zi : nu mai merge. N-a putut-o face să spună de ce. Trăsătura de asprime din jurul gurii și cuta mică, verticală dintre ochi, care i se accentua altminteri numai cînd o întreba în ce hambar aveau să se revadă la viitoarea lor preafrumoasă întîlnire, anunțau vreme rea. Ajunseseră în gura lumii ? Dar cumetrele, care probabil că băgaseră de seamă ceva, erau toate mereu surîzătoare, ca în fața unui lucru privit cu plăcere. De la Grigia nu se putea scoate nimic. Recurgea la subterfugii, de aci înainte avea să fie găsită mai rar ; rostea cuvintele cu prudență, ca un țăran suspicios.

Odată, Homo avu un semn rău. I se desfăcuseră jambierele, stătea lîngă un gard și și le înfășura din nou, cînd o țărancă în trecere îi spuse pe un ton prietenos :

— Da' lasă matale ciorapii jos, acușica se face noapte.

Era pe-aproape de gospodăria Grigiei. Cînd îi povesti Grigiei, femeia făcu o figură trufașă și zise :

— Lumea vorbește și pîraiele cură, n-ai ce-i face ; dar își înghiți saliva și rămase cu gîndurile aiurea.

În clipa aceea, Homo își aminti brusc de o țărancă ciudată, care avea craniul ca o aztecă și ședea toată vremea în fața ușii ei, cu părul negru, ce-i ajungea ceva mai jos de umeri, despletit și înconjurată de trei copii sănătoși cu obrajii bucălați. Grigia și el treceau nepăsători prin fața ei în fiecare zi, era singura săteancă pe care n-o cunoștea și, curios, nici nu întrebase

vreodată despre dînsa, deşi înfăţişarea ei îl izbise ; impresia pe care i-o făcea viaţa sănătoasă a copiilor şi aceea produsă de răvăşeala de pe chipul femeii se reduseseră parcă reciproc la zero. În clipa aceasta, însă, i se păru a înţelege deodată că sursa neliniştii putea fi acolo. Întrebă cine e femeia, dar Grigia ridică iritată din umeri şi azvîrli doar atît :

— Aia nu-ş ce zîce ! O vorbă ici, o vorbă tomna peste munţi !

Îşi însoţi spusele cu o mişcare violentă a mîinii pe lîngă frunte, ca şi cînd ar fi trebuit să anuleze pe loc mărturia acestei fiinţe.

Fiindcă Grigia nu mai putea fi convinsă să vină iar în una din şurile aflate în jurul satului, Homo îi propuse să meargă cu el mai sus, în munţi. Nu primi, iar cînd în cele din urmă cedă, o spuse cu o intonaţie care lui, mai tîrziu, i se păru ambiguă :

— Ghine ; dacă trebe să merem, om mere.

Era o dimineaţă frumoasă, care învăluia încă o dată totul ca într-o mreajă ; departe de tot se întindea marea norilor şi a oamenilor. Grigia ocoli cu teamă toate colibele, iar în cîmp deschis — ea, care altminteri fusese de o cuceritoare indiferenţă în toate rînduielile strategiei ei amoroase — se arătă îngrijorată de privirile agere. Homo deveni nerăbdător şi-şi aminti că tocmai ajunseseră lîngă o veche galerie de mină, a cărei exploatare fusese curînd întreruptă din nou de propriii săi oameni. O împinse pe Grigia înăuntru. Cînd se întoarse pentru cea din urmă oară spre intrare, zări zăpadă pe un vîrf de munte şi jos un mic lan de spice legate în snopi, strălucind ca aurul, iar deasupra amîndurora cerul de un albastru albicios. Grigia făcu din nou o observaţie, ca o aluzie echivocă, îi remarcase privirea şi zise cu duioşie :

— Albastrul cerului să-l lăsăm mai bine colo sus, rămîie el frumuşel cum îi ! ce voia să spună de fapt cu asta uită însă s-o întrebe, fiindcă acum bîjbîiau cu mare băgare de seamă prin întunericul ce-i strîmtora mereu mai mult.

Grigia mergea în faţă, iar cînd după un răstimp galeria se lărgi formînd o mică încăpere, se opriră şi se îmbrăţişară. Pămîntul de sub picioare părea a fi uscat bine, se întinseră pe jos, fără ca Homo să fi simţit nevoia omului civilizat de a cerceta mai întîi podeaua la lumina unui chibrit. Încă o dată Grigia îl străbătu ca un pămînt uscat şi moale, o simţi în întuneric cum încremeneşte ţeapănă de plăcere, apoi rămaseră întinşi unul lîngă altul privind, fără a voi să vorbească, spre micul patrulater îndepărtat, în faţa căruia lucea alb ziua de-afară. În mintea lui Homo se repeta ascensiunea încoace, se vedea venind împreună cu Grigia prin spatele satului, apoi urcînd, cotind şi urcînd, îi vedea ciorapii albaştri pînă la tivul portocaliu de sub genunchi, mersul legănător cu încălţările ei hazlii, o vedea oprindu-se în faţa galeriei, vedea peisajul cu micul ogor auriu, şi deodată zări în lumina intrării imaginea bărbatului ei.

Nu se gîndise niciodată la omul acesta, care era folosit la lucrări ; acum îi văzu chipul ager de braconier, cu ochi întunecaţi, vicleni ca ai vînătorilor şi-şi aminti brusc de singura dată cînd îl auzise vorbind ; era după ce omul pătrunsese

tîrîş într-o veche galerie de mină, unde nimeni nu cutezase să se vîre, iar vorbele fuseseră : „Am fo' de la o priveală la alta ; să te-nturni îi tare cu anevoinţă". Homo îşi scoase iute pistolul, dar în aceeaşi clipă soţul Lenei Maria Lenzi pierise, iar de jur-împrejur întunericul se făcuse gros ca un zid. Bîjbîi spre ieşire, Grigia se ţinea aninată de haina lui. Dar el se convinse îndată că stînca rostogolită în gura galeriei era mult prea grea, ca s-o poată mişca prin puterea lui, acum ştia şi de ce bărbatul le lăsase atîta timp, avusese el însuşi nevoie de răgaz, ca să-şi facă planul şi să aducă un trunchi de copac pe care să-l utilizeze ca pîrghie.

Grigia zăcea în faţa bolovanului în genunchi şi cerşea îndurare şi ţipa ; era dezgustător şi zadarnic. Se jura că nu făcuse niciodată ceva rău şi nu avea să mai facă niciodată ceva rău, totodată răcnea strident ca un porc şi se izbea în stîncă nebuneşte ca un cal speriat. Homo sfîrşi prin a înţelege că aşa este întru totul în orînduiala naturii, însă el, omul cultivat, nu putu să admită la început faptul de necrezut că s-ar fi întîmplat cu adevărat ceva irevocabil. Se rezemă de perete şi o ascultă pe Grigia, cu mîinile în buzunare. Mai apoi îşi dădu seama că acesta îi era destinul ; ca în vis îl mai simţi încă o dată coborînd spre el, zile, săptămîni, luni în şir, întocmai cum trebuie să înceapă un somn ce durează foarte mult. Îşi încolăci cu blîndeţe braţul în jurul Grigiei şi o trase înapoi. Se aşeză pe jos, lîngă ea, şi rămase în aşteptarea a ceva. Mai înainte s-ar fi gîndit poate că într-o asemenea temniţă, din care evadarea era cu neputinţă, dragostea trebuie să fie tăioasă ca muşcăturile, acum însă uită să se mai gîndească în genere la Grigia. Se îndepărtase de el, sau el de ea, chiar dacă îi mai simţea încă umărul ; întreaga lui viaţă se îndepărtase de el atîta cît, ştiind-o încă aici, nu avea s-o mai poată nicicînd atinge cu mîna. Rămaseră nemişcaţi ore întregi, poate că trecuseră zile şi nopţi, foamea şi setea se aflau înapoia lor ca o bucată de drum agitat, deveneau mereu mai slabi, mai uşori şi mai închişi în ei ; picotelile le erau mări vaste, clipele de trezie, insule mici. Odată Homo se pomeni cu mintea limpede de tot pe o asemenea insuliţă de trezie : Grigia plecase ; o senzaţie de certitudine îi spunea că aceasta abia se întîmplase. Zîmbi ; nu-i spusese nimic de existenţa unei ieşiri, voise să-l lase pe loc, ca să-i dea bărbatului ei o dovadă concretă... ! Se ridică sprijinindu-se şi privi în juru-i ; descoperi şi el o licărire slabă, îngustă. Se tîrî ceva mai aproape, spre adîncul galeriei — de la început priviseră mereu numai în cealaltă parte. Observă o crăpătură îngustă, care ducea probabil lateral spre exterior. Grigia avea membre delicate, dar şi el, înzestrat cu o putere mai mare, ar trebui poate să reuşească a-şi face drum pe-acolo. Era o ieşire. În clipa aceasta probabil că slăbiciunea îl şi istovise prea mult, ca să se mai întoarcă la viaţă, nu mai voise s-o facă sau leşinase.

În aceeaşi oră, întrucît se convinsese de insuccesul tuturor eforturilor şi de zădărnicia întreprinderii, Mozart Amadeo Hoffingott dădea jos în vale ordinul de întrerupere a lucrului.

ÎN UNELE DOCUMENTE ERAU NUMIŢI DELLE Catene, iar în altele, domnii von Ketten; veniseră din miazănoapte şi se opriseră în pragul Sudului; făceau uz de apartenenţa lor germană sau velşă, după cum era mai avantajos, şi nu se simţeau aparţinînd nimănui altcuiva decît lor înşile.

Castelul lor era situat pe latura marii şosele ce duce peste pasul Brenner în Italia, între Brixen şi Trient, pe un perete aproape vertical şi lipsit de vegetaţie; la cinci sute de picioare sub el un mic pîrîu sălbatic făcea un zgomot atît de asurzitor, încît în aceeaşi încăpere n-ai mai fi auzit nici bătaia unui clopot de biserică, îndată ce-ai fi aplecat capul pe fereastră. Prin leasa acestui zgomot barbar, în castelul familiei Catene nu pătrundea nici un ecou din lumea largă; însă ochiul, împotrivindu-se vîjîitului, răzbătea fără oprelişte prin rezistenţa acestuia şi pătrundea cu o senzaţie de ameţeală şi surprindere în rotunjimea profundă a priveliştii.

Toţi domnii von Ketten treceau drept oameni ageri şi grijulii, şi nici un profit nu le scăpa în regiunea înconjurătoare pînă departe. Erau şi

răi, ca nişte cuţite care taie deodată adînc. Niciodată nu deveneau roşii de mînie sau trandafirii de bucurie, ci la mînie se făceau întunecaţi, iar la bucurie străluceau ca aurul, tot atît de frumos şi de ciudat. Cu toţii, orice-ar fi fost ei de-a lungul anilor şi al secolelor, mai semănau şi prin aceea că părul castaniu de pe cap şi din barbă li se înspica de timpuriu cu fire albe şi că mureau înainte de a împlini şaizeci de ani; asemănarea lor mai consta şi în faptul că forţa uriaşă pe care şi-o dădeau la iveală uneori nu-şi avea lăcaşul şi sorgintea în trupurile de statură mijlocie, zvelte, ci părea că le porneşte din ochi şi din frunte, dar astea erau vorbe de clacă ale vecinilor şi ale argaţilor băgaţi în sperieţi. Puneau mîna pe tot ce puteau să-şi însuşească, iar asta o făceau prin mijloace cinstite sau cu japca, ori cu viclenie, cum se întîmpla, însă întotdeauna în linişte şi fără îndurare; scurta lor viaţă se scurgea fără grabă şi se termina repede, fără a se domoli, atunci cînd îşi împliniseră partea.

În familia acestor Ketten se statornicise obiceiul de a nu se încuscri cu nobilimea din vecinătate; îşi aduceau femeile de departe şi aduceau femei bogate, pentru a nu fi cu nimic stingheriţi în alegerea alianţelor şi a vrăjmăşiilor. Acest domn von Ketten, care se însurase cu frumoasa portugheză acum doisprezece ani, avea pe atunci treizeci de ani. Nunta se celebrase în străinătăţi, iar foarte tînăra femeie simţi că i se apropie ceasul facerii, în vreme ce alaiul de vasali şi slujitori, cai, slujnice, animale de povară şi cîini păşea în zornăit de zurgălăi peste hotarul domeniului familiei Catene; timpul trecuse ca

o călătorie de nuntă de un an întreg. Căci toţi aceşti Ketten erau cavaleri plini de strălucire, numai că-şi arătau această însuşire doar în singurul an din viaţa lor, cînd mergeau în peţit; femeile lor erau frumoase, fiindcă îşi doreau fii frumoşi, iar altminteri le-ar fi fost cu neputinţă să obţină asemenea femei printre străini, unde nu preţuiau atît cît acasă; ei înşişi nu ştiau însă dacă erau în realitate aşa cum se arătau în acest singur an, ori în toţi ceilalţi. Un sol cu o ştire de seamă ieşi în întîmpinarea celor ce se apropiau : veşmintele şi panaşele colorate ale alaiului încă mai arătau ca un fluture mare, dar domnul von Ketten se şi schimbase. După ce o ajunse din nou din urmă pe nevasta lui, călări încet alături de ea, ca şi cînd ar fi voit să nu se lase copleşit de grabă, dar chipul său devenise străin ca un perete de nori. Cînd la o cotitură a drumului castelul le apăru brusc în faţă, la depărtare de numai un sfert de ceas, rupse, încordat, tăcerea.

Porunci ca nevasta lui să cîrmească şi să facă pe dată calea întoarsă. Alaiul stătu locului. Portugheza se rugă şi stărui să-şi mîne caii mai departe; aveau timp şi s-o ia înapoi, după ce vor fi cunoscut motivele.

Episcopii de Trient erau seniori puternici, iar justiţia imperială le cînta în strună : încă de pe vremea străbunicilor, cei din familia Ketten se aflau în gîlceavă cu ei din pricina unui petec de moşie şi fuseseră angajaţi cînd în dispute judecătoreşti, cînd în bătălii sîngeroase iscate din provocări şi rezistenţe, dar de fiecare dată domnii von Ketten fuseseră cei ce se văzuseră ne-

voiţi să cedeze în faţa superiorităţii adversarului. Privirea, căreia altminteri nu-i scăpau niciodată profiturile, aştepta în zadar aici să zărească vreunul; dar sarcina fusese transmisă din tată în fiu, iar în succesiunea generaţiilor mîndria lor stătea mai departe în aşteptare, fără a se domoli.

Acest domn von Ketten fu cel căruia i se oferea prilejul de a obţine cîştig de cauză. Acum se înspăimîntă aflînd că fusese gata să-l scape din mînă. O partidă puternică din sînul nobilimii se ridica împotriva episcopului, se luase hotărîrea ca acesta să fie atacat prin surprindere şi făcut prizonier, iar von Ketten, despre care se aflase că se întoarce, trebuia să îndeplinească în joc rolul unui atu. Ketten, lipsind un an întreg, nu ştia cum stau lucrurile cu puterea episcopală; ştia însă că avea să fie o încercare grea, de ani de zile, cu sfîrşit nesigur, şi că nu se putea încrede în devotamentul pînă la moarte al tuturor, în cazul cînd nu se va reuşi ca Trientul să fie învins prin surprindere de la bun început. Îi purta pică frumoasei lui neveste, fiindcă din pricina ei fusese cît pe-aci să piardă prilejul. În timp ce călărea în latura ei, cu un gît de cal în urmă, portugheza îi plăcea la fel ca întotdeauna; femeia îi apărea tot atît de plină de taine ca şi numeroasele şiraguri de perle pe care le purta. Asemenea lucruşoare, gîndea el călărind alături de ea, le-ai putea strivi ca pe nişte boabe de mazăre, dacă le-ai cîntări în căuşul palmei vînoase, dar ele şedeau acolo atît de neînţeles de ferme. Vraja aceasta fusese acum aproape spulberată de vestea cea nouă, ca visele mascaradelor din timpul iernii, cînd se reîntorc primele

zile cu soare nemilos, băieţeşte nude. Îi stăteau înainte ani pe care avea să-i petreacă în şa şi din care femeia şi copilul piereau înstrăinîndu-se.

Dar între timp caii ajunseseră la piciorul peretelui pe culmea căruia se afla castelul, iar portugheza, după ce ascultase totul, declară încă o dată că vrea să rămînă. Castelul se înălţa cu o înfăţişare sălbatică. Ici-colo, pe pieptul de stîncă creşteau copăcei încovoiaţi, ca nişte fire de păr răzleţe. Munţii împăduriţi se înălţau şi se prăvăleau în aşa fel, încît sluţenia aceasta n-ar fi putut să fie descrisă cuiva care nu cunoştea decît talazurile mării. Aerul era plin de miresme îngheţate şi priveliştea îţi dădea impresia că pătrunzi călare într-o mare oală crăpată plină cu o ciudată vopsea verde. Dar în păduri trăiau cerbi, urşi, mistreţi, lupi şi poate inorogi. Mai în adînc sălăşluiau capre negre şi vulturi. Rîpe fără fund dădeau adăpost balaurilor. Pădurea se întindea de-a lungul şi de-a latul, cale de săptămîni întregi, străbătută numai de potecile sălbăticiunilor, iar sus, unde culmea muntelui se ridica deasupra ei, începea tărîmul duhurilor. Acolo, laolaltă cu furtuna şi norii, îşi aveau lăcaşul demonii ; niciodată drumul vreunui creştin nu ducea pînă pe culme, iar cînd asta se întîmplase totuşi dintr-o cutezanţă iscoditoare, urmaseră întîmplări, despre care slujnicele povesteau în şoaptă iarna, la gura vetrei, în timp ce argaţii, măguliţi, tăceau şi ridicau din umeri, deoarece viaţa bărbaţilor e plină de primejdii, iar asemenea aventuri puteau da ghes vreunuia să plece într-acolo. Din toate cîte îi fu dat portughezei să audă, lucrul cel mai ciudat i se păru acesta :

Precum nimeni nu a ajuns pînă la piciorul curcubeului, tot astfel nimeni n-a izbutit vreodată să vadă ce e dincolo de înalţii pereţi de stîncă ; în spatele lor se ridicau alţi şi alţi pereţi ; între ei se întindeau vîlcele ca nişte ştergare pline cu pietre, pietre mari cît casa, şi chiar grohotişul cel mai mărunt de sub picioare nu era mai mic decît un cap de om ; era o lume care nu avea la drept vorbind înfăţişarea unei lumi. Adeseori, ea îşi închipuise în visurile sale această ţară, din care venise soţul ei, pe care-l iubea, după chipul şi asemănarea lui, iar felul de a fi al acestui bărbat, după ceea ce el îi povestise despre patria sa. Sătulă de marea albastră ca penele păunului, se aşteptase la o ţară plină de neprevăzut, aidoma coardei unui arc întins ; acum însă cînd o avea înaintea ochilor, taina i se părea peste aşteptări de urîtă şi ar fi fost bucuroasă să fugă de-aici. Castelul era înjghebat parcă din coteţe de găini. Pietre puse una peste alta pe stîncă. Pereţi ameţitori, pe care creştea mucegaiul. Lemnărie putredă sau trunchiuri de copaci verzi şi ude. Unelte ţărăneşti şi de război, lanţuri de grajd şi proţapuri pentru căruţe. Dar de vreme ce se afla aici, locul ei era printre aceste lucruri şi poate că tot ceea ce vedea în juru-i nu era urît de loc, ci un fel de frumuseţe, întocmai ca obiceiurile bărbaţilor, cu care mai întîi trebuia să te obişnuieşti.

Cînd domnul von Ketten îşi văzu nevasta urcînd călare spre castel, nu-i mai trecu prin minte s-o oprească. Nu-i mulţumi, dar era ceva ce nici nu-i înfrîngea voinţa, nici nu-i ceda, ci îl ispitea

abătîndu-l spre altele și îl făcea să călărească neajutorat și tăcut în urma ei, ca un biet suflet pierdut.

Peste două zile se afla din nou în șa.

Iar peste unsprezece ani continua să fie. Atacul prin surprindere împotriva Trientului, pregătit cu nesocotință, nu reușise, încă de la început oastea cavalerilor pierduse mai mult de o treime din efectiv și mai mult de jumătate din cutezanță. Domnul von Ketten, rănit în timpul retragerii, nu se întoarse de îndată acasă ; vreme de două zile zăcu ascuns în coliba unui țăran, apoi colindă călare pe la castele și ațîță la rezistență. Sosit prea tîrziu la consfătuirile de inițiere și organizare a acțiunii, rămase agățat de ea, după nereușită, ca un cîine de urechea taurului. Le înfățișă seniorilor ce-i aștepta dacă oastea episcopală avea să le dea contralovitura, mai înainte ca ei să-și fi strîns din nou rîndurile, îi îmboldi pe zăbavnici și pe zgîrciți, le stoarse bani, adună întăriri, făcu rost de arme și fu ales căpitan al nobilimii pentru lupta ce avea să urmeze. La început, rănile lui sîngerau încă atît de tare, încît era nevoit să-și schimbe de două ori pe zi cîrpele ; în vreme ce gonea călare și stătea de vorbă și, pentru fiecare săptămînă, cu care sosise în țară mai tîrziu, lipsea cîte o zi, nu știa dacă se mai gîndește la fermecătoarea portugheză, care desigur că tremura de frică.

Veni la ea abia la cinci zile după sosirea veștii că fusese rănit și rămase numai o zi. Femeia îl privi fără să-l întrebe nimic, iscoditor, așa cum

urmărești zborul unei săgeți, ca să vezi dacă-și va nimeri ținta.

Von Ketten își adună oamenii pînă la cel din urmă băiat pe care-l avu la îndemînă, îi zori să aducă degrabă castelul în stare de apărare, puse orînduială și dădu porunci. Ziua aceasta fu plină de larma slujitorilor, de nechezat de cai, de cărat de grinzi, de zăngănit de fier și bufnituri de stîncă. Noaptea se aruncă pe cal, să plece mai departe. Se arătă prietenos și gingaș ca față de o făptură nobilă, de care te minunezi, dar privirea lui țintea drept înainte ca de sub un coif, deși nu purta nici un coif. În clipa despărțirii, portugheza, copleșită brusc de porniri de feminitate, îl rugă ca măcar acum să-i dea voie a-i spăla rănile și a i le pansa cu fețe curate, dar el nu-i îngădui ; cu mai mare grabă decît ar fi fost nevoie, își luă rămas bun, rîse la despărțire, și atunci rîse și ea.

Felul în care adversarul purta lupta era violent, atunci cînd putea să fie, cum se și potrivea nobilului aprig ce purta veșminte de episcop, dar, așa cum îl învățaseră aceste veșminte femeiești, putea să fie și mlădios, perfid și tenace. Bogăția și posesiunile întinse își desfășurau încet și treptat acțiunea, sacrificiile erau tărăgănate pînă în ultima clipă, atunci cînd poziția și influența nu mai erau îndestulătoare pentru atragerea unor aliați. Un asemenea fel de a purta lupta ocolea înfruntările hotărîtoare. Se vîra în carapace, îndată ce rezistența se ascuțea, riposta acolo unde îi ghicise moleșeala. Astfel se întîmpla uneori ca un castel să fie asediat și, dacă nu putea fi despresurat la timp, cădea victimă unui măcel sîn-

geros, alteori însă cete de oșteni își așezau tabăra vreme de săptămîni prin sate și nu se întîmpla nimic altceva, decît că se lua țăranilor vreo vacă sau se sucea gîtul cîtorva perechi de găini. Săptămînile s-au făcut vară și iarnă, anotimpurile s-au transformat în ani. Se luptau între ele două forțe, una sălbatică și agresivă, dar prea nevolnică, cealaltă asemănătoare unui trup trîndav, moale, însă îngrozitor de greu și căruia timpul îi mai sporea și el greutatea.

Domnul von Ketten știa asta foarte bine. Trebuia să-și dea osteneala pentru a-i împiedeca pe cavalerii descurajați și vlăguiți să nu-și istovească ultimul strop de putere într-un atac cu deznodămînt brusc. Stătea la pîndă, așteptînd o slăbiciune a inamicului, o întorsătură, ceva ce părea imposibil și nu putea fi adus decît de întîmplare. Tatăl său și bunicul său așteptaseră și ei. Iar cînd aștepți foarte mult, se poate întîmpla și ceea ce se întîmplă doar rareori. A așteptat unsprezece ani. A gonit călare unsprezece ani în șir de la reședințele nobililor la cetele aflate în luptă și înapoi, pentru a ține trează dorința de a nu depune armele, și-a cîștigat iar și iar în sute de hărțuieli faima unei vitejii neînfricate, cu gîndul de a nu fi învinuit că se arată șovăielnic în felul cum poartă războiul, a îngăduit cînd și cînd să se ajungă și la mari ciocniri sîngeroase, ca să dea ghes cutezanței mînioase a camarazilor, dar, cu aceeași dibăcie ca a episcopului, a ocolit lupta hotărîtoare. În mai multe rînduri a fost rănit ușor, dar niciodată n-a stat acasă mai mult de două ori douăsprezece ceasuri. Zgaibele și viața vînturată îl acoperiseră cu crusta

lor. Îi era teamă să rămînă acasă mai multă vreme, așa cum omului ostenit nu-i e îngăduit să se așeze. Petrecerile lui în anii aceștia au fost caii încăpăstrați, neliniștiți, hohotele de rîs ale bărbaților, lumina făcliilor, coloana de scîntei a unui foc de tabără ridicîndu-se ca un trunchi din pulbere de aur între copacii cu sclipiri verzi ai pădurii, mirozna ploii, înjurăturile, cavalerii făloși, cîinii adulmecînd după răniți, fustele muierești ridicate și țăranii vîrîți în sperieți. Între astea toate, el rămase zvelt și ager. În părul lui castaniu începură să se strecoare fire albe, fața nu-i îmbătrînea. Trebuia să răspundă unor glume groase și o făcea ca un bărbat, dar ochii lui mai că nu se mișcau în vremea asta. Nu șovăia să dea buzna ca un bouar, atunci cînd se ivea vreo abatere de la disciplina ostășească ; însă nu răcnea, cuvîntul lui era rostit cu voce înceată și scurt, oștenii îi știau de frică, nici chiar mînia nu părea să pună stăpînire pe el, dar iradia din ființa lui, și chipul i se întuneca. În luptă uita de el ; își tăia cale cu mișcări mai viguroase care parcă îi țîșneau din trup, despicînd răni, beat ca într-un danț, beat de sînge, nu știa ce face, și făcea întotdeauna ce trebuie. Din pricina asta soldații îl divinizau ; începu să se țeasă legenda că, din ură față de episcop, făcuse învoială cu diavolul pe care-l cerceta în taină și care se adăpostea la castelul lui sub înfățișarea unei frumoase femei străine.

Cînd auzi vorbele astea întîia oară, domnul von Ketten nu simți nici o supărare, dar nici nu rîse, însă fața i se rumeni ca aurul vechi, de bucurie. Adesea, în vreme ce ședea lîngă focul

de tabără sau la gura vreunei vetre țărănești, iar ziua rămasă în urmă se topea la căldură, așa cum se moaie din nou pielea învîrtoșată de ploaie, cădea pe gînduri. Se gîndea atunci la episcopul din Trient, care se tolănea într-un așternut din pînză de in curată, era înconjurat de clerici învățați, avea în slujba lui pictori, în timp ce el îi da tîrcoale ca un lup. Putea să aibă și dînsul toate astea. Năimise la castel un capelan, ca să poarte de grijă celor sufletești, un copist, care să facă lecturi, o cameristă veselă ; mai fusese adus de departe un bucătar, ca să alunge din cuhnie dorul de-acasă, erau opriți din drum doftori și școlari pribegi, pentru ca, schimbînd vorbe cu ei, să se cîștige cîteva zile de bună petrecere, soseau covoare și stofe scumpe, ca să se acopere cu ele pereții ; numai el se ținea departe. Un an întreg rostise vorbe năstrușnice, printre străini și în călătorie, la joc și în ceasuri de dezmierdare, — căci precum orișice lucru bine făcut are duh, fie el oțel sau vin tare, un cal sau o vînă de apă, așijderea aveau și cei din neamul Catene ; însă pe vremea aceea țara lui se afla departe, firea lui era ceva, spre care puteai să călărești săptămîni în șir fără să ajungi pînă la ea. I se mai întîmpla și acum cînd și cînd să spună vorbe nechibzuite, dar numai cît timp caii se odihneau în grajd ; venea noaptea și pleca în zori ; sau rămînea de la utrenie pînă la *Ave*. Arăta acel fel de familiaritate, pe care îl are un lucru purtat de multă vreme asupra ta. Cînd rîzi, rîde și el cît poate, cînd mergi, merge și el, cînd te atingi cu mîna, îl simți ; dar dacă vreodată îl iei de pe tine și te uiți la el, tace și

privește aiurea. Dacă ar fi rămas cu vreun prilej mai mult timp, ar fi trebuit să fie în realitate ceea ce era. Însă el își aducea aminte că nu spusese niciodată sînt așa sau vreau să fiu așa, ci îi povestise despre vînătoare, aventuri și alte lucruri pe care le făptuia ; la rîndul ei, nici ea nu-l întrebase, așa cum fac de obicei oamenii tineri, ce părere are despre cutare sau cutare lucru, nici nu adusese vorba despre cum o să fie, atunci cînd ea va mai îmbătrîni, ci se deschisese în tăcere ca o roză, oricît de plină de vioiciune fusese mai înainte, și se și înfățișase gata de drum pe treptele bisericii, ca suită pe o piatră, de pe care te arunci pe cal, ca să plece la drum călare spre noua ei viață. El aproape că nici nu-i cunoștea pe cei doi copii pe care-i născuse ea, dar și acești doi fii îl și iubeau cu patimă pe tatăl aflat mereu departe, de faima căruia le erau pline urechiușele, de cînd începuseră să audă. Ciudată era amintirea serii, căreia îi datora viața cel de-al doilea. Cînd a venit el, i s-a arătat o rochie moale de un cenușiu deschis, cu flori noptatice, cozile negre erau împletite pentru noapte, iar nasul frumos se contura precis în galbenul poleit al unei cărți luminate, cu desene pline de taină. Era ca o vrajă. În veșmîntul bogat, cu rochia care curgea la vale în nenumăratele pîrîiașe ale cutelor, făptura ei sta liniștită, înălțîndu-se și căzînd în ea însăși, ca o vînă de apă țîșnind dintr-o fîntînă ; și e cu putință oare să se deschidă drum unei vine de apă țîșnitoare altfel decît printr-o vrajă sau printr-o minune, pentru ca ea să iasă pe de-a-ntregul din propria-i ființă tremurătoare ce se poartă pe sine

însăși ? N-ar fi fost de mirare ca, îmbrățișînd femeia, să dea deodată de izbitura unei împotriviri magice ; nu s-a întîmplat așa ; dar tandrețea nu este oare cu atît mai plină de taine ? Ea se uita la el, care intrase pășind fără zgomot, așa cum recunoști o mantie pe care ai purtat-o multă vreme și n-ai mai văzut-o de mult, care-ți rămîne puțin cam străină și în care te înfășori.

Vicleșugul războinic, minciuna politică, mînia și uciderile îi apăreau, dimpotrivă, ca lucruri familiare ! O faptă se întîmplă, fiindcă s-a întîmplat altă faptă : episcopul se bizuie pe monedele lui de aur, căpitanul pe puterea de rezistență a nobilimii ; a da ordine e un lucru lămurit ; viața aceasta e limpede ca lumina zilei, poți fi stăpîn pe ea, izbitura unei lănci sub gulerul de fier împins într-o parte este ceva tot atît de simplu, ca atunci cînd arăți cu degetul și poți să spui că asta e asta. Restul însă e ceva străin ca și luna. Domnul von Ketten îndrăgea acest altceva în taină. Nu-i plăceau orînduiala, gospodăria și bogăția sporitoare. Și chiar dacă se bătea ani în șir pentru un bun străin, dorul lui nu rîvnea după pacea cîștigului, ci doar îi izvora așa din suflet ; vigoarea celor din neamul Catene stătea în frunți, numai că din frunțile lor porneau fapte fără glas. Cînd sălta în șa dimineața, simțea de fiecare dată fericirea că nu trebuie să cedeze, că sufletul nu i se înclină în fața propriului său suflet ; seara însă, cînd se dădea jos de pe cal, nu rareori se abătea asupra lui apatia mohorîtă iscată din noianul celor trăite, ca și cînd toată ziua își încordase puterile numai ca nu cumva, fără această strădanie, să se arate ceva frumos,

căruia el nu-i putea da un nume. Episcopul, fățarnicul, putea să se roage lui Dumnezeu, atunci cînd îl încolțea von Ketten ; Ketten însă nu avea altceva de făcut decît să călărească peste grînele în floare, simțind cum trăiește sub el talazul îndărătnic al calului, cîștigînd prietenii prin vraja pașilor de fier. Dar îi făcea bine că existau asemenea lucruri. Că puteai trăi și ucide fără acel altceva. Ceea ce ți se strecura în suflet, în vreme ce ședeai lîngă foc, uitîndu-te țintă în el, era tăgăduit și alungat și pierea, așa cum, țeapăn de vise, te întinzi și te întorci. Cînd se gîndea la episcop, din pricina căruia făcea toate astea, domnul von Ketten se adîncea uneori în lungi și încîlcite cugetări și i se părea că doar o minune putea să orînduiască lucrurile așa.

Atunci cînd nu cerceta gravurile din cărțile ei, soția lui îl lua cu dînsa pe bătrînul slujitor, mai-marele fortăreții, și colinda cu el prin păduri. Pădurea se deschide, dar sufletul ei se trage înapoi ; își croia drum printre copaci, se cățăra peste stînci, zărea urme și animale, însă nu mai aducea acasă altceva decît aceste mici spaime, dificultăți învinse și curiozități satisfăcute, care, atunci cînd le scoteai din pădure, își pierdeau orice dramatism și chiar mirajul verde, pe care-l cunoscuse încă din povestite, mai înainte de a fi venit în țara aceasta ; îndată ce nu mai răzbăteai anevoie prin ea, se fereca din nou în urma ta. Fără să-și dea osteneala, ținea totuși bună rînduială la castel. Fiii ei, dintre care nici unul nu văzuse marea, erau oare copiii ei ? Uneori i se părea că sînt pui de lup. I s-a adus odată un pui de lup din pădure. L-a crescut și pe

acesta. Între el și dulăi domneau, fără semne fățișe, relații stingheritoare de îngăduință, de neluare în seamă. Cînd lupul străbătea curtea, cîinii se ridicau în picioare și se uitau după el, însă nu lătrau și nu mîrîiau. Iar el pășea privind drept înainte, chiar dacă trăgea cu ochiul, își urma drumul numai puțin mai încet și mai încordat, așa ca să nu se poată băga de seamă. Își urma pretutindeni stăpîna ; fără semne de dragoste și de familiaritate ; o privea adesea cu ochii săi pătrunzători, dar ea nu rostea o vorbă. Îi era drag acest lup, fiindcă mușchii lui vînjoși, părul castaniu, sălbăticia tăcută și forța ochilor i-l aminteau pe domnul von Ketten.

Odată sosi și clipa la care trebuiau să se aștepte ; episcopul căzu bolnav și muri, capitulul rămase fără stăpîn. Ketten își vîndu toată averea mișcătoare, își ipotecă proprietatea nemișcătoare și, cu tot ceea ce realizase, își înarmă o mică oaste proprie : apoi începu tratativele. Pus să aleagă între a trebui să continue vechea luptă împotriva unei forțe nou înarmate, mai înainte ca o hotărîre să poată fi luată de succesorul episcopului, sau a încheia o înțelegere echitabilă, capitulul se decise pentru soluția din urmă, ceea ce nu putea să ducă la altceva decît la aceea că von Ketten, înfățișîndu-se ca ultimul rămas în putere și amenințător, înșfăcă mai totul pentru sine, iar capitulul domului se despăgubi pe seama celor mai slabi și mai șovăielnici.

În felul acesta își găsise sfîrșitul ceea ce și în a patra generație succesivă continuase să fie ca un perete de odaie pe care în fiece dimineață,

la prînzișor, îl vezi în fața ta și nu-l vezi : pierise dintr-o dată ; pînă acum totul fusese la fel ca în viața tuturor celor din familia Ketten, ceea ce mai rămînea de făcut în viața acestui Ketten era să rotunjească și să pună în orînduială, un țel de meșteșugari, nu de domni.

Atunci, în timp ce se întorcea călare spre casă, îl înțepă o muscă.

Mîna i se umflă într-o clipită, și se simți foarte trudit. Făcu popas în crîșma unui sătuleț mizerabil, și în timp ce ședea lîngă masa soioasă, somnolența puse stăpînire pe dînsul. Își lăsă capul pe slin, iar cînd se trezi către seară dogorea în febră. Și-ar fi continuat drumul călare, dacă s-ar fi grăbit ; dar nu se grăbea. Cînd încercă de dimineață să se urce pe cal, căzu la pămînt din pricina slăbiciunii. Brațul și umărul i se umflaseră, le strînsese în platoșă și trebui să pună să-l descătărămeze ; în timp ce sta și aștepta ca oamenii lui să termine treaba asta, îl apucară niște friguri cum nu mai pomenise nicicodată ; mușchii îi zvîcneau și îi dănțuiau în așa hal, că nu putea să ducă o mînă la alta, iar plăcile de fier pe jumătate desprinse din cătărămi clămpăneau ca un jgheab de acoperiș desprins în furtună. Simțea că asta se întîmplă din pricina clătinăturilor și rîdea, cu fața cruntă, de clămpănitul lui, dar picioarele îi erau fără vlagă ca ale unui băiețaș. Trimise un olăcar la nevastă-sa, pe un altul după un bărbier și după un doftor vestit.

Bărbierul, care sosi cel dintîi, prescrise prișnițe fierbinți cu buruieni de leac și îl rugă să-i dea îngăduința să taie. Ketten, care devenise

acum mult mai nerăbdător să ajungă acasă, îi porunci să taie, pînă cînd fu brăzdat de răni noi, aproape cît jumătate din numărul celor vechi. Ciudate erau durerile astea, de care nu putea să se apere. Apoi seniorul zăcu două zile în bandajele de buruieni care-l sugeau, se lăsă înfășurat din cap pînă-n picioare și porunci să fie dus acasă ; marșul acesta ținu trei zile, dar tratamentul violent, care ar fi putut tot atît de bine să-l ucidă, fiindcă-i măcinase toate puterile de apărare a vieții, păru a fi oprit boala în loc : cînd ajunseră la țel, bărbatul cu sîngele otrăvit zăcea dogorind de fierbințeală, însă puroiul nu se extinsese.

Fierbințeala asta, ca o întinsă ierbărie în flăcări, ținu săptămîni de-a rîndul. În focul ce-l ardea, bolnavul se topi împuținîndu-se cu fiecare zi, dar și sucurile otrăvitoare părură și ele a se mistui și evapora. Mai multe nu știa să spună despre toate astea nici chiar vestitul doftor, și numai portugheza mai adause pe deasupra niște semne misterioase pe ușă și pat. Într-o zi, cînd din domnul von Ketten nu mai rămăsese altceva decît o formă de cenușă moale și dogoritoare, fierbințeala căzu brusc cu o treaptă mai jos, ca să mocnească așa, domoală și liniștită.

Dacă și durerile fuseseră ciudate, ca unele împotriva cărora nu te puteai apăra, cele ce urmară fură trăite de bolnav nu ca de un om ce s-ar fi aflat în miezul lor. Dormea mult și chiar cu ochii deschiși era absent ; cînd însă îi reveni conștiința, corpul acesta lipsit de voință, cald și fără putere ca al unui prunc nu mai era al său, iar sufletul acesta slab abia palpitînd ca un abur

nu mai era nici el al său. Cu siguranță că și murise și aștepta în tot timpul acesta pe undeva, să vadă dacă mai trebuie ori nu să se întoarcă. Nu-și închipuise niciodată că moartea e așa de senină ; cu o parte a ființei lui murise mai dinainte și se împrăștiase ca un convoi de drumeți ; în timp ce oasele îi mai zăceau încă în pat, iar patul era aici, în timp ce nevasta lui se apleca asupră-i și el, din curiozitate, pentru variație, îi urmărea emoțiile oglindite pe chipul atent, tot ceea ce-i era drag îl părăsise, luîndu-i-o cu mult înainte. Domnul von Ketten și lunatica lui vrăjitoare ieșiseră afară din dînsul și se îndepărtaseră încetișor : îi mai vedea încă, știa că din cîteva salturi mari i-ar putea ajunge din urmă, numai că ceea ce nu știa era dacă acum se și află cu ei, sau mai e încă aici. Toate astea se găseau însă într-o uriașă mînă binevoitoare, care era blîndă ca un leagăn și totodată le cumpănea pe toate, fără a pune mare preț pe luarea unei hotărîri. Mîna asta putea să fie a lui Dumnezeu. Era un gînd care nu-i insufla îndoieli, dar nici nu-l tulbura ; stătea în așteptare și nu răspundea la zîmbetul ce se pleca deasupra lui, nici la vorbele duioase.

Apoi veni o zi cînd știu dintr-odată că putea fi ultima, dacă nu-și concentra toată voința, ca să rămînă în viață, iar aceasta fu ziua în seara căreia îi scăzu febra.

Cînd simți sub el această primă treaptă a vindecării, ceru să fie dus zilnic pe micul petec verde ce acoperea ciocul de piatră ce se ridica în aer, neîmprejmuit de ziduri. Înfășurat în pîn-

zele lui, zăcea acolo în bătaia soarelui. Dormea, şedea treaz, nu ştia ce face din două.

Odată, cînd se trezi, lîngă el se afla lupul. Îl privi în ochii tăioşi şi nu izbuti să se mişte. N-a ştiut cît timp a trecut, apoi o văzu alături pe nevasta lui, cu lupul lipit de genunchi. Închise ochii din nou, ca şi cînd nu s-ar fi trezit de loc. Dar după ce fu dus iar în patul său, ceru să i se dea arbaleta. Era aşa de slab, că nu putu s-o încordeze ; îl încercă un simţămînt de uimire. Făcu semn slujitorului să se apropie, îi dădu arbaleta şi-i porunci : lupul. Slujitorul şovăi, însă el se mînie ca un copil, iar seara blana lupului se găsea întinsă în curtea castelului. Cînd o văzu şi află abia de la slugi ce se întîmplase, portugheza simţi că îi îngheaţă sîngele în vine. Se apropie de patul lui. El zăcea palid ca peretele şi o privi iar, pentru întîia oară, în ochi. Ea rîse şi spuse :

— Am să pun să-mi facă din blană o scufie şi am să-ţi sug sîngele în timpul nopţii.

Apoi von Ketten îi dădu răvaş de drum clericului, care spusese cîndva : „Episcopul se poate ruga lui Dumnezeu, pentru domnia ta asta-i primejdios", iar mai tîrziu îl miruise mereu cu sfîntul maslu ; nu reuşi însă să-l alunge, portugheza se puse la mijloc şi-l rugă să-l mai rabde pe capelan, pînă ce-şi va găsi alt adăpost. Domnul von Ketten cedă. Era încă slab şi tot mai dormea îndelung pe peticul de iarbă, în soare. Cînd se trezi iarăşi o dată acolo, îl văzu pe prietenul ei din copilărie. Şedea lîngă portugheză, venise din ţara ei de baştină ; aici, în nord, semăna cu dînsa. Îl salută pe bolnav cu o bună cuviinţă

aristocratică şi rosti vorbe, care, după expresia feţei lui, trebuie să fi fost foarte amabile, în vreme ce von Ketten zăcea în iarbă ca un cîine şi era copleşit de ruşine.

Asta fusese poate abia a doua oară ; i se mai întîmpla şi acum ca mintea să-i zboare aiurea. A băgat de seamă abia tîrziu că, fapt ciudat, căciula îi devenise prea mare. Căciula moale de blană, care-i stătuse întotdeauna cam ţeapăn pe cap, îi căzu acum la o uşoară mişcare pînă la urechi, sprijinindu-se de ele. Erau împreună tot ei trei, iar nevasta lui spuse :

— Dumnezeule, capul ţi s-a făcut mai mic !

Primul lui gînd fu că părul i se tăiase probabil prea scurt, numai că în clipa aceea nu-şi aducea aminte cînd ; duse pe furiş mîna la cap, dar părul îi era mai lung decît trebuia, şi neîngrijit, de cînd căzuse bolnav. Aşadar se va fi lărgit căciula, gîndi el, dar căciula era aproape nouă şi cum ar fi putut să se lărgească, în vreme ce şedea nefolosită într-un sipet. O întoarse aşadar pe glumă şi zise că, trăind atîţia ani numai printre oşteni lefegii şi nu în tovărăşia unor cavaleri cultivaţi, ţeasta i se făcuse poate mai mică. Simţi cît de anevoie îi ieşiseră vorbele astea glumeţe din gură, şi apoi, rostind gluma, nu-şi alungase din minte nici întrebarea ce-l frămînta, căci e cu putinţă oare ca o ţeastă să devină mai mică ? Puterea din vine poate să scadă, grăsimea de sub pielea capului se mai poate topi întrucîtva din pricina fierbinţelii, dar ce rezultă de-aici ? ! Cînd şi cînd se prefăcea că-şi netezeşte părul, că-şi şterge sudoarea, sau căuta să se aplece pe neobservate în umbră şi-şi cuprindea

repede țeasta între vîrfurile a două degete, ca într-un compas de zidar, repeta gestul de cîteva ori, în diferite locuri ; nu mai încăpea însă nici o îndoială, capul i se micșorase, și apoi dacă îl pipăia pe dinăuntru cu gîndul, era cu mult mai mic și ca două ceșcuțe puțin adînci îmbucate una cu alta.

Multe lucruri nu le poți lămuri, dar nu le porți în spinare și nu le simți întotdeauna, atunci cînd îți întorci gîtul după doi oameni care vorbesc, în timp ce s-ar părea că dormi. Uitase de mult, afară de puține cuvinte, limba cea străină ; odată însă înțelese fraza : „Nu faci ceea ce vrei, și faci ceea ce nu vrei". Tonul părea mai mult stăruitor decît glumeț, ce voia să spună ? Altădată se aplecă mult pe fereastră, în vîjîitul pîrîului ; făcea asta adesea acum, ca un joc : larma, încîlcită ca fînul smuls de-a valma de vînt, îi astupă urechea, iar cînd se trase înapoi din surzenie, în auz îi pătrunse stinsă și îndepărtată convorbirea dintre soția lui și celălalt ; și era o convorbire plină de vioiciune, sufletele lor păreau că se simt bine împreună. A treia oară nu făcu altceva decît să-i urmărească pe cei doi, care obișnuiau ca seara să mai coboare o dată în curte ; cînd treceau pe lîngă făclia de deasupra scării exterioare, umbrele lor trebuiau să cadă pe coroanele copacilor ; se aplecă repede înainte, atunci cînd se întîmplă asta, dar în frunziș umbrele se contopiră de la sine în una singură. Oricînd altădată ar fi încercat să-și alunge otrava din trup cu caii și slugile, sau s-o stingă în vin. Dar capelanul și copistul înfulecau și beau în așa fel că vinul și mîncarea li se scurgeau pe la colțul gurii, iar tînărul cavaler le vîntura rîzînd cana pe la nas, așa cum ațîți între ei cîinii. Lui Ketten îi făcea silă vinul pe care-l turnau în ei bădăranii ăștia spoiți cu o pospăială scolastică. Vorbeau despre împărăția de o mie de ani, despre probleme doftorale și-și povesteau istorii deșănțate de așternut ; în nemțește și în latina bisericească. Un umanist aflat în trecere făcea pe tălmaciul, cînd era nevoie, între graiul acesta străin și cel al portughezei ; își scrîntise piciorul și și-l vindeca vîrtos aici.

— A căzut de pe cal, cînd a țîșnit pe lîngă el un iepure, se vîrî în vorbă copistul, zeflemitor.

— I s-a părut că-i un balaur, spuse pe un ton de batjocură și dezgust domnul von Ketten, care ședea acolo șovăind.

— Și calului așijderea ! urlă capelanul castelului, altminterea n-ar fi sărit așa : Magistrul are așadară mai multă înțelegere decît domnul chiar pentru o minte de cal.

Bețivanii izbucniră în hohote, rîzînd de domnul von Ketten. Acesta îi privi, se apropie cu un pas și-l lovi în față pe capelan. Era un flăcău dolofan de la țară, se înroși pînă în creștet, apoi se făcu palid de tot și rămase locului. Tînărul portughez se ridică zîmbind și ieși să-și caute prietena.

— De ce n-ai vîrît pumnalul în el ? ! șuieră umanistul-iepure, cînd rămaseră singuri.

— E tare cît doi tauri, răspunse capelanul, iar învățătura creștinească se arată cu adevărat potrivită, ca să-ți dea mîngîiere într-o asemenea împrejurare.

În realitate, însă, domnul von Ketten era încă foarte slab, şi mult prea încet se reîntorcea viaţa în el ; nu putea găsi a doua treaptă a vindecării.

Străinul nu-şi văzu mai departe de drum, iar tovarăşa lui de joacă înţelegea rău aluziile stăpînului. De unsprezece ani ea îşi aşteptase soţul, vreme de unsprezece ani acesta fusese iubitul faimei şi al fanteziei, acum umbla de colo pînă colo prin casă şi prin curte şi, descărnat de boală, arăta grosolan rău alături de tinereţe şi de politeţea de curte. Nu-şi prea bătea capul cu asemenea gînduri, dar se cam săturase de ţara aceasta care-i făgăduise lucruri de nespus şi, tocmai fiindcă i se făceau mutre, nu se putea hotărî să-l lase să plece pe tovarăşul de joacă, un om ce-i amintea miresmele patriei şi avea nişte idei care te puteau înveseli. Nu avea ce să-şi reproşeze ; de cîteva săptămîni devenise cam superficială, dar asta-i făcea bine şi uneori simţea că obrazul îi străluceşte iară ca în anii de altădată. O ghicitoare, întrebată de domnul von Ketten, îi prezise :

— O să vă faceţi sănătos numai după ce-o să făptuiţi ceva —, dar cînd el stărui să-i spună ce faptă va fi aceea, femeia tăcu, încercă să scape de el şi declară în cele din urmă că nu reuşeşte să afle ce.

S-ar fi priceput oricînd să pună capăt ospitalităţii cu un gest subţire, în loc s-o reteze brutal, şi-apoi sfinţenia vieţii şi a ospitalităţii nu erau o piedică de netrecut pentru un om care fusese ani de-a rîndul oaspetele nepoftit al duşmanilor săi, dar slăbiciunea în care-l ţinea convalescenţa îl făcea de astă dată aproape mîndru că se simte

neajutorat ; o asemenea prudenţă vicleană i se părea nu mai de soi decît copilăreasca isteţime verbală a tînărului. I se întîmpla ceva straniu. În ceaţa în care-l ţinea învăluit boala, făptura soţiei lui îi apărea mai gingaşă decît ar fi trebuit să fie ; îi apărea întocmai ca odinioară, cînd îl uimea faptul că uneori o regăsea mai îndrăgostită de el decît de obicei, deşi absenţa lui nu putea fi un motiv pentru aşa ceva. N-ar fi putut spune măcar dacă era vesel sau trist ; întocmai ca în zilele în care se aflase în adînca apropiere a morţii. Nu izbutea să facă o mişcare. Cînd se uita în ochii soţiei sale îl întîmpina o privire tăioasă, ca ascuţită proaspăt ; acoperiţi de propria lui imagine, ochii aceştia nu îngăduiau privirii lui să pătrundă în ei. Simţea că trebuie să se întîmple o minune, fiindcă altminteri nu se întîmpla nimic, iar destinului nu-ţi este îngăduit să-i porunceşti să vorbească, atunci cînd vrea să tacă, ci se cuvine să-ţi ascuţi auzul, pentru cele ce au să vină.

Într-o zi, urcînd împreună la castel, găsiră în faţa porţii pisicuţa. Şedea în faţa porţii, ca şi cînd n-ar fi vrut să treacă peste zid pisiceşte, ci să intre ca oamenii, se cocoşă de bun-venit şi se frecă de rochia şi de cizmele marilor făpturi uimite altminteri fără nici un motiv de prezenţa ei acolo. Fu lăsată să intre, dar asta se întîmplă întocmai ca şi cînd ar fi fost primit un oaspete, şi chiar a doua zi se arătă că fusese adoptat probabil un copilaş, nu o oarecare pisică : aşa se purta gingaşul animal, care nu pornea pe urma desfătărilor de prin pivniţe şi poduri, ci se ferea să părăsească fie şi pentru o clipă societatea

oamenilor. Şi avea darul de a revendica timp pentru ea, ceea ce era de-a dreptul de neînţeles, fiindcă la castel se găseau totuşi atîtea alte animale, mai nobile, iar oamenii aveau mult de lucru şi cu ei înşişi ; explicaţia sta poate tocmai în aceea că aceşti oameni trebuiau să-şi coboare ochii, ca să se uite la mica fiinţă, care se purta cu toată modestia şi era niţeluş mai liniştită, aproape că s-ar fi putut zice mai tristă şi mai gînditoare decît se potrivea unei pisicuţe. Se juca, aşa cum ştia că se aşteaptă oamenii de la un pui de pisică, se căţăra în poală şi-şi dădea în chip vădit osteneala să fie prietenoasă cu oamenii, dar puteai să simţi că nu era cu toată mintea acolo ; şi tocmai asta, acest ceva care lipsea unei pisicuţe obişnuite, era ca o a doua fiinţă, o fiinţă de altundeva sau un nimb tăcut, care o înconjura, fără ca vreunul să fi avut curajul să exprime lucrul acesta. Portugheza se înclina cu gingăşie deasupra micuţei făpturi, care şedea pe spate în poala ei şi-şi repezea ca un copil ghearele minuscule după degetele ei jucăuşe, tînărul prieten se apleca zîmbind şi adînc deasupra pisicii şi a poalei, iar domnului von Ketten jocul acesta amuzant îi amintea boala lui pe jumătate biruită, ca şi cînd boala, împreună cu blîndeţea morţii, s-ar fi întrupat în micul trupuşor de animal, nu numai în el, ci şi între ei. Un slujitor spuse :

— Asta are rîie.

Domnul von Ketten se miră că nu băgase de seamă şi el ; slujitorul repetă :

— Trebuie omorîtă numaidecît.

Între timp, pisicuţei i se dăduse un nume luat din una dintre cărţile de poveşti. Se făcuse încă mai blîndă şi mai răbdătoare. Acum se putea vedea că e bolnavă şi slăbise într-un chip bătător la ochi. Se odihnea mereu mai mult în poală de truda treburilor lumii, iar micile ei gheare se ţineau strînse cu o teamă gingaşă. Pisicuţa începu acum să cerceteze cu privirea pe unul şi pe altul ; pe palidul Ketten şi pe tînărul portughez, care şedea aplecat şi nu-şi întorcea privirea de la ea, sau de la respiraţia poalei, în care stătea ea. Îi privea, ca şi cînd ar fi vrut să-şi ceară iertare că tot ceea ce pătimea, într-o tainică întruchipare, pentru ei toţi avea să fie oribil. Atunci începu martiriul ei.

Într-o noapte începură vărsăturile, pisica vărsă pînă dimineaţa ; cînd se lumină de ziuă, era sleită de puteri şi năucită, ca şi cînd ar fi primit numeroase lovituri în cap. Poate însă că bietei pisicuţe flămînde i se dăduse, în zelul dragostei, prea mult să mănînce, totuşi după aceea nu mai putu rămîne în odaia de culcare şi fu trimisă la băieţi, în clădirea administraţiei. Dar după două zile băieţii se plînseră că starea pisicii nu s-a îmbunătăţit, şi probabil că în timpul nopţii o şi azvîrliseră afară. Acum nu numai că vărsa, dar se şi scăpa pe ea, murdărea totul. Asta era o grea încercare, între nimbul ei abia vizibil şi murdăria scîrboasă ; se luă hotărîrea — între timp se aflase de unde venise — să fie dusă înapoi acolo ; era o casă ţărănească, jos la rîu, aproape de poalele muntelui. S-ar fi putut spune astăzi că o redaseră comunităţii natale şi nu voiau nici să se socotească răspunzători de

ceva; nici să se facă de rîs; dar cu toții simțeau mustrări de conștiință, trimiseră o dată cu ea lapte și puțină carne, chiar și bani, pentru ca țăranii, la care murdăria nu însemna cine știe ce, să-i poarte bine de grijă. Cu toate acestea, slugile clătinară din cap în legătură cu purtarea stăpînilor lor.

Argatul care o dusese în vale povesti că pisicuța fugise după el la înapoiere și că trebuise să se întoarcă încă o dată; după două zile, pisica era din nou la castel. Cîinii se feriră din calea ei, argații nu se încumetară, din pricina stăpînilor, s-o alunge, iar cînd aceștia o văzură se ajunse tacit la părerea că acum nimeni nu mai voia s-o împiedice să moară aici sus. Era slabă de tot și-și pierduse luciul părului, dar părea că învinsese boala ce isca scîrbă, iar trupul i se împuțina abia vizibil. Au urmat două zile, pline încă o dată din prisos cu cele ce fuseseră pînă atunci: colindări încete, sfioase prin adăpostul în care o îngrijeau; zîmbete distrate cu lăbuțele, atunci cînd le azvîrlea după o bucățică de hîrtie ce era făcută să dănțuiască în fața ei; uneori, o ușoară clătinare din pricina slăbiciunii, deși se sprijinea pe toate cele patru picioare, iar a doua zi căzu cînd și cînd într-o rînă. La un om această agonie n-ar fi apărut atît de ciudată, dar la un animal dădea impresia unei umanizări. O priveau aproape cu evlavie; nici unul dintre acești trei oameni, fiecare în situația lui deosebită, n-a rămas cruțat de gîndul că propriul său destin se întruchipase în această pisicuță pe jumătate desprinsă de cele pămîntești. Dar a treia zi începură iar vărsăturile și murdăria. Slujitorul se

înfățișă din nou, și chiar dacă nu îndrăzni să-și repete vorbele, tăcerea lui spunea totuși: trebuie ucisă. Portughezul își înclină capul ca în fața unei ispite, apoi îi spuse prietenei sale: nu se poate altminteri; el însuși avu impresia că parcă și-ar fi rostit propria-i condamnare la moarte. Și-atunci cu toții își întoarseră deodată privirile spre domnul von Ketten. Se făcuse alb ca varul, se ridică și ieși. Portugheza se adresă slujitorului:

— Ia-o la tine.

Slujitorul luă pisica în odaia lui, iar a doua zi animalul dispăru. Nimeni nu puse nici o întrebare. Cu toții știau că fusese ucisă. Cu toții se simțeau apăsați de o vină inexprimabilă; pierise ceva din ei înșiși. Numai copiii nu simțeau nimic și găseau că bine făcuse slujitorul, ucigînd pisicuța cu care nu te mai puteai juca. Dar cîinii adulmecau cînd și cînd un petic de iarbă, pe care se arăta soarele, se propteau în picioare, își zbîrleau părul și se uitau pieziș într-o parte. Într-o asemenea clipă, domnul von Ketten se întîlni cu portugheza. Rămaseră pe loc unul lîngă altul, se uitară la cîini și nu găsiră nici un cuvînt. Semnul fusese aici, dar cum trebuia lămurit, și ce avea să se întîmple? O cupolă de tăcere se boltise în jurul amîndurora.

Dacă nu-l îndepărtează pînă diseară de-aici, trebuie să-l ucid — se gîndi domnul von Ketten. Dar seara sosi, și nu se întîmplase nimic. Cina se sfîrșise. Ketten ședea cu fața gravă, încălzit de o ușoară febră. Ieși în curte, să se răcorească, rămase mult afară. Nu izbutea să ia ultima hotărîre, lucru care în toată existența lui ar fi fost

ceva ușor ca o joacă. Să înșeueze caii, să încătărămeze platoșa, să tragă o spadă, muzica aceasta a vieții lui i se părea acum disonantă ; lupta îi apărea ca o mișcare străină și fără înțeles, chiar și drumul scurt al unui pumnal i se arăta ca o cale nesfîrșit de lungă, pe care te usucă arșița. Dar nici suferința nu-i stătea în fire ; simțea că nu se va însănătoși niciodată pe de-a-ntregul, dacă nu se va smulge din impasul acesta. Iar alături de cele două alternative, i se impunea treptat altceva : în copilărie voise mereu să se cațere pe inaccesibilul perete de stîncă de sub castel, era un gînd absurd, de sinucigaș, dar pentru el se învestise cu un simțămînt tulbure, ca o hotărîre a lui Dumnezeu sau ca o minune apropiată. Nu el, ci micuța pisică de pe lumea cealaltă, i se părea, ar fi putut să se reîntoarcă pe drumul acesta. Își clătina rîzînd încet capul, ca să și-l simtă pe umeri, dar, făcînd asta, își dădu seama că se află departe, jos, pe drumul pietros ce cobora la vale de la castel.

Ajuns în adîncime, la rîu, făcu o cotitură ; peste blocurile printre care curgea apa, apoi printre tufișuri, în sus, spre perete. Luna desena cu puncte de umbră micile scobituri, în care putea să-și vîre degetele de la mîini și picioare. Deodată o piatră se desprinse de sub piciorul lui ; resimți zguduitura bruscă în tendoane, apoi în inimă. Ketten ascultă cu atenție ; i se păru o veșnicie pînă cînd piatra izbi apa ; lăsase pesemne în urmă cel puțin o treime din perete. Atunci se trezi, acesta fu sentimentul său acut din acea clipă, și-și dădu seama ce făcuse. Jos nu putea ajunge decît un mort, iar pe culmea zidului dia-

volul. Pipăi căutînd deasupra lui. La fiecare apucătură, viața îi stătea agățată de cele zece curelușe ale tendoanelor de la degete ; sudoarea îi țîșnea din frunte, corpul îi era străbătut de dogoare, nervii îi deveniseră parcă niște fire de piatră ; dar ciudat simțămînt, în această luptă cu moartea vigoarea și sănătatea începură să-i curgă prin mădulare, ca și cînd i s-ar fi reîntors din afară în trup. Iar faptul de necrezut se întîmplă ; mai trebui să ocolească sus încă o streașină ; apoi brațul i se încolăci de barele unei ferestre. Ar fi fost desigur cu neputință să te arăți ieșind din adîncime altundeva decît în fața acestei ferestre ; știa însă unde se găsește ; își făcu vînt înăuntru, se așeză pe prichici și-și lăsă picioarele să-i atîrne în interior. O dată cu puterea i se reîntorsese și sălbăticia. Își trase sufletul. Pumnalul de la șold nu și-l pierduse. I se păru că patul e gol. Așteptă însă pînă cînd inima și plămînii i se liniștiră cu totul. În timpul acesta îi deveni mereu mai limpede că era singur în odaie. Se furișă pînă la pat ; în noaptea asta nu se culcase nimeni în el.

Domnul von Ketten se strecură prin odăi, coridoare, uși, pe care nimeni nu le-ar fi găsit din prima dată, dacă n-ar fi fost condus, către odaia de dormit a soției lui. Trase cu urechea și așteptă, dar nu auzi nici o șoaptă trădătoare. Se furișă înăuntru ; portugheza respira blînd în somn ; se aplecă prin colțurile întunecate, pipăi pereții, iar cînd se strecură iar afară din odaie, aproape că-i venea să cînte de bucurie, văzîndu-și bănuiala dezmințită. Scotoci prin castel, dar dușumelele și lespezile începuseră să trosnească sub pasul

lui, ca şi cînd s-ar fi aflat în căutarea unei surprize plăcute. În curte îl strigă un slujitor, vrînd să ştie cine-i. Întrebă unde e oaspetele. A plecat călare, răspunse slujitorul, la răsăritul lunii. Domnul von Ketten se aşeză pe o stivă de lemne pe jumătate descojite, iar straja se minună cît de mult stă acolo. Deodată îl năpădi convingerea că, dacă ar intra acum din nou în camera portughezei, ea n-ar mai fi acolo. Bătu cu putere şi intră ; tînăra femeie sări în sus speriată, de parcă s-ar fi aşteptat la asta în vis, şi îl văzu îmbrăcat în faţa ei, aşa cum plecase. Nu era nimic dovedit şi nimic infirmat, dar ea nu puse nici o întrebare, iar el n-ar fi putut să întrebe nimic. Trase în lături draperia grea de la fereastră, iar în odaie pătrunse de jos perdeaua vîjîitului, dincoace de care se născuseră şi mureau toţi cei din familia Catene.

— Dacă Dumnezeu a putut să se facă om, poate să se facă şi pisică, spuse portugheza, iar el ar fi trebuit să-i acopere gura cu mîna, fiindcă rostise o blasfemie, dar ei ştiau că nici un sunet nu răzbătea în afară dintre aceste ziduri.

I

LÎNGĂ UN ZĂPLAZ. O PASĂRE CÎNTA. SOARELE se şi pitise pe undeva după tufişuri. Pasărea amuţi. Se lăsase seara. Ţărăncuţele veneau cîntînd peste cîmpuri. Ce amănunte ! E oare un lucru de nimic atunci cînd asemenea amănunte se anină de un om ? Ca scaiul ! ? Asta a fost Tonka. Nemărginirea picură cîteodată în stropi.

Dintre cele ce-l înconjurau făcea parte şi calul, calul roib pe care-l legase de-o salcie. Era în anul cînd îşi făcea serviciul militar. Nu întîmplător a fost chiar în timpul serviciului militar, fiindcă niciodată nu te simţi atît de sărăcit de tine însuţi şi de toate ale tale ca în această perioadă a vieţii, cînd o forţă străină îţi suge parcă pînă şi măduva din oase. Niciodată nu te afli mai în bătaia tuturor vînturilor ca în această perioadă.

Dar oare a fost chiar aşa ? Nu, asta le-a potrivit el abia mai tîrziu. Totul se preschimbase într-o poveste ; acum nu mai putea deosebi adevărul de fantezie. În realitate, atunci cînd o cunoscuse, locuia totuşi la mătuşa ei. Verişoara Ju-

lie venea și ea uneori în vizită. Da, așa fusese. Pe-atunci se minuna că poate să stea la aceeași masă cu verișoara Julie și să-i împingă în față o ceașcă de cafea, fiindcă fata asta era de ocara tuturor. Se știa cît de ușor poți s-o agăți și s-o aduci chiar în aceeași seară în odaia ta: nu refuza să se ducă nici în casele codoașelor, iar altminteri nici nu avea alte mijloace de existență. Pe de altă parte, tot rudă îți rămînea, chiar dacă nu-i încuviințai purtarea; oricît ar fi fost de ușuratică, nu-ți stătea la îndemînă să-i refuzi pur și simplu un loc la masă, mai cu seamă că se arăta destul de rar. Poate că un bărbat ar fi făcut tărăboi, pentru că bărbații citesc ziare sau sînt membrii unor asociații cu țeluri precise și au mereu gușa plină de vorbe mari, dar mătușa se mulțumea de fiecare dată cu cîteva remarci mușcătoare, însă numai după ce pleca Julie, iar cît ținea masa, trebuia să rîzi cu ea, fiindcă era o fată plină de haz și mai la curent decît oricine cu cele ce se întîmplau în oraș. Așadar, chiar dacă te uitai la ea cruciș, o prăpastie nu te despărțea de dînsa; o punte de legătură tot dăinuia.

La fel se întîmpla și cu femeile din închisoare; cele mai multe erau tot prostituate, iar așezămîntul a și trebuit să fie mutat curînd în altă parte, fiindcă multe rămaseră însărcinate deodată în timpul detenției — din pricina noilor construcții, unde cărau mortar pentru deținuții care lucrau ca zidari. Femeile acestea erau plasate și pentru treburi gospodărești, spălau, de pildă, foarte bine și erau mult căutate de oamenii cu mijloace modeste, fiindcă li se plătea puțin. Bu-

nica Tonkăi le chema și ea în zilele de spălat, li se dădea cafea și franzeluțe, iar pentru că toată lumea lucrase în casă laolaltă, se lua și gustarea de dimineață împreună, și nimeni nu se speria de asta. La prînz trebuia să fie conduse înapoi la închisoare de către un însoțitor, așa cerea regulamentul, iar treaba asta fusese încredințată de obicei Tonkăi, încă de pe cînd era o copiliță, mergea sporovăind alături de ele și nu se rușina nicidecum de tovărășia lor, deși femeile purtau basmale albe, ușor de recunoscut de departe, și îmbrăcămintea cenușie a închisorii. Asta s-ar putea numi o nechibzuință, o nechibzuință să lași o făptură tînără, sărmană, expusă unor influențe ce trebuie evitate; dar cînd, la șaisprezece ani și tot lipsită de sfială, Tonka glumea cu verișoara Julie, mai poți spune că o făcea din ingenuitate, sau pentru că își și pierduse simțul delicat pentru pudoare? Chiar dacă din nevinovăție, cît era totuși de caracteristic!

Nu trebuie trecută cu vederea nici casa. Avea cinci ferestre către stradă — rămăsese împlîntată între case noi mult mai înalte — și o aripă dosnică, acolo locuia Tonka împreună cu mătușa ei, de fapt o vară mult mai în vîrstă și băiatul acesteia, de fapt un copil nelegitim, deși dintr-o legătură pe care ea o luase tot atît de în serios ca pe o căsnicie, și cu o bunică, în realitate nu bunica, ci sora acesteia, iar mai înainte locuise acolo și un frate adevărat al mamei ei decedate, care însă se prăpădise și el de tînăr, și toți aceștia într-o singură odaie cu bucătărie, în vreme ce în față cele cinci ferestre cu perdele arătoase ascundeau nici mai mult nici

mai puţin decît un lăcaş rău famat, unde îşi dădeau întîlnire cu bărbaţi nevestele uşuratice ale unor mici burghezi, dar şi profesioniste. Ai casei se făceau că nu bagă în seamă cele ce se petreceau în faţă, ba chiar, ca să evite orice sfadă cu ea, o şi salutau pe codoaşă, o muiere groasă care ţinea foarte mult să treacă drept o persoană respectabilă şi care avea o fiică de vîrsta Tonkăi. Pe fiica asta a dat-o internă la o şcoală bună, o punea să ia lecţii de pian şi franceză, îi cumpăra rochii frumoase şi o ţinea cu grijă departe de cele ce se întîmplau în locuinţă; avea o inimă simţitoare, iar asta îi uşura meseria, fiindcă ştia că e ruşinoasă. La început, Tonkăi i se îngăduise să se joace din cînd în cînd cu fata asta şi atunci intrase în locuinţa din faţă, care la asemenea ceasuri era nefrecventată şi arăta nemaipomenit de mare, ceea ce i-a lăsat Tonkăi pentru toată viaţa o impresie de lux şi distincţie, pe care abia el avea s-o reducă la adevărata dimensiune. De altminteri, ea nu era cu totul îndreptăţită să se numească Tonka, ci Antonia, numele german ce i se dăduse la botez, în vreme ce Tonka e prescurtarea formei cehe de alintare Toninka; pe uliţele acestea se vorbea un amestec ciudat al celor două limbi.

Dar ce rost au asemenea gînduri?! În ziua aceea ea stătea totuşi lîngă un gard, în faţa golului întunecat al uşii unei căsuţe, cea dintîi din sat pe drumul dinspre oraş, purta cizmuliţe cu şireturi, ciorapi roşii şi fuste multicolore, largi, ţepene, în timp ce vorbea părea că se uită la luna palidă aninată deasupra lanului de grîu secerat, dădea răspunsuri iuţi, sfioase, rîdea, se

simţea sub ocrotirea lunii, iar vîntul sufla atît de molcom peste mirişti, de parcă ar fi trebuit să răcească o ciorbă. În vreme ce se întorceau călare spre casă, îi mai spusese rîzînd camaradului său cu termen redus, baronul Mordansky:

— Mi-ar plăcea să mă încurc cu o fetişcană ca asta, dar mi se pare prea primejdios; ca să mă aperi de sentimentalism, ar trebui să-mi promiţi că vei juca rolul de prieten al casei.

Mordansky, care apucase să lucreze mai înainte, din buna lui voie, în fabrica de zahăr a unchiului său, îi povestise despre recoltarea sfeclei, la care munceau pe ogoarele fabricii sute de asemenea fete de la ţară şi trebuiau să se supună întru totul, docile ca sclavii negri, vătafilor de pe moşie şi ajutoarelor lor. E mai presus de orice îndoială că o dată pusese capăt unei asemenea discuţii cu Mordansky, fiindcă vorbele lui îl jigneau, dar asta nu se întîmplase totuşi atunci, fiindcă ceea ce i se impunea ca o amintire era din nou hăţişul de spini ce i se învălmăşise mai tîrziu în cap. În realitate, pentru prima oară o văzuse pe „Ring“, strada principală cu frunzare de piatră, unde ofiţerii şi domnii din administraţia de stat stau de vorbă pe la colţuri, studenţii şi tinerii vînzători de prăvălie bat caldarîmul în sus şi în jos, fetele se plimbă braţ la braţ cîte două şi cîte trei, după ora de închidere a magazinelor, iar cele mai curioase chiar şi în pauza de prînz, cîteodată vreunul dintre avocaţi se strecoară agale şi salutînd, nu lipsesc nici cîte un demnitar al oraşului sau un fabricant de vază, ba chiar nici doamnele, al căror drum spre casă după cumpărături duce tocmai

pe acolo. Pe Ring privirea ei îi izbise dintr-o dată ochii, o privire veselă, doar pentru o clipită şi ca o minge care zboară din nebăgare de seamă în obrazul unui trecător, urmată numaidecît de o uitătură în altă parte şi de o expresie de nevinovăţie simulată. Se întorsese iute, fiindcă se gîndise că avea să urmeze chicotitul, dar Tonka îşi vedea de drum cu capul drept înainte, aproape înspăimîntată ; o însoţeau alte două fete, era mai înaltă decît ele, iar chipul ei, fără a fi frumos, avea un aer limpede şi hotărît. Acest chip era lipsit de expresia de supunere, de şireată feminitate, care acţionează numai la poruncă ; gura, ochii, nasul nu aveau nimic provocator, meritau totuşi să le priveşti, deşi nu fermecau decît prin sinceritatea lor şi prin prospeţimea ce se revărsa asupra întregului. Era straniu că o privire atît de voioasă avea în ea un fel de vîrf de săgeată, care părea că-i pricinuise ei însăşi durere.

Acum lucrurile erau limpezi. Aşadar, ea lucra pe atunci la magazinul de postavuri, un magazin mare care angajase pentru depozitele sale multe fete. Trebuia să stea cu ochii pe baloturile de stofe şi, cînd se cerea un model, să-l găsească întocmai, iar mîinile ei, iritate de perii fini ai postavurilor, erau întotdeauna puţin umede. Nu era nimic de vis în asta : avea o faţă sinceră. Dar se mai găseau acolo cei doi fii ai patronului postăvăriei, iar unul dintre ei avea o mustaţă ca de veveriţă, cu vîrfurile răsucite în sus, şi întotdeauna ghete de lac ; Tonka povestea cît era el de distins, cîte perechi de ghete avea şi că în fiecare seară îşi întindea pantalonii între două

scînduri apăsate de nişte pietre grele, ca să le menţină dunga.

Iar acum, pentru că zărea limpede prin ceaţă ceva din realitatea celor ce-au fost, i se ivi în amintire şi zîmbetul, zîmbetul sceptic, silit, plin de compătimire şi dispreţ al mamei lui. Acest zîmbet era ceva real. Parcă spunea : Doamne, toată lumea ştie, magazinul ăsta... ? ! Dar deşi Tonka atunci cînd o cunoscuse fusese încă fecioară, zîmbetul acesta, ascuns sau disimulat cu ipocrizie, îi reapăruse în multe din coşmarurile lui chinuitoare. Poate că zîmbetul nu va fi avut nicidată un anume sens ; nici chiar acum nu era sigur de asta. Şi-apoi chiar în noaptea nunţii există cazuri cînd nu poţi să fii sigur, ca să zicem aşa ambiguităţi fiziologice, cînd natura însăşi nu oferă dovezi foarte clare, iar în clipa cînd lucrul acesta îi reveni în memorie, ştiu : pînă şi cerul era împotriva Tonkăi.

II

A fost o nechibzuinţă din partea lui s-o aducă în casă pe Tonka, în calitate de îngrijitoare şi însoţitoare a bunicii. Pe-atunci era încă foarte tînăr şi urzise un mic şiretlic ; cumnata mamei lui o cunoştea pe mătuşa Tonkăi, care lucra ca lenjereasă în „casele bune", iar el orînduise lucrurile în aşa fel, încît tocmai ea să fie întrebată dacă nu ştie cumva o fată, şi aşa mai departe. Fata urma să rămînă pe lîngă bunica, a cărei izbăvire era aşteptată în doi, trei ani,

iar în afară de leafă avea să-şi aibă partea şi din moştenire.

Între timp, însă, se succedaseră cîteva mici întîmplări. Aşa, de pildă, într-o zi ieşi cu ea, după unele treburi ; pe stradă se jucau nişte copii, şi privirea amîndurora căzu deodată pe chipul unei fetiţe mici, care urla şi se zvîrcolea ca un vierme încolo şi încoace, luminată violent de soare. Lui, limpezimea neîndurătoare cu care cădea lumina i se păru o pildă a vieţii şi totodată a morţii, din apropierea căreia veneau. Tonka însă nu spuse decît că „îi sînt dragi copiii" ; se aplecă glumind şi mîngîind-o pe micuţă, găseà probabil că priveliştea e hazlie şi-atîta tot, oricît s-a străduit el să-i arate că dincolo de această privelişte se mai ascundea ceva. Din orice parte se apropia, în cele din urmă se pomenea întotdeauna în faţa aceleiaşi opacităţi a spiritului ei ; Tonka nu era proastă, dar ceva o împiedica parcă să fie isteaţă, şi pentru prima dată el simţi pentru ea acea compătimire neţărmurită, atît de greu explicabilă.

Altădată o întrebă :

— De cînd eşti de fapt în serviciu la bunica, domnişoară ? Iar după ce ea îi răspunse, adăugă : Aşa ? E vreme lungă, dacă-i vorba s-o petreci în preajma unei bătrîne.

— Oh ! făcu Tonka. Îmi văd de treabă cu dragă inimă.

— Ei, mie îmi poţi spune fără teamă şi contrariul. Imi închipui cît de bine trebuie să se simtă acolo o fată tînără.

— Fiecare îşi face datoria, răspunse Tonka, roşind.

— Ne facem datoria, foarte bine, dar mai dorim şi altceva de la viaţă ?

— Da.

— Şi obţii ceea ce doreşti ?

— Nu.

— Da — nu, da — nu, el deveni nerăbdător, ce-nseamnă asta ? Cel puţin ocăreşte-ne niţel ! Băgă de seamă că ea se lupta cu răspunsurile, pe care le lepăda mereu în ultima clipă de pe buze, şi asta îl făcu să-i fie brusc milă de ea. Poate că nu mă înţelegi, domnişoară, eu nu gîndesc nimic rău despre bunică-mea, asta nu ; e şi ea o biată femeie, dar acum privesc lucrurile din alt unghi de vedere, aşa-i felul meu. Le privesc din unghiul dumitale de vedere, iar privite aşa cele de-acolo sînt un morman de scîrboşenii. Acum mă-nţelegi ?

— Da, spuse domnişoara încet şi se roşi pînă în vîrful urechilor. V-am înţeles şi mai dinainte. Numai că n-am cuvinte s-o spun.

Atunci el izbucni în rîs.

— Asta-i ceva ce încă nu mi s-a întîmplat niciodată : să nu pot spune ceva ! Acuma, însă, vreau să ştiu exact ce-ai vrea să-mi răspunzi, am să te ajut. Se-ntoarse cu totul spre ea, ceea ce o făcu să se simtă şi mai stingherită. Deci să-ncepem : Îndeplinirea asta liniştită, monotonă a datoriei, zi de zi după acelaşi program îţi face poate plăcere ? Da ?

— Oh, nu ştiu, zău, ce vreţi să spuneţi ; eu îmi fac datoria cu dragă inimă.

— Cu dragă inimă, bine. Dar afară de asta, nici o dorinţă ? Există oameni care n-au nici

o altă năzuință în afară de munca lor de fiecare zi.

— Ce vreți să spuneți ?

— Dorințe, vise, ambiții, asta vreau să spun ; o zi ca asta te lasă cu totul nepăsătoare ?

Era între zidurile orașului o zi plină de vibrații și de mierea primăverii.

Acum rîse domnișoara :

— Nu. Asta nu.

— Asta nu ? Atunci poate că ai vreo preferință pentru odăile cu perdele trase, pentru vorbirea în șoaptă, pentru mirosul flacoanelor cu medicamente și altele de-astea ? Există și asemenea oameni, domnișoară, dar cum văd de pe fața dumitale, nici de data asta n-am nimerit-o.

Domnișoara Tonka dădu din cap și-și lăsă colțurile buzelor puțin în jos — exprimînd o sfioasă ironie sau numai stinghereală. Dar el nu-i dădu pace :

— Vezi, cum mă înșel, cît de caraghios mă fac în fața dumitale cu presupunerile mele greșite : asta nu-ți dă curaj ? Ei, atunci ?

În sfîrșit își deschise sufletul. Încet. Cu șovăieli. Căutînd cuvintele, ca și cînd ar fi trebuit să lămurească ceva foarte greu de înțeles.

— Trebuia să-mi cîștig și eu pîinea.

Ah, cel mai simplu lucru din lume !

Ce dobitoc subtil fusese și ce veșnicie de stîncă se afla în acest răspuns banal.

Ieșise încă o dată, fără știrea nimănui, să se plimbe cu Tonka ; în zilele ei libere, de două ori pe lună, făceau excursii ; era vară. Cînd se lăsa seara, simțeai aerul tot atît de cald ca mîinile și obrazul, iar dacă închideai ochii în mers aveai

impresia că te desprinzi de pămînt și zbori într-o lume fără hotare. Îi descrise Tonkăi această senzație, și pentru că ea izbucni în rîs, o întrebă dacă înțelege.

Oh, da.

Dar cum era neîncrezător, îi ceru să descrie simțămîntul cu propriile ei cuvinte ; ea nu fu în stare.

Atunci înseamnă că nici n-a înțeles.

Ba da — și dintr-o dată : hai să cîntăm.

Numai asta nu ! Ba da ! Se ciondăniră o vreme. În cele din urmă începură să cînte, așa cum se dă la iveală un corp delict sau se face o descindere la fața locului. Încîntător de fals și dintr-o operetă, dar din fericire fata cînta încet, iar el primi cu bucurie acest mic semn de neașteptată delicatețe. Cu siguranță, își spuse, Tonka a fost o singură dată în viața ei la teatru, iar de atunci muzica asta jalnică a rămas pentru ea o chintesență a poleirii existenței. Însă pînă și aceste cîteva melodii nu le știa decît din auzite de la fostele ei prietene de la magazin.

Oare îi plăceau cu adevărat ? Îl supăra tot ceea ce o mai lega în vreun fel oarecare cu magazinul.

Tonka nu știa nimic mai mult, nici chiar dacă muzica asta e frumoasă sau stupidă ; îi trezea doar dorința de a apărea și ea odată pe scena teatrului și de a-și da toată silința să-i facă pe oameni fericiți ori nefericiți. Era nemaipomenit de ridicol s-o privești pe buna Tonka fredonînd, el își pierdu în așa măsură cheful, încît cîntecul lui se transformă repede într-un mormăit. Tonka se întrerupse brusc ; părea că simte și ea

ridicolul situației, își continuară un răstimp drumul în tăcere, pînă cînd Tonka se opri locului și spuse :

— Nu m-am gîndit de loc la asta, cînd am vrut să cîntăm.

Și pentru că ochii lui îi răspunseră cu un mic semn de bunătate, ea începu iarăși să cînte, dar de data aceasta erau cîntece populare din țara ei. Pășiră mai departe, iar aceste melodii simple te întristau ca zborul unor fluturi albi în bătaia soarelui. De data asta, adevărul se afla, firește, de partea Tonkăi.

Acum fu rîndul lui să nu poată exprima ce se întîmplă cu el, iar Tonka, nevorbind limba obișnuită, ci un fel de grai sintetic, trebui să sufere din pricină că e socotită proastă și nesimțitoare. Pentru el purtarea Tonkăi se lămurise : cîntecele îi veneau pe buze ca de la sine. I se părea că fata e foarte singură. Dacă nu l-ar avea pe el, cine ar înțelege-o ? Și așa cîntară împreună. Tonka îi spunea mai întîi textul străin și i-l traducea, apoi se luau de mînă și cîntau ca niște copii. Ori de cîte ori trebuiau să facă o pauză, ca să-și tragă sufletul, o clipă de tăcere se înstăpînea și în fața lor, acolo unde amurgul cobora învăluind drumul, și chiar dacă toate astea nu erau decît niște prostii, seara se contopea totuși cu simțămintele lor.

Altădată ședeau la marginea unei păduri, iar el își strecura privirea printre pleoapele aproape închise, tăcea și se lăsa dus de gînduri. Tonka fu cuprinsă de spaimă, temîndu-se că l-a jignit iar. Respiră adînc de mai multe ori, căutîndu-și cuvintele, dar sfiala o reținu. Și așa un lung răstimp nu se auzi decît susurul neliniștit al zgomotelor pădurii, care se iveau și amuțeau cu fiecare clipă în altă parte. O dată, un fluture cafeniu trecu în zbor pe lîngă ei și se lăsă pe o floare cu lujerul înalt, care tremură la atingere și se legănă de mai multe ori încoace și-ncolo, pînă cînd mișcarea ei încetă brusc, ca o convorbire întreruptă. Tonka își apăsa degetele cu putere pe mușchiul pe care ședeau ; dar după un răstimp micile tulpinițe se ridicau iarăși, una după alta, în șir, iar după alte cîteva clipe orice urmă a mîinii, care se proptise acolo, pierea. Îți venea să plîngi, fără să știi de ce. Dacă ar fi învățat, ca însoțitorul ei, să gîndească, Tonka ar fi simțit în clipa aceasta că natura e alcătuită numai din nimicuri urîte, care trăiesc într-o izolare tot atît de tristă ca stelele nopții ; frumoasa natură ; o viespe cu capul ca un felinar se tîra în jurul piciorului lui, și el o urmărea cu privirea. Și-și privea laba piciorului, lată și neagră, ridicată pieziș în țărîna cafenie a drumeagului.

Tonka fusese adesea încercată de teama că odată avea să stea în fața ei un bărbat căruia nu va mai putea să i se tragă de-o parte din cale. Ceea ce îi povesteau cu încîntare prietenele ei mai vîrstnice de la magazin se reducea doar la frivolitatea plicticoasă, grosolană a dragostei, și ea se revolta că, încă de la primele cuvinte, toți bărbații încercau să îndrume discuția spre gingășii sentimentale. Privindu-și acum însoțitorul, o străbătu deodată un fior ; pînă în clipa asta nu avusese niciodată simțămîntul că se află în tovărășia unui bărbat, fiindcă totul era alt-

fel. Se tolănise rezemîndu-se în amîndouă coatele, cu capul în piept ; Tonka îi căută ochii aproape cu teamă. Descoperi în ei un surîs ciudat ; ținea un ochi închis, iar cu celălalt privea în jos de-a lungul propriului său corp ; cu siguranță că știa cît de slută îi era poziția ghetei și poate că și cît de neînsemnat lucru era să șadă cu Tonka la marginea unei păduri, dar nu făcea nimic ca să schimbe ceva, fiecare amănunt în parte îți pricinuia silă, dar toate laolaltă egalau cu fericirea. Tonka se ridicase binișor. Simțea o bruscă fierbințeală înapoia frunții și îi bătea inima. Nu înțelegea ce va fi gîndind el, dar în același timp îi citea totul în privire și se pomeni copleșită deodată de dorința de a-i lua capul în brațe și de a-i acoperi ochii. Spuse :

— E timpul să mergem, pînă nu se întunecă.

Pe drum, el zise :

— Cu siguranță că te-ai plictisit, dar trebuie să te deprinzi cu mine.

Fiindcă și începuse să nu se mai vadă bine, îi luă brațul și încercă să se dezvinovățească pentru tăcerea lui și, — apoi, fără să vrea, chiar pentru gîndurile sale. Ea nu înțelegea despre ce vorbește, dar ghici, în felul ei, sensul cuvintelor, care răzbăteau cu atîta gravitate prin ceață. Cînd el își ceru iertare pînă și pentru seriozitatea acestor cuvinte, nu se mai descurcă în nici un chip și nu găsi la Fecioara Maria alt răspuns decît pe acela de a-și vîrî și mai strîns brațul sub al lui, deși gestul acesta o făcu să-i fie grozav de rușine.

El îi mîngîie mîna :

— Cred că ne împăcăm bine, Tonka, dar mă înțelegi oare dumneata ?

După un răstimp, Tonka răspunse :

— N-are nici o însemnătate dacă știu ce vreți să spuneți. Și-așa, tot nu vă pot răspunde. Dar asta-mi place, că sînteți atît de serios.

Firește, toate astea nu erau decît niște întîmplări fără importanță, dar ceea ce rămînea ciudat e faptul acesta : ele reveniră în viața Tonkăi de două ori, de fiecare dată la fel. De fapt, existaseră dintotdeauna. Iar ceea ce era cu adevărat straniu sta în faptul că ele au însemnat mai tîrziu opusul a ceea ce însemnaseră la început. Tonka rămase atît de egală cu sine, atît de simplă și de străvezie, încît îți venea să crezi că ai halucinații și că vezi lucruri de necrezut.

III

Apoi se produse un eveniment, bunica lui muri mai înainte decît crezuseră ; evenimentele nu sînt nimic altceva decît întîmplări ce au loc cînd și unde nu le aștepți, te pomenești pus într-un ungher nepotrivit sau uitat și ești la fel de neputincios ca un obiect pe care nu-l ridică nimeni. Cele ce s-au întîmplat mai tîrziu se întîmplă de mii de ori pe lumea asta, și numai faptul că s-au întîmplat cu Tonka rămînea de neînțeles.

A apărut așadar doctorul, au venit cei de la serviciul de pompe funebre, a fost completat actul de deces și bunica a fost înmormîntată —

toate s-au desfăşurat în cea mai perfectă ordine, aşa cum se cuvine într-o familie bună. S-au rezolvat şi problemele legate de moştenire ; te puteai socoti fericit că nu eşti obligat să iei parte la treaba asta ; un singur punct al succesiunii mai solicita atenţie, căpătuirea Tonkăi, domnişoara cu un nume de familie atît de straniu, unul dintre acele nume de familie cehe care poate să însemneze „El cînta", sau „El păşea prin luncă". Exista un contract semnat la angajarea ei. În afară de leafă, care era mică, domnişoara urma să primească pentru fiecare an de serviciu împlinit o anumită sumă din moştenire, iar pentru că se contase pe o mai lungă suferinţă a mamei mari şi, corespunzător presupusei vrăjmăşii a angajatei în îngrijirea bolnavei, se stabilise ca suma să crească într-o progresie înceată, partea ce-i revenea acum nu se putea să nu i se pară revoltător de mică unuia ca el, care măsurase în minute lunile jertfite din tinereţea Tonkăi. Fu de faţă cînd Hyazinth lichidă socotelile cu ea. Aparent, citea o carte — erau ca întotdeauna fragmentele din jurnalul lui Novalis — în realitate însă urmărea cu atenţie cele ce se petreceau şi-i fu ruşine cînd „unchiul" său indică suma. Chiar şi acesta fu, pare-se, încercat de acelaşi sentiment, fiindcă începu să explice în amănunţime domnişoarei prevederile contractului încheiat la vremea lui. Domnişoara Tonka asculta atent cu buzele strînse ; seriozitatea, cu care urmărea calculul, dădea chipului ei tînăr un aer foarte mişcător.

— Socoteala e exactă, nu ? spuse unchiul şi puse banii pe masă.

Ea părea că n-are habar de nimic, îşi scoase punguliţa din rochie, împături bancnotele şi le vîrî înăuntru ; trebuind să le îndoaie de mai multe ori, hîrtiile, oricît de puţine erau, formară un pachet gros, cu neputinţă de ascuns privirilor ; punga deformată lipită de picior sub fustă dădea impresia unei umflături.

Domnişoara mai avea de pus încă o întrebare :

— Cînd trebuie să plec ?

— Da, zise unchiul, o să mai dureze cîteva zile pînă cînd se va lichida gospodăria ; pînă atunci, fireşte, mai poţi rămîne. Dar dacă vrei, poţi pleca şi mai devreme, acum nu mai avem nevoie de dumneata.

— Mulţumesc, zise Tonka şi se duse în odăiţa ei.

Între timp, ceilalţi ajunseseră cu împărţeala la obiectele de uz cotidian. Erau ca nişte lupi ce-şi sfîşie un semen căzut şi se şi întărîtaseră unii împotriva altora, cînd el puse întrebarea dacă n-ar trebui, de vreme ce-i reveniseră atît de puţini bani, să i se dea domnişoarei măcar un lucru mai de preţ ca amintire.

— I-am pus de-o parte cartea cea mare de rugăciuni a bunicii.

— Foarte bine, dar ceva practic i-ar face desigur mai multă plăcere ; ce-i bunăoară cu asta de-aici ?

Pe masă se afla un guler de blană cafenie, pe care-l luă în mînă.

— Asta-i pentru Emmi — Emmi era verişoara lui — ce-ţi trece prin cap, e nurcă !

Rîse.

— Cine zice că fetelor sărace nu le poți dărui decît ceva pentru suflet ? Vreți să vă arătați niște zgîrciți ?

— Asta las-o pe seama noastră, interveni acum mama lui, și pentru că îi dădea totuși întrucîtva dreptate, adăugă : Tu nici nu te pricepi în chestii de-astea ; n-o să iasă ea în pagubă ! Generoasă și enervată, puse de-o parte pentru domnișoara cîteva batiste, cămăși și pantaloni de-ai bătrînei, apoi o rochie neagră dintr-o stofă încă nouă. Așa, acum e destul. Nu prea s-a omorît cu firea domnișoara și nici sentimentală nu e. Nici cînd a murit mama mare, nici în timpul înmormîntării nu i-a picat măcar o lacrimă din ochi ! Așa că te rog să ne dai pace.

— Există oameni care plîng anevoie ; asta nu-i o dovadă, răspunse fiul, nu pentru că socotea că are de spus ceva important, ci fiindcă îl încînta elocința lui.

— Poftim... ? ! zise mama. Nu-ți dai seama că observațiile tale sînt acum nelalocul lor ?

La această dojană tăcu, nu de teamă, ci pentru că se simți năpădit brusc de bucuria exultantă că Tonka nu plînsese. Rudele lui vorbeau cu aprindere de-a valma, și el băgă de seamă cît de bine își apărau interesele. Nu vorbeau frumos, însă cu vioiciune, aveau curajul să reverse un potop de vorbe, iar pînă la urmă fiecare obținea ceea ce dorea. Știința vorbirii nu era un mijloc de exprimare a gîndurilor, ci un capital, o podoabă impunătoare ; în timp ce sta în fața mesei cu darurile rămase de la răposata, îi veni în minte versul : „Îi dete al cîntării dar, al cîntecelor dulcii guri, Apolo“ și înțelese pentru prima dată că acesta era cu adevărat un dar. Ce mută era Tonka ! Nu putea nici să vorbească, nici să plîngă. Dar ceva ce nu poate vorbi și nici nu poate fi exprimat, ceva ce se pierde mut în omenire, ca o linioară minusculă zgîriată pe răbojul istoriei sale, o asemenea faptă, un asemenea om, un asemenea fulg de zăpadă ce cade singur de tot într-o zi de vară ca asta, sînt acestea realitate sau închipuire, sînt ele bune, fără valoare sau rele ? Simți că aici noțiunile ajung la un hotar, dincolo de care nu mai găsesc nici un reazăm. Ieși, fără să mai rostească o vorbă, ca să-i spună Tonkăi că vrea să-i poarte de grijă.

O găsi pe domnișoara Tonka împachetîndu-și lucrurile. Pe un scaun se afla o cutie mare de carton, iar pe podea altele două ; una dintre ele era gata legată cu sfori, dar celelalte două refuzau să cuprindă avuția risipită de jur împrejur, iar domnișoara reflecta și scotea mereu cîte un lucru, ca să-l vîre altundeva, ciorapi și batiste, cizme cu șireturi și ustensile de cusut, încerca să le așeze cînd în lung, cînd în lat și, oricît de sărăcăcios îi era avutul, nu-l putea înghesui niciodată în întregime, fiindcă ambalajul îi era încă mai sărăcăcios.

Ușa odăiței era deschisă, așa că putu s-o privească un răstimp, fără ca ea să știe. Cînd îl observă, se roși și se așeză iute în fața cutiilor deschise.

— Vrei să ne părăsești ? întrebă el, bucurîndu-se că o vede stingherită. Ce-ai să faci ?

— Mă duc acasă la mătușa.

— Vrei să rămîi acolo ?

Domnişoara Tonka ridică din umeri :
— O să mă străduiesc să găsesc ceva.
— Mătuşa dumitale n-o să se supere ?
— Pentru cîteva luni am din ce să trăiesc, iar în timpul ăsta nu se poate să nu-mi găsesc vreo slujbă.
— Ai să-ţi prăpădeşti şi bruma de economii.
— Ce să-i faci ? !
— Şi dacă nu găseşti aşa de curînd o slujbă ?
— O să mi-o trîntească iar în fiece clipă de la obraz.
— De la obraz ? De ce ?
— Fiindcă n-o să cîştig nimic. Aşa se întîmpla şi cînd lucram la magazin. Cîştigam puţin acolo, dar n-aveam ce face, şi ea nu spunea nimic. Doar cînd se-nfuria, atunci nu scăpa niciodată prilejul.
— Din cauza asta ai primit să te angajezi la noi ?
— Da.
— Ştii ce, spuse el deodată, nu te mai întoarce la mătuşa dumitale. Ai să găseşti ceva. Mă-ngrijesc eu de asta.
Tonka nu zise nici da, nici nu şi nu-i mulţumi ; dar după plecarea lui, scoase iar din cutii, cu mişcări încete, un lucru după altul şi le puse înapoi la locul lor. Se roşise ca focul, nu reuşea să-şi adune gîndurile, rămînea adesea cu privirile pironite în gol, ţinînd un lucru oarecare în mînă, şi simţea : asta era dragostea.
Cînd ajunse în odaia lui, văzu fragmentele de jurnal ale lui Novalis rămase pe masă şi-şi dădu seama cu un sentiment de surprindere de răspunderea cu care se împovărase aşa deodată. Se

întîmplase pe neaşteptate ceva ce avea să-i hotărască viaţa şi cu toate acestea nu-l privea chiar atît de îndeaproape. Poate că în clipa asta îl încerca şi un fel de bănuială, iscată din pricină că Tonka îi acceptase fără a sta pe gînduri propunerea.
Îi trecu prin minte : „Cum de-am ajuns să-i fac o asemenea propunere ?“ O ştia tot atît de puţin cît şi de ce primise ea. Pe chipul ei stăruise aceeaşi expresie de confuzie ca şi pe al lui. Situaţia era teribil de comică, ca într-un vis, azvîrlit în înălţimi, nu mai ştia cum să coboare. Totuşi mai vorbi o dată cu Tonka. Nu voia să fie nesincer. Îi vorbi despre libertatea de mişcare, despre spirit, ţeluri, ambiţie, aversiunea împotriva idilelor de hulubărie, despre femeile cu un rol decisiv în destinul cuiva şi mult aşteptate — întocmai cum vorbeşte un bărbat foarte tînăr care vrea multe şi care cunoaşte prea puţin din ale vieţii. Cînd observă în ochii Tonkăi o tresărire, îi păru rău şi, cuprins de o altă teamă, aceea de a nu o face să sufere, o rugă :
— Să nu mă înţelegi greşit !
— Înţeleg foarte bine ! fu singurul răspuns dat de Tonka.

IV

— E o fată foarte simplă — i se spusese — de la un magazin de postavuri. Şi ce importanţă avea asta ? Existau şi alte femei care nu ştiau nimic şi nu aveau nici un fel de studii. Era parcă ceva agăţat de îmbrăcăminte în spinare, un

semn pe care nu-l poţi îndepărta. Trebuia să fi făcut ceva şcoală, să ai principii, să ştii să te porţi în societate, numai cu aceste însuşiri înseamnă că reprezinţi ceva ; omul ca atare nu merită nici o încredere. Şi cum arătau cei ce aveau aceste însuşiri, cei ce erau vrednici de încredere ? Îşi putea îngădui să considere drept posibil faptul că mama lui se temea ca nu cumva să vadă deşertăciunea propriei sale vieţi repetîndu-se în a lui ; alesese fără destulă mîndrie ; soţul ei fusese mai înainte ofiţer combatant, un neînsemnat om plin de voioşie, tatăl lui ; voia să-şi corecteze propria ei viaţă în aceea a fiului. Lupta pentru asta. În fond era de acord cu mîndria ei. De ce mama îi rămînea totuşi indiferentă ?

Existenţa ei se întruchipa în îndeplinirea îndatoririlor ; căsnicia mamei căpătase conţinut abia cînd tatăl lui căzuse bolnav. Stătea de-atunci lîngă bărbatul, a cărui senilitate progresa încet, cu un fel de ţinută ostăşească, aidoma unei santinele ce-şi apără postul împotriva unor forţe superioare. Pînă atunci nu-l cunoscuse de loc pe unchiul Hyazinth. De fapt nici nu le era rudă, ci un prieten al ambilor părinţi, unul dintre acei unchi, de care copiii dau de îndată ce deschid ochii ; era consilier superior financiar şi pe deasupra un scriitor german foarte căutat, ale cărui povestiri atingeau tiraje mari. Adusese în viaţa mamei o adiere de spiritualitate şi de experienţă a vieţii, care a alinat-o în impasul ei sufletesc, poseda cunoştinţe istorice şi, tocmai de aceea, ideile sale aveau însuşirea de a apărea cu atît mai mari, cu cît erau mai găunoase, atunci cînd îmbrăţişau mileniile şi problemele de importanţă

maximă. Din motive pe care tînărul nu şi le putuse lămuri niciodată, bărbatul acesta nutrea de mulţi ani pentru mama lui o dragoste statornică, plină de admiraţie şi dezinteresată ; poate pentru că ea, ca fiică de ofiţer, guvernată de idei solide asupra onoarei şi a caracterului, le întruchipa cu ardoare şi strălucire şi poseda acea fermitate în principii, de care el avea nevoie pentru a întrupa idealurile cărţilor sale, în vreme ce bănuia vag că toată cursivitatea vorbirii şi a darului său de povestitor provenea tocmai din aceea că această fermitate lipsea spiritului său. Neputînd admite, fireşte, că deficienţa aceasta era o vină personală, se vedea nevoit să amplifice o asemenea întregire adusă de tăria morală a altcuiva pînă la dimensiunile universalului şi ale unei concepţii pesimiste şi s-o considere drept un destin al spiritelor eminente, punct de vedere ce implica şi o îndurerată înălţare a femeii. Îşi ascundeau cu grijă relaţiile, chiar faţă de ei înşişi, sub masca unei prietenii spirituale, dar asta nu le reuşea întotdeauna, iar uneori se îngrozeau pur şi simplu din pricina nestăpînirii lui Hyazinth, care îi punea în pericol şi îi aducea în situaţia de a nu mai şti dacă să accepte ideea unei căderi sau, dimpotrivă, să facă efortul cumplit rajos de a se ridica din nou la înălţimea de mai înainte. Boala soţului le oferi însă reazămul de care sufletele lor se sprijiniră pentru a se înălţa cu acel centimetru ce le lipsise pînă atunci cînd şi cînd. Din clipa aceea, soţia se găsi la adăpostul datoriei, prin zelul sporit în îndeplinirea datoriei îndreptă păcatele săvîrşite fie şi numai pe planul sentimentelor, iar gîndurile ei, datorită

unei reguli simple, imperative acum, fură apărate de oscilaţia, pînă atunci deosebit de neplăcută, între îndatorirea faţă de măreţia pasiunii şi aceea faţă de măreţia devotamentului.

Aşa arătau deci oamenii vrednici de încredere, însuşirile lor vizibile erau spiritul şi caracterul. Oricîtă dragoste de la prima vedere exista în romanele lui Hyazinth, cineva care ar fi urmat fără a sta prea mult pe gînduri un om — ca un animal ce ştie unde poate să se adape şi unde nu — le-ar fi apărut ca o fiinţă aflată într-o stare primitivă de sălbăticie lipsită de morală. Dar fiul, care-şi compătimea tatăl de o bunătate animalică şi, în toate măruntele întîmplări din viaţa de familie, se împotrivea atît lui Hyazinth, cît şi mamei, ca unei ciume morale, se lăsă împins de cei doi în colţul opus posibilităţilor de moment. Talent multilateral, studia chimia şi se arăta surd faţă de toate problemele fără soluţii limpezi, devenise chiar aproape un adversar plin de ură al unor asemenea analize şi un discipol fanatic al noului spirit ingineresc rece, fantast dar arid, încordat ca un arc. Năzuia spre nimicirea sentimentelor, era pornit împotriva poeziei, a bunătăţii, a virtuţii, a simplităţii ; păsările cîntătoare au nevoie de o ramură pe care să se aşeze, ramura de un copac, iar copacul de pămîntul negru şi stupid, el însă zbura, plutea în aer în afara timpului ; după această perioadă, care nimicea tot atît cît şi construia, avea să vină alta învestită cu noile premize pe care le creem printr-o asemenea asceză, şi abia atunci se va şti ce simţăminte trebuie să avem — cam aşa

gîndea el : deocamdată e necesar să fim neînduplecaţi şi parcimonioşi ca într-o expediţie. Datorită unor asemenea imbolduri, nu se putuse să nu fie remarcat încă din timpul şcolii de către profesori, imaginase invenţii, avea de gînd să dedice perfecţionării acestora încă un an sau doi după doctorat şi spera ca, după aceea, să se înalţe cu irezistibilă certitudine mai presus de orizontul radios, în care tinerii văd deschizîndu-se în faţa lor viitorul constînd dintr-un amestec de strălucire şi îndoială. Îi era dragă Tonka, fiindcă n-o iubea, fiindcă ea nu-i mişca sufletul, ci i-l spăla lunecînd peste el ca o apă proaspătă ; dar o făcea mai mult decît credea, iar iscodirile întreprinse cînd şi cînd cu prudenţă şi cu cea mai mare discreţie de către mama lui, care intuia o primejdie, însă nu-i dădea glas, nefiind sigură, îl determinară să se grăbească. Îşi dădu examenele şi părăsi casa părintească.

V

Calea îl duse către un mare oraş din Germania. Pe Tonka o luase cu el ; avusese impresia că, lăsînd-o în oraşul mătuşii ei şi al mamei lui, ar fi dat-o pradă unor duşmani. Tonka îşi împachetă lucrurile şi-şi părăsi patria cu aceeaşi nepăsare, cu acelaşi firesc cu care încetează vîntul cînd iese soarele sau ploaia cînd începe vîntul.

În acest oraş nou, ea îşi luă un serviciu într-un magazin. Deprinse noua muncă repede, lucru pentru care i se aduceau laude în fiecare zi. De

ce totuşi primea un salariu insuficient şi nu cerea o sporire, deşi aceasta nu i se acorda tocmai pentru că ea nu formula nici o pretenţie ? Accepta fără reticenţe de la prietenul ei cele ce-i lipseau. Nu din această cauză, ci pentru că uneori i se părea nepotrivită modestia ei şi pentru că voia să-i deschidă mintea, el protesta uneori împotriva felului său de a fi.

— De ce nu-i ceri patronului să-ţi dea un post mai bine plătit ?

— Nu pot.

— Nu poţi, şi totodată îmi spui că oriunde nu merg bine lucrurile ţi se cere ajutorul ? !

— Da.

— Şi-atunci de ce... ?

În timpul unor asemenea discuţii, Tonka lua un aer îndărătnic. Nu-l contrazicea, dar rămînea inaccesibilă argumentelor logice.

— Te rog, încerca el, asta-i o contradicţie, lămureşte-mă, te rog, şi pe mine de ce... Nu era de nici un folos. Tonka, să ştii că mă supăr dacă eşti aşa !

Abia cînd agita un astfel de bici, perechea de măgăruşi a modestiei şi a încăpăţînării se punea încet în mişcare şi scotea cîte ceva la iveală, ca de exemplu faptul că avea un scris stîngaci şi că se temea şi de ortografie, ceea ce pînă atunci îi tăinuise din vanitate, mărturisire la care gura cea dragă tremură de spaimă, ca să se rotunjească în arcul de curcubeu al unui surîs, abia cînd îşi dădu seama că această lipsă urîtă nu-i era luată în nume de rău.

Dimpotrivă, lui îi erau dragi asemenea defecte, la fel ca unghia de la un deget pe care şi-o

pocise în timpul lucrului. O determină să urmeze şcoala serală şi se bucură văzîndu-i hazlia caligrafie comercială pe care şi-o însuşi acolo. Îi erau dragi şi părerile sucite asupra cutărui sau cutărui lucru, pe care le aducea acasă de la şcoală. Le aducea acasă parcă în gură, fără să le mestece ; era o simplitate nobilă în felul neajutorat de a se apăra împotriva unor lucruri fără însemnătate, pe care se ferea intuitiv să şi le însuşească. Siguranţa cu care respingea şi în formele lor deghizate tot ceea ce era grosolan, stupid şi lipsit de distincţie, fără să poată spune de ce, era uimitoare, însă în aceeaşi măsură îi lipsea orice năzuinţă de a se ridica din cercul ei în unul superior ; rămînea la fel ca natura, pură şi necioplită. Nu era chiar aşa de simplu să iubeşti simplitatea. Iar uneori îl uimea vădind cunoaşterea unor idei ce-ar fi trebuit să-i fie cu totul străine, chiar şi din domeniul chimiei ; în vreme ce, smulgîndu-se din preocupările lui profesionale, mai mult monologa decît îi povestea ei ceva, deodată Tonka arăta că ştie cutare sau cutare lucru. Prima dată a întrebat-o, fireşte, mirat. Fratele mamei ei, care locuise la dînşii în căsuţa din spatele bordelului, fusese student.

— Şi-acum ?

— A murit îndată după examene.

— Şi-ai ţinut minte ?

— Eram încă mică, povesti Tonka, dar cînd învăţa, mă punea mereu să-l ascult. Nu înţelegeam un cuvinţel, dar el îmi scria întrebările pe un bilet.

Şi-atît. Dar vreme de mai bine de zece ani lucrurile astea s-au păstrat ca nişte pietre fru-

moase, cu nume necunoscut, într-o casetă ! Aşa se întîmpla şi acum, în timp ce el lucra, cea mai mare fericire a ei era să i se afle mută în preajmă. Era asemenea naturii care se orînduieşte lîngă spirit ; nu vrea să devină spirit, dar îl îndrăgeşte şi i se alătură din motive de nepătruns, ca una dintre multele fiinţe ce-au căutat tovărăşia omului.

Pe vremea aceea, atitudinea lui faţă de dînsa se menţinea într-o ciudată tensiune în egală măsură departe de iubire, ca şi de uşurătate. La drept vorbind, încă din patrie raporturile dintre ei evoluaseră surprinzător de mult timp la adăpost de vreo ispită. Se văzuseră seara, se plimbau împreună, îşi povesteau puţinele întîmplări cotidiene cu micile lor necazuri, iar toate acestea erau lucruri tot atît de cuminţi ca a mînca pîine cu sare. Mai tîrziu, fireşte, el închiriase o cameră, dar numai pentru că aşa e obiceiul şi fiindcă iarna nu poţi rămîne ceasuri în şir pe străzi. Acolo s-au sărutat pentru prima dată. A fost un gest stîngaci, mai curînd o confirmare decît o plăcere, iar Tonka, din pricina emoţiei, avea buzele foarte aspre, rigide. Pe vremea aceea vorbiseră şi despre dorinţa de „a-şi aparţine cu totul". De fapt, vorbise el, iar Tonka ascultase în tăcere. Îşi amintea cu o claritate comică, aşa cum prostiile o dată comise nu mai pot fi uitate, de foarte juvenilele lui expuneri didactice asupra faptului că va trebui să se întîmple neapărat asta, deoarece abia atunci doi oameni se deschid cu adevărat unul altuia ; în felul acesta oscilaseră amîndoi între simţire şi teorie. Tonka doar l-a rugat de cîteva ori să mai amîne cu încă

vreo cîteva zile. Pînă cînd, jignit, a întrebat-o dacă sacrificiul e cumva prea mare pentru ea. Atunci au fixat o zi !

Şi Tonka a venit. Purta jacheta ei verde ca muşchiul, pălăria albastră cu carouri negre, avea obrajii roşii fiindcă mersese repede prin aerul serii. Puse masa, pregăti ceaiul. Doar puţin mai preocupată ca alte dăţi şi privind mereu numai obiectele pe care le mînuia. El, deşi o aşteptase nerăbdător toată ziua, şedea pe sofa, încleştat de încremenirea de gheaţă a tinereţii şi o privea. Băgă de seamă că Tonka refuza să se gîndească la faptul inevitabil şi îi păru rău că stabilise pentru aceasta un termen, ca un portărel ! Abia acum îi trecu prin minte că ar fi trebuit s-o ia prin surprindere, să-i obţină consimţămîntul prin linguşiri.

I se spulberă orice bucurie ; îl încerca mai degrabă sfiala, gîndindu-se că va atinge prospeţimea ce-l întîmpina ca o adiere răcoroasă în fiecare seară, cînd se vedeau. Dar odată tot trebuia să se întîmple, se crampona de această necesitate şi, în timp ce urmărea mişcările involuntare ale Tonkăi, avea impresia că gîndul lui se înfăşoară în jurul gleznelor ei ca o funie ce se scurtează la fiece întoarcere a fetei.

După cină, pe care o luaseră aproape fără să schimbe o vorbă, se aşezară unul lîngă altul. El făcu o încercare să glumească, Tonka făcu încercarea să rîdă. Dar gura i se schimonosi, de parcă i-ar fi înţepenit buzele, şi fata redeveni brusc serioasă.

Spuse deodată :

— Tonka, ești de acord ? Rămîne cum am vorbit ?

Tonka își lăsă capul în jos, iar lui i se păru că peste ochii ei a zburat ceva, dar fata nu zise nici da, nici îmi ești drag, iar el se aplecă spre dînsa și îi vorbi în șoaptă, copleșit de stinghereală :

— Știi tu, la început e ceva cu totul neobișnuit, poate chiar searbăd. Gîndește-te, n-avem voie..., știi tu... doar nu e numai așa... Închizi atunci ochii. Da... ?

Patul era gata făcut, și Tonka se îndreptă spre el, dar deodată se așeză din nou, nehotărîtă, pe scaunul de alături.

O strigă :

— Tonka !

Ea se ridică și, cu fața întoarsă, începu să se dezbrace.

Un gînd ingrat rămase animat de această clipă dulce.

Tonka se dăruia ? El nu-i făgăduise dragostea ; de ce nu se revolta fata asta împotriva unei situații care-i interzicea speranțele cele mai mari? Acționa în tăcere, ca subjugată de puterea „stăpînului" ; oare tot așa s-ar fi supus și altuia care ar fi știut să poruncească ? Dar acum iat-o în stîngăcia primei ei goliciuni, pielea i se strîngea vibrînd în jurul trupului, ca un veșmînt prea strîmt ; carnea ei era mai omenească și mai înțeleaptă decît firoscoasa gîndire juvenilă, iar Tonka, parcă vrînd să fugă din fața lui, care în clipa asta se îndrepta spre ea, se strecură în pat cu o mișcare nemaipomenit de neîndemînatică și neobișnuită.

Mai tîrziu își mai aminti doar că în trecere simți că tot ceea ce-i fusese atît de intim rămăsese pe scaun, împreună cu îmbrăcămintea pe care o cunoștea atît de bine ; în dreptul scaunului, din lucrurile ei se ridica mireasma dragă proaspătă, resimțită mereu din prima clipă, atunci cînd se vedeau ; în pat îl aștepta ceva necunoscut și străin. Se mai opri o dată, în vreme ce Tonka sta culcată în pat, cu ochii închiși și cu capul întors spre perete, nesfîrșit de lungă, teribil de însingurată în spaima ei. Cînd în sfîrșit o simți alături de el, ochii ei erau fierbinți de lacrimi. Urmă un nou val de spaimă, de oroare față de ingratitudinea ei, un cuvînt lipsit de sens, o chemare în ajutor, năpustindu-se printr-un culoar fără sfîrșit, pustiu, se preschimbă în numele lui, iar apoi — ea fusese a lui ; pentru el rămînea aproape de neînțeles cu cît farmec, cu cît eroism copilăresc se furișase în ființa lui, ce șiretlic simplu imaginase ca să pună stăpînire pe tot ceea ce admira la el : e destul doar să aparții cuiva pe de-a-ntregul ca să faci parte din el.

Mai tîrziu nu-și mai aminti de loc cum s-au întîmplat toate astea.

VI

Căci în dimineața unei singure zile totul s-a preschimbat într-un hățiș de spini.

Trecuseră cîțiva ani de cînd trăiau împreună, cînd într-o zi Tonka se simți însărcinată, nu era

însă o zi oarecare, cerul alesese o zi, de la care, socotind înapoi, momentul concepţiei cădea, de fapt, într-o perioadă de absenţe şi călătorii ale lui, iar Tonka nu-şi observase starea decît atunci cînd începutul nu mai putea fi stabilit cu destulă precizie.

Într-o asemenea împrejurare se iscă gînduri care pot trece prin capul oricui ; totuşi în jurul ei nu exista absolut nici un bărbat asupra căruia să cadă în mod serios vreo bănuială.

Peste cîteva săptămîni, destinul se manifestă încă mai răspicat : Tonka se îmbolnăvi. Era o boală care sau trece de la copil în sîngele mamei, sau provine de-a dreptul, fără acest ocol, de la tată ; era o boală oribilă, grea, insidioasă, însă, fie că urmase drumul mai direct sau mai ocolit, vădea această ciudăţenie : în ambele cazuri perioada necesară nu corespundea. În măsura în care posibilităţile omeneşti de diagnosticare puteau fi exacte, el nu era bolnav, aşa că ori cu Tonka se întîmpla un fenomen mistic, ori ea se împovărase cu o obişnuită vină pămîntească. Mai existau fireşte şi alte posibilităţi naturale — teoretice, platonice, cum se spune —, dar din punct de vedere practic plauzibilitatea lor rămînea egală cu zero ; practic era plauzibil pînă la certitudine că el nu era nici tatăl copilului Tonkăi, nici cel care-i transmisese boala.

Să zăbovim o clipă, ca să înţelegem cît îi era de greu să înţeleagă. Practic ! Dacă te duci la un negustor şi, în loc să-i deschizi nişte perspective care să-i stimuleze pe dată dorinţa de cîştig, îi perorezi îndelung despre vremuri şi despre ceea ce ar trebui să facă de fapt un om bogat,

atunci omul e sigur că ai venit să-i furi banii. Nu se va înşela niciodată gîndind astfel, chiar dacă tu vei fi venit într-adevăr ca să-i dai un sfat. Tot astfel, un judecător nu are nici o clipă de îndoială, atunci cînd un acuzat îi povesteşte că, deşi găsit asupra lui, corpul delict i-a fost dat de „un necunoscut". Şi totuşi aşa ceva ar putea fi măcar o dată posibil. Însă modul cum acţionăm în viaţă se bizuie pe faptul că într-o împrejurare dată nu e necesar să ţinem cont de toate posibilităţile, fiindcă cele extreme nici nu se ivesc practic. Dar teoretic ? Bătrînul medic, la care o dusese la început pe Tonka, ridicase din umeri, după ce rămăsese la dînsul numai el : Posibil ? Cu siguranţă că nu imposibil — avea ochi buni, ageri, dar părea că vrea să spună : Să nu ne pierdem timpul cu dilema asta, cazul se situează sub gradul de probabilitate necesar pentru o apreciere ce stă în puterea omenească. Specialistul este şi el om şi, mai înainte de a accepta ceva, ce pare cu totul imposibil din punct de vedere medical, preferă să admită drept cauză o vină omenească ; în natură excepţiile sînt rare.

A urmat aşadar un fel de procesomanie medicală. A vizitat mai mulţi medici. Al doilea doctor ajunse la concluzia celui dintîi, al treilea fu de părerea celui de-al doilea. Începu să se tocmească. Se strădui să opună una alteia concepţiile diferitelor şcoli medicale. Domnii îl ascultau în tăcere sau zîmbind amabil ca unui nebun şi unui nerod incurabil. Fireşte, în timp ce vorbea, ştia el însuşi că ar fi putut tot atît de bine să întrebe : e posibilă o zămislire fără de prihană ? Nu i s-ar fi putut da alt răspuns decît :

așa ceva nu s-a întîmplat încă. Nu exista nici măcar referirea la o lege care s-o excludă ; doar atît : nu s-a întîmplat încă. Și totuși n-ar fi fost decît un iremedial încornorat, dacă voia să-și vîre asta în cap !

Probabil că vreunul dintre cei cu care vorbise i-o și spusese de la obraz, sau doar și-o închipuia el însuși, oricum, putea să-i dea și lui singur prin gînd. Dar întocmai ca atunci cînd, neputînd încheia un nasture de la guler, încerci mai întîi toate combinațiile posibile ale degetelor, în vecinătatea certitudinii pe care i-o impunea rațiunea se afla permanent o altă realitate nemijlocită : chipul Tonkăi. Pășești printre lanuri de grîne, simți adieri, rîndunelele trec în zbor, în depărtare turnurile orașului, fete care cîntă... ești departe de toate adevărurile, te afli într-o lume ce nu cunoaște noțiunea de adevăr. Tonka se strămutase în vecinătatea basmelor de demult. Era lumea celui miruit, a Sfintei Fecioare și a lui Pilat din Pont, iar medicii spuneau că Tonka trebuie să fie crutată și îngrijită, ca să poată supraviețui stării în care se afla.

VII

Cu toate acestea, încerca desigur din cînd în cînd să-i smulgă Tonkăi mărturisirea ; în privința asta, se purta ca un bărbat și nu ca un nebun. Dar pe vremea aceea ea lucra într-un mare magazin hidos dintr-un cartier muncitoresc ; de dimineață trebuia să fie acolo la șapte, iar seara nu pleca spre casă înainte de nouă și jumătate,

adesea din pricina cîtorva fenigi pe care-i plătea vreun client întîrziat ; soarele nu-l vedea, noaptea dormeau despărțiți și nu le mai rămînea timp și pentru sufletele lor. Se temeau că-și vor pierde pînă și această sărmană posibilitate de existență, atunci cînd sarcina va deveni vizibilă, deoarece încă de pe atunci erau strîmtorați în ceea ce privește banii ; își epuizase mijloacele pentru studii, iar să cîștige bani nu era în stare ; lucrul acesta e deosebit de greu la începutul unei cariere științifice, iar el, fără a fi ajuns încă la țintă, se afla atît de aproape de realizarea proiectului său, încît avea nevoie de toate forțele pentru a-l duce la bun sfîrșit. În această viață fără lumină și plină de griji Tonka se ofilise, firește ea nu pălea frumos ca unele femei care, trecîndu-se, se învăluie într-o aură fermecătoare, ci se veștejea pe nesimțite ca o legăturică de legume care se îngălbenesc și se fac urîte îndată ce și-au pierdut prospețimea culorii verzi. Obrajii îi deveniră palizi și i se traseră, din care pricină nasul, slutindu-i fața, părea mare, gura lăbărțată și pînă și urechile cam clăpăuge ; îi slăbi și corpul, iar acolo unde altădată se rotunjiseră forme plinuțe și mlădioase se arăta acum o schelărie țărănească de oase. Chipul lui de om cu o creștere aleasă rezistase mai bine necazurilor, iar rezerva sa de îmbrăcăminte durase mai mult, așa că, ieșind cu ea în oraș, surprindea privirea mirată a unor trecători. Nefiind lipsit de vanitate, faptul acesta îl făcea să fie pornit împotriva Tonkăi, pentru că nu era în stare să-i cumpere rochii frumoase ; îi purta pică din pricina sărăciei de care era vinovat el, dar, cu adevărat, dacă ar fi putut,

i-ar fi dăruit mai întîi nişte rochii elegante şi vaporoase de sarcină şi abia după aceea i-ar fi cerut socoteală pentru infidelitatea ei. Îndată ce încerca să-i smulgă o mărturisire, Tonka tăgăduia. Nu ştia cum se întîmplase. Cînd o ruga în numele vechii lor prietenii să nu-l mintă, chipul ei lua o expresie chinuită, iar cînd devenea violent, ea răspundea doar că nu-l minte şi că acum ce mai e de făcut ? S-o bată şi s-o ocărască, sau să plece părăsind-o în situaţia îngrozitoare în care se găsea ? Nu mai dormea cu ea, dar, chiar supusă la cazne, Tonka tot n-ar fi mărturisit nimic, fie şi pentru simplul motiv că, după ce-l văzuse bănuitor, buzele ei nu mai rosteau o vorbă, iar această încăpăţînare îndărătnică, de cînd singurătatea lui nu mai era alinată de farmecul iubirii, devenise de-a dreptul dezarmantă. Trebuia să fie tenace şi să stea la pîndă.

Se hotărîse să ceară un ajutor bănesc mamei. Dar tatăl său se afla de multă vreme între viaţă şi moarte, şi din cauza aceasta toţi banii disponibili erau administraţi cu străşnicie ; deşi o ştia, nu se putea convinge că mama lui se teme de posibilitatea ca, o dată cu trecerea timpului, el să vrea s-o ia de nevastă pe Tonka. Într-adevăr, ea se temea chiar şi de faptul că, fiind Tonka la mijloc, fiul ei avea să rateze alte partide ; că toate acestea se prelungeau, studiile, încheierea lor cu succes, boala tatălui şi grijile gospodăreşti, vinovată era, direct sau indirect, Tonka, pe care o considerau nu numai drept cauza principală a acestei înlănţuiri de dezastre, ci şi ca pe un semn rău, prevestitor de nenorociri, deoarece le tulburase pentru prima dată desfăşurarea normală a vieţii. Această convingere confuză răbufnise în scrisori şi în cursul vizitelor pe care el le făcuse acasă, era o convingere rezultată în fond din credinţa că familia lor fusese prihănită prin aceea că fiul se lăsase înlănţuit de „o fată ca asta" mai mult decît li se întîmplă în mod obişnuit tinerilor. Hyazinth fu rugat să-l pună în gardă, iar cînd tînărul, consternat de această superstiţie nemărturisită şi obligat să-şi reamintească propriile-i păţanii absurde şi dureroase, respinse cu violenţă intervenţia, Tonka fusese numită o „fiinţă ingrată" lipsită de respect faţă de pacea unei familii, şi se făcuseră aluzii stîngace la „dibăciile trupeşti" prin care „îl ţinea încătuşat", aluzii ce scoseseră la iveală întreaga lipsă de experienţă în ale vieţii a cuviincioasei lui mame. — Punctul lor de vedere ce reieşea din răspunsul pe care-l primi rămînea şi acum acelaşi, anume că fiecare fenig, cîtă vreme îl lega de Tonka, avea să contribuie la nenorocirea lui. Atunci luă hotărîrea să le mai scrie încă o dată şi să se recunoască tată al copilului Tonkăi.

În loc de răspuns sosi mama lui.

Venea „să pună lucrurile în ordine".

Nu păşi pragul locuinţei lui, ca şi cînd s-ar fi temut că va da acolo peste ceva insuportabil, şi îl pofti la hotel. Conştiinţa datoriei o ajutase să se lepede de uşoara ei stinghereală şi-i vorbi despre marile griji pe care şi le făceau din cauza lui, despre pericolul de agravare a suferinţelor tatei şi despre datoria oricui de a nu-şi vîrî capul în jug pentru toată viaţa ; cu un rafinament lipsit de dibăcie puse în acţiune toate

cimpoaiele sentimentelor, dar un ton de indulgență, care nu ceda în ciuda cuvintelor, o feri de curiozitatea suspicioasă a fiului ei, plictisit de șiretenia pe care i-o citise în inimă.

— Fiindcă, spuse ea, această nenorocire ar mai putea fi încă transformată într-o întîmplare de-a dreptul norocoasă, iar atunci — spuse ea — am scăpa numai cu spaima : e important doar ca în viitor să te ferești de asemenea pățanii !

Cu gîndul acesta, îl înduplecase pe tata ca, în ciuda tuturor greutăților, să sacrifice o anumită sumă. Banii, declară ea cu un aer de mare generozitate, o vor despăgubi pe fată, satisfăcîndu-i și pretențiile în legătură cu copilul.

Spre surprinderea ei, fiul o întrebă liniștit la cît se ridică oferta, luă cunoștință de ea, clătină apoi încă mai liniștit din cap și zise doar atît :

— Nu se poate.

Înflăcărată de speranțe, ea replică :

— Trebuie să se poată ! Nu te lăsa orbit ; mulți tineri fac prostii de-astea, dar ascultă de sfaturi. Acuma e un bun prilej să-ți recîștigi libertatea, nu-l pierde din cauza unui sentiment de onoare greșit înțeles, ești dator față de tine și de noi !

— Cum adică un bun prilej ?

— Păi sigur. Fata va fi mai rezonabilă decît tine ; ea știe că asemenea legături se desfac întotdeauna, atunci cînd apare un copil.

Amînă răspunsul pentru a doua zi. În minte i se aprinsese un gînd.

Mama, medicii cu zîmbetul lor de oameni rezonabili, goana lină a metroului ce-l ducea spre Tonka, agentul de circulație care dirija cu gesturi energice haosul, tunetul de cascadă al orașului erau pentru el totuna ; se afla dedesubtul lor într-un spațiu gol, pustiu — tenace, dar izolat.

O întrebă pe Tonka dacă ar face-o.

Tonka răspunse : da. Îngrozitor de echivoc era acest da. Rezonabil, așa cum prezisese mama, dar în jurul gurii care îl rostise zvîcnea deruta.

A doua zi fără să fie întrebat, îi spuse mamei în față că probabil nici nu e tatăl copilului Tonkăi, că Tonka e bolnavă, dar că în ciuda tuturor acestora preferă să se considere el însuși bolnav și tată al copilului, decît s-o părăsească pe Tonka.

Mama zîmbi neputincioasă în fața unei atît de mari orbiri, îl privi cu duioșie și plecă. El știa că ea primise acum impulsul decisiv pentru a-și apăra carnea și sîngele de prihană, iar un inamic puternic îi devenise aliat.

VIII

În cele din urmă Tonka își pierdu slujba, el devenise aproape neliniștit văzînd că această nenorocire întîrzia să se producă. Negustorul, la care lucra Tonka, era un bărbat mărunțel, slut, dar în impasul lor le apăruse ca o forță supraomenească. Chibzuiseră săptămîni în șir : omul ăsta știe desigur totul, dar e un ins de treabă, care nu vrea să mai dea și el un brînci celui aflat în nenorocie ; apoi iarăși : nu bagă de seamă ; slavă Domnului că încă n-a băgat de seamă ! Dar într-o zi Tonka fu chemată în birou și întrebată pe șleau ce-i cu ea. Nu răspunse nimic, doar ochii i se umplură de lacrimi. Pe bărbatul

cel rezonabil nu-l mişcă faptul că nu era capabilă să vorbească ; îi plăti leafa pe o lună înainte şi o concedie pe loc. Se înfuriase atît de cumplit, încît tuna şi fulgera că acum va avea bătaie de cap cu găsirea unei înlocuitoare, că Tonka îl înşelase, ascunzîndu-i starea ei atunci cînd luase serviciul în primire ; cînd îi spuse toate acestea, nu se gîndi măcar s-o poftească afară pe domnişoara care-i ţinea registrele. După concediere, Tonka se simţi foarte rău, dar el fu încercat în taină şi de un sentiment de admiraţie faţă de negustorul ăsta răpănos, de nimic, anonim, care n-a ezitat nici măcar un minut înainte de a o sacrifica de dragul afacerilor lui pe Tonka şi, o dată cu dînsa, lacrimile ei, un copil şi Dumnezeu ştie ce invenţii, suflete, destine omeneşti, căci de toate acestea el habar n-avea şi nici nu voia să le ştie.

Se văzură acum obligaţi să mănînce în birturi modeste, într-un mediu sordid şi grosolan, o masă de cîtiva fenigi, pe care el n-o suporta. O aducea pe Tonka la aceste prînzuri întotdeauna punctual, pentru a-şi îndeplini o datorie. În hainele lui arătoase făcea o impresie ciudată printre calfe şi băieţi de prăvălie, grav, tăcut, mereu şi de nedespărţit lîngă tovarăşa lui gravidă. Îl cercetau multe priviri batjocoritoare, dar şi unele admirative, care-l dogoreau nu mai puţin. Era straniu umbletul acesta al lui prin grosolanul grohotiş uman al marelui oraş, cu capul plin de invenţia la care lucra şi de convingerea că Tonka îl înşelase. Niciodată nu mai resimţise atît de puternic ca acum vulgaritatea lumii ; pe toate străzile pe care trecea parcă gonea după pradă şi gîfîia o haită zgomotoasă de cîini ; fiecare mînat de poftele lui, dar formînd cu toţii o turmă, numai el nu avea pe nimeni căruia să-i ceară sprijinul sau măcar să-i poată povesti soarta ; nu avusese niciodată vreme pentru prieteni, însă nici dorinţa de a-i atrage sau farmecul prin care să-i cucerească ; purta povara ideilor sale, iar aceasta e o greutate care-ţi pune viaţa în pericol, cîtă vreme oamenii n-au adulmecat încă ce profituri personale ar putea trage din ele. Nu ştia nici măcar o singură direcţie încotro ar fi putut căuta ajutor ; era un străin. Şi cine era Tonka ? Duh din duhul lui ? Nu, era o făptură străină care, printr-un acord simptomatic, se alipise, cu taina ei nemărturisită, de el !

Rămînea deschisă o mică portiţă de ieşire, licărind în depărtare, gîndurile lui începură să se orienteze într-acolo. Lucra la o invenţie, de a cărei mare importanţă aveau să se convingă în cele din urmă şi ceilalţi, iar în privinţa aceasta certitudinea lui se sprijinea nu numai pe cugetare, ci pe încă ceva, pe un curaj, o încredere în viitor şi o intuiţie care nu minţeau, un simţ vital sănătos, pe care-l urma ca pe o stea călăuzitoare. În munca lui se orienta şi el după probabilităţile maxime, iar printre acestea se găsea întotdeauna cea justă ; era încredinţat că totul avea să se desfăşoare ca întotdeauna, în aşa fel încît să ajungă la aceea dintre ele al cărei alt fel de a fi voia să-l descopere, iar dacă ar fi căutat să examineze fiecare dubiu posibil, aşa cum o făcea cu Tonka, n-ar fi ajuns niciodată la capăt. A gîndi înseamnă a nu sta prea mult pe gînduri,

iar fără a renunţa la ceva din posibilităţile nelimitate ale inventivităţii nu se poate realiza nici o invenţie. Această jumătate a vieţii lui părea că stă sub steaua ce semnifica un noroc de nedovedit sau o taină. Cealaltă rămînea în întuneric. Juca acum cu Tonka la loteria hipică. Apăru lista tragerii, o aşteptase pe Tonka, în drum aveau de gînd să cumpere lista şi s-o consulte. Era vorba de o biată loterie hipică al cărei principal loz cîştigător se ridica la numai cîteva mii de mărci ; dar asta nu făcea nimic, ar fi putut scăpa de griji pentru viitorul apropiat. Şi chiar dacă n-ar fi fost decît numai cîteva sute de mărci, i-ar fi cumpărat Tonkăi rochiile şi rufăria strict necesare, sau ar fi putut-o elibera din mansarda lor insalubră. Şi chiar dacă ar fi fost numai douăzeci de mărci, cîştigul ar fi constituit oricum o încurajare, iar el ar fi cumpărat lozuri noi. Ba chiar dacă ar fi cîştigat numai cinci mărci, tot ar fi fost un semn că încercarea de a restabili contactul cu viaţa e privită cu ochi buni pe undeva, prin sfere necunoscute.

Dar toate trei lozurile erau necîştigătoare. Fireşte, le cumpărase doar în glumă, şi încă în timp ce o aştepta pe Tonka simţise în el un gol care prevestea insuccesul ; probabil însă că oscilase totuşi între dorinţe şi lipsa de speranţă, sau golul acela era urmarea faptului că pînă şi cei douăzeci de fenigi daţi pe o listă inutilă însemnau în situaţia lui o pagubă : avu brusc sentimentul că exista o forţă invizibilă care-i voia răul şi se simţi înconjurat de adversitate.

De atunci înainte deveni de-a dreptul superstiţios ; superstiţios era omul din el, care se ducea seara s-o ia acasă pe Tonka, celălalt însă lucra ca un savant. Avea două inele, pe care le purta numai cu schimbul. Amîndouă erau de preţ, dar unul aristocratic şi vechi, în vreme ce al doilea era un dar din partea părinţilor, pe care nu-l ţinuse niciodată la mare cinste. Băgă de seamă că în zilele cînd purta inelul cel nou, un oarecare inel obişnuit, deşi de valoare, era mai apărat de noi înrăutăţiri ale situaţiei decît în zilele cînd îl purta pe cel aristocratic, iar de atunci înainte nu se mai încumetă să-l vîre în deget pe acesta din urmă, ci îl purtă pe celălalt, ca pe un jug impus. Într-o zi, cînd întîmplător nu se bărbieri, avu de asemenea noroc ; cînd a doua zi, deşi constatarea îl prevenise, folosi briciul, greşeala îi fu sancţionată de încă una din acele mărunte şi neînsemnate nenorociri — care numai în situaţia lui apăreau ca nenorociri şi nu ca nişte întîmplări ridicole : începînd din ziua aceea nu se mai putu decide să-şi atingă barba ; o lăsă să crească, se limită doar să-i îndrepte cu grijă colţurile, şi aşa o purtă de-a lungul tuturor săptămînilor triste care mai urmară. Barba aceasta îl desfigura, dar devenise şi el asemenea Tonkăi : cu cît mai slut, cu atît mai grijuliu apărat. Poate că simţirea lui pentru ea devenea cu atît mai gingaşă, cu cît era mai profund dezamăgit, căci în interior era o barbă bună, tocmai fiindcă pe dinafară era atît de urîtă. Tonkăi nu-i plăcea barba şi nu-l înţelegea de loc. Fără ea, el n-ar fi ştiut cît de urîtă era barba asta, deoarece despre noi ştim foarte puţin, atunci cînd nu avem pe altcineva în care să ne oglindim. Şi fiindcă nu ştim nimic, poate că une-

ori dorea ca Tonka să moară, ca să se termine o dată cu această viață insuportabilă, iar la barbă ținea numai pentru că desfigura și ascundea totul.

IX

Cînd și cînd, continua să se năpustească asupra ei, din ascunzișul lui de pîndă, cu cîte o întrebare fățarnic nevinovată, cu gîndul că, înșelată de dulceața tonului, prudența ei se va da peste cap. Mai adesea însă încercarea eșua. „N-are absolut nici un rost să negi faptele, așadar spune-mi, ca să statornicim din nou sinceritatea între noi, cum s-a întîmplat?" întreba el insinuant. Ea avea întotdeauna un singur răspuns: „Alungă-mă, dacă nu vrei să mă crezi"; evident Tonka abuza de lipsa ei de apărare, dar tot atît de evident, răspunsul dat era și cel mai adevărat, căci cu argumente medicale și filozofice nu se putea apăra, iar pentru adevărul cuvintelor ei nu putea da chezășie decît cu adevărul persoanei sale.

De cîte ori ieșea în oraș, o însoțea, fiindcă nu se încumeta s-o lase singură; nu se temea de ceva precis, însă îl neliniștea s-o știe singură pe străzile îndepărtate, străine. Cînd se ducea seara s-o ia de undeva și, plecînd, întîlneau în semiobscuritate un bărbat, care nu-i saluta, avea impresia că bărbatul acesta îi e cunoscut și că Tonka a roșit, ceea ce-i reînvia brusc amintirea că se întîlniseră cu el mai de mult într-o împrejurare oarecare, și totodată — cu aceeași certitudine cu

care-i revenea în minte chipul inocent al Tonkăi — i se impunea și convingerea: el era! O dată i se păru că este un practicant înstărit de la o întreprindere de export, pe care-l cunoscuseră în treacăt, iar altădată un tenor dintr-un cabaret, care-și pierduse vocea și locuia la aceeași gazdă cu Tonka. Întotdeauna erau chipuri ridicol de îndepărtate, azvîrlite în amintire ca un pachet murdar șnuruit, care trebuia să conțină adevărul, dar din care, la prima încercare de a-l desface din sfori, nu rămînea altceva decît mormanul de praf al chinuitoarei lui neputințe.

Aceste certitudini asupra infidelității Tonkăi aveau ceva de coșmar. Tonka le suporta cu umilința ei mișcătoare, mută, gingașă: dar cîte înțelesuri nu puteau avea toate astea!? Iar cînd parcurgea toate amintirile, cît erau ele de echivoce! Bunăoară, simplul mod în care primise să trăiască cu el putea să fie sau indiferență, sau fermitate în sentimente. Felul în care-l slujea era fie indolență, fie fericire. Dacă îi era atașată ca un cîine, atunci putea fi în stare să urmeze orice alt stăpîn ca un cîine! Simțise asta încă din prima lor noapte, dar a fost oare și prima ei noapte? Dăduse atenție numai indiciilor sufletești, iar cele trupești nu fuseseră în nici un caz foarte vădite. Acum era prea tîrziu. Tăcerea ei se extinsese asupra a tot și toate și putea să însemneze nevinovăție sau încăpățînare, tot așa de bine perfidie și suferință, căință, teamă; dar și rușine față de el. Totuși nu i-ar fi fost de nici un folos, dacă ar fi existat posibilitatea să retrăiască totul încă o dată. Dacă ți-ai pierdut încrederea într-un om, atunci și cele mai limpezi

dovezi de devotament devin semne de infidelitate, dacă ai încredere în el, atunci pînă și probele evidente devin semne ale unei fidelități neînțelese și înlăcrimate ca un copil căruia cei maturi i-au închis ușa, lăsîndu-l afară. Nimic nu-și destăinuia înțelesul în sine, o faptă se înlănțuia de alta, trebuia sau să crezi sau să nu crezi în toate luate împreună, să-ți fie dragi ori să le consideri drept înșelăciune, iar a o cunoaște pe Tonka însemna într-un anumit fel că trebuie să răspunzi la întrebarea cine e ea și să i-o spui; ceea ce era ea depindea aproape numai de el. Și astfel Tonka se adîncea într-o umbră confuză, blînd ademenitoare ca un basm.

Și îi scrise mamei: de la podea pînă la genunchi picioarele ei au aceeași lungime ca de la genunchi pînă sus și în genere sînt lungi și pot merge ca niște gemeni, fără a obosi. Pielea ei nu e delicată, dar albă și fără pată. Sînii îi sînt doar puțin cam grei, iar la subsuori are păr negru, des; corpul zvelt, alb capătă astfel o notă de grațioasă impudicitate. La urechi, părul îi cade în șuvițe, iar uneori e de părere că trebuie să și-l onduleze cu fierul și să-l pieptene în sus; atunci arată ca o slujnicuță, iar lucrul acesta e singurul rău pe care l-a făcut în viața ei...

Sau îi răspunse mamei: Între Ancona și Fiume ori poate între Middelkerke și un oraș necunoscut se află un far, a cărui lumină scînteiază în fiecare noapte, ca bătaia unui evantai, peste mare; ca bătaia unui evantai, apoi nu mai e nimic, și-apoi e iarăși. Și în valea Vennei, prin pajiști, crește floarea reginei.

E asta geografie sau botanică sau nautică? E o viziune, e ceva ce există, e aici unică și singură și eternă, iar de aceea totodată inexistentă. Sau ce-i asta?

Firește, aceste răspunsuri fără sens nu le-a expediat niciodată.

X

Lipsea ceva insesizabil, care să transforme convingerea în convingere.

Călătorea odată noaptea cu mama și Hyazinth, și așa, cam pe la ora două, cînd oboseala topește grija față de ținută, cînd trupurile se clatină în tren și caută un reazăm, i s-a părut că mama lui se sprijină de Hyazinth, cu deplină încuviințare, iar Hyazinth îi ia mîna. Făcuse atunci ochii mari de mînie, fiindcă îl compătimea pe tatăl său; cînd se aplecă însă în față, Hyazinth stătea singur, iar mama lui avea capul înclinat în partea opusă. După un răstimp, cînd se rezemase din nou pe spate, totul se repetă întocmai. Atît de mare îi era chinul pricinuit de imprecizia vederii, sau atît de imprecisă îi devenise vederea în întuneric din pricina chinului. Își spuse în cele din urmă că acum s-a convins totuși și își propuse ca de dimineață s-o întrebe pe mamă-sa; dar cînd se făcu ziuă, totul pierise la fel ca întunericul. Altădată, mama nu se simțise bine în timpul unei călătorii, iar Hyazinth, care trebuia să scrie în locul ei tatei, o întrebă ursuz: ce să scriu? — el, care îi scria mamei epistole pe coale întregi, ori de cîte ori se despărțeau! — s-au

şi certat atunci, fiindcă băiatul devenise din nou răutăcios, starea mamei lui se înrăutăţise, părea să devină gravă, avea nevoie de ajutor, dîndu-i îngrijiri, mîinile lui Hyazinth se încrucişau mereu cu ale lui, iar el le împingea de fiecare dată la o parte. Pînă cînd Hyazinth îl întrebă aproape cu tristeţe : „De ce mă dai mereu la o parte ?" Tonul de nefericire din vocea lui îl îngrozise. Atît de puţin ştim ceea ce ştim, şi vrem ceea ce vrem.

Astea erau lucruri ce se pot înţelege ; totuşi i se întîmpla să stea în camera lui, torturat de gelozie, şi să-şi spună că nu e de loc gelos, ci că-l încearcă altceva, îndepărtat, o născocire stranie ; el, pentru care aceste sentimente erau trăiri proprii. Cînd privea în juru-i, vedea că toate lucrurile sînt la locul lor. Tapetul odăii era verde şi cenuşiu. Uşile erau brun-roşcate şi pline de luminiţe cu stinse scînteieri de oglindă. Balamalele uşilor erau de culoare închisă şi din aramă. În odaie se găsea un fotoliu de catifea roşie ca vinul, cu cadrul cafeniu de mahon. Dar toate aceste obiecte, în verticalitatea lor, aveau ceva pieziş, păreau aplecate în faţă, aproape gata să cadă, i se păreau neterminate şi fără sens. Îşi apăsa ochii, privea în jur, însă nu ochii erau vinovaţi. Obiectele erau. Se putea spune că mai înainte ca ele însele să existe trebuia să existe credinţa în ele ; dacă nu priveşti lumea cu ochii lumii, ci o ai mai dinainte în priviri, atunci lumea se descompune în amănunte fără noimă, care trăiesc despărţite unele de altele şi întristate ca stelele în noapte. Nu avea decît să se uite pe fereastră, şi în lumea unui birjar care aştepta jos se amesteca aceea a unui funcţionar în trecere, şi astfel rezulta pe stradă ceva secţionat în felii, o harababură, o întrepătrundere şi o alăturare ce-ţi făceau silă, un talmeş-balmeş de centre care-şi croiau drum şi în jurul cărora se afla cîte un cerc de plăceri lumeşti şi încredere în sine, iar toate acestea te ajutau să te ţii drept într-o lume fără un sus şi un jos. Vreri, cunoştinţe şi simţiri se împletesc strîns ca un ghem ; îţi dai seama de asta atunci cînd ai pierdut capătul firului ; dar e cu putinţă oare să treci prin lume altfel decît urmînd firul adevărului ? În asemenea clipe, cînd o pojghiţă de gheaţă îl despărţea de toate, Tonka era mai mult decît un basm, era aproape o misiune.

Îşi spuse : trebuie ori să mă însor cu Tonka, ori s-o părăsesc şi pe ea, şi aceste gînduri.

Nimeni însă nu i-o va lua în nume de rău că, din pricinile arătate, n-a făcut nici una, nici alta. Toate gîndurile sau impresiile de felul acestora îşi vor fi avut justificarea, totuşi nimeni nu stă astăzi la îndoială că pe jumătate erau simple urzeli. Le vîntura prin minte aşa şi nu le lua prea în serios. I se părea uneori că e supus la un examen, dar cînd se trezea şi-şi vorbea sieşi ca unui bărbat, se vedea silit să-şi spună că examenul acesta consta numai în întrebarea dacă voia să creadă din toate puterile în Tonka, în ciuda a nouăzeci şi nouă procente de probabilitate că fusese înşelat şi că e un nerod. În orice caz, această posibilitate ruşinoasă îşi şi pierduse mult din importanţă.

XI

A fost pentru el, lucru ciudat, o perioadă de mari succese ştiinţifice. Îşi rezolvase problema în liniile principale, iar în curînd trebuiau să se ivească şi consecinţele. Oamenii începeau să-i arate interes. Îşi simţea inima întărită fie numai şi prin aceea că discutau despre chimie. Credeau cu toţii în probabilititatea succesului său ; această probabilitate se ridica de pe acum la nouăzeci şi nouă procente ! Iar el îşi amorţea simţurile muncind.

Dar dacă pe plan public personalitatea lui se consolida şi totodată păşea pragul maturităţii în relaţiile cu lumea, de îndată ce-şi părăsea munca, gîndurile lui nu mai urmau făgaşuri solide, era suficient să-i revină în minte fiinţa Tonkăi, şi numaidecît prindeau viaţă chipuri ce se-nlocuiau unul cu altul, fără a-şi dezvălui sensul, ca nişte necunoscuţi care se întîlnesc zilnic pe acelaşi drum. Apărea practicantul-tenor, pe care-l bănuise cîndva că fusese complicele infidelităţii, apoi toţi ceilalţi de care i se aninase vreodată certitudinea. Nu făceau mare lucru, erau doar nişte prezenţe ; chiar cînd făptuiau lucrul cel mai îngrozitor, tot nu însemna cine ştie ce ; iar pentru că uneori se contopeau cîte doi sau mai mulţi în aceeaşi persoană, nu puteai nici măcar să fii gelos, întîmplările acestea deveneau tot atît de transparente ca aerul cel mai limpede şi încă mai limpezi, pînă la acea libertate şi la acel vacuum care dizolvă orice egoism şi sub cupola imobilă a cărora păţăniile vieţii omeneşti se desfăşoară reduse la proporţii minuscule. Adeseori

deveneau vise, sau poate că fuseseră de la bun început vise, peste al căror palid univers fantomatic se înălţa de-a dreptul, atunci cînd devenea liber de povara muncii, ca şi cum trebuia să fie prevenit că munca aceasta nu era viaţa lui propriu-zisă.

Aceste vise reale se aflau pe o treaptă mai joasă decît starea lui de trezie ; erau călduroase ca nişte odăiţe scunde şi pestriţe. În ele, Tonka era mustrată cu asprime de mătuşa ei, fiindcă nu plînsese la înmormîntarea bunicii, sau un bărbat slut recunoştea că e tatăl copilului Tonkăi, iar ea, privită întrebător, nu minţea, pentru prima dată, ci şedea încremenită, zîmbind la nesfîrşit ; se întîmplase într-o cameră cu plante verzi, care avea pe jos covoare roşii şi pe pereţi stele albastre, iar cînd el îşi aţintea privirile spre nemărginire, covoarele deveneau verzi, plantele aveau mari frunze roşii ca rubinul, pereţii licăreau galbeni ca pielea catifelată a unui om, şi Tonka şedea la locul ei, palid albăstrie ca lumina lunii. Se refugia în aceste vise ca într-o fericire naivă ; poate că ele nu erau altceva decît laşitate, înţelesul lor se tălmăcea doar prin aceea că Tonka nu avea decît să mărturisească, şi totul avea să fie bine ; era foarte derutat de frecvenţa lor, dar aveau însuşirea că le lipsea tensiunea insuportabilă din starea de semitrezie, care-l împingea mereu tot mai sus.

În aceste vise, Tonka avea întotdeauna dimensiunile magnifice ale iubirii, încetînd să mai fie mica vînzătoare de magazin bolnavă, care era în realitate, însă de fiecare dată i se arăta altfel. Uneori era sora ei mai tînără, care nu existase

niciodată, adesea era doar un foşnet de rochii, sunetul şi stingerea unei alte voci, mişcarea cea mai stranie şi mai surprinzătoare, întregul farmec ameţitor al unei aventuri necunoscute ; toate acestea i se arătau cu înfăţişări posibile doar în vis, chemate de calda intimitate a numelui ei, şi îi dăruiau fără efort beatitudinea posesiunii din chiar clipa în care aceasta era pe de-a-ntregul abia o încordare spre un ţel încă neatins. O dată cu aceste imagini duble, în sufletul lui pătrundea o afecţiune aparent fără obiect, încă himerică, şi o cordialitate supraumană, însă nu-şi dădea seama dacă aceste simţăminte năzuiau să se desprindă de Tonka, ori abia să se contopească deplin cu ea. Cînd reflecta după aceea, ajungea la părerea că strania capacitate de strămutare şi de independenţă a iubirii ar trebui să se manifeste şi în starea de trezie. Nu iubita e sorgintea sentimentelor trezite aparent de ea, ci acestea sînt proiectate ca o lumină asupra ei ; dar în vreme ce în vis dăinuie o fisură subţire, care separă iubirea de femeia dragă, în starea de trezie, contopirea e totală, ca şi cînd, victimă a unui joc cu tine însuţi, ai fi constrîns din cine ştie ce pricină să conferi măreţie unui om ce n-a avut-o niciodată. Nu se putu decide să proiecteze lumina iubirii asupra Tonkăi.

Faptul că se gîndea adesea la cai avea, poate, vreo legătură cu aceste gînduri şi o semnificaţie specială. Poate că asociaţia pornea de la Tonka şi de la loteria hipică, la care nu cîştigaseră, sau de la copilăria lui, fiindcă în cuprinsul acesteia apăreau frumoşi cai murgi şi pagi, cu hamuri grele bătute în alamă şi împodobite cu bucăţi de

blană. Uneori se aprindea brusc în el inima de copil, pentru care curajul, bunătatea şi credinţa nu sînt încă îndatoriri, pe care să nu le iei în seamă, ci însuşiri cavalereşti, într-o grădină fermecată a aventurilor şi a luptelor eliberatoare. Poate însă că totul nu era decît o ultimă pîlpîire înainte de stingerea definitivă şi acea plăcută senzaţie resimţită la cicatrizarea unei răni. Căci caii cărau mereu lemne, sub copitele lor podurile sunau înfundat a lemn, iar argaţii purtau jachete scurte, cu carouri violete şi cafenii. Cu toţii îşi scoteau pălăria în faţa unei cruci mari cu un Crist de tinichea, înfiptă la mijlocul podului, numai un băieţaş, care şedea în iarna aceea şi se uita la pod, nu voise să şi-o scoată pe-a lui, fiindcă devenise de timpuriu înţelept şi nu credea. Deodată nu mai reuşi să-şi încheie nasturii hainei ; nu mai putea şi pace. Gerul îi paralizase degetele, prindea cu ele un nasture şi trăgea de el anevoie, dar cînd încerca să-l vîre în cheutoare, nasturele ţîşnea din nou la vechiul său loc, iar degetele îi rămîneau neajutorate şi uluite. De cîte ori au repetat încercarea, au sfîrşit într-o înţepenire derutantă.

Aceasta era amintirea care îi revenea deosebit de des în minte.

XII

În haosul acestor incertitudini, sarcina progresa, arătînd care este realitatea autentică.

Începu mersul împovărat, vădind că Tonka are nevoie de un braţ care s-o sprijine, trupul ei

greoi emana o căldură tainică, felul de a se așeza, cu picioarele îndepărtate, totul o făcea să arate neajutorată și mișcător de slută ; se iviră toate schimbările pricinuite de uimitorul fenomen care, fără nici o șovăială, transformă corpul fetei într-o capsulă de semințe, lărgește și împinge în jos coapsele, înlătură forma colțuroasă a genunchilor, dă gîtului vigoare, preschimbă sînii în uger, împînzește pielea pîntecelui cu vinișoare subțiri roșii și albastre, în așa fel că te înspăimînți cît de aproape de lumea exterioară circulă sîngele, de parcă asta ar însemna moartea. Forma cea nouă cuprindea pe cît de viguros, pe atît de răbduriu nimic altceva decît o diformitate, iar proporțiile umane smulse din tiparele lor se oglindeau și în expresia ochilor ; priveau cam nătîng, stăruiau îndelung asupra obiectelor și se desprindeau de ele numai anevoie. Ochii Tonkăi îl fixau adesea îndelung și pe dînsul. Se îngrijea din nou de măruntele lui nevoi, îl slujea cu trudă, ca și cînd ar fi dorit să-i mai arate pentru ultima oară că trăiește numai pentru el ; în ochii ei nu sclipea nici o scînteie de jenă din pricina hidoșeniei și a desfigurării sale, ci doar dorința de a face cît mai multe pentru el, cu mișcările ei greoaie.

Acuma erau din nou împreună aproape tot atît de des ca mai înainte. Nu vorbeau mult, dar rămîneau unul în apropierea celuilalt, căci sarcina înainta ca un arătător de ceasornic și în fața ei se simțeau fără nici un ajutor. Ar fi trebuit să aibă o explicație, însă numai timpul pășea înainte. Ființa fantomatică, ireală din el se zbătea uneori să afle niște cuvinte, din străfunduri

de suflet încerca să-și facă loc în sus înțelegerea că toate ar trebui măsurate după absolut alte valori ; dar ca orice înțelegere, și aceasta era echivocă, incertă. Iar timpul gonea, timpul gonea îndepărtîndu-se, timpul se pierdea în neant ; ceasornicul de pe perete era mai apropiat de viață decît gîndurile. Ședeau într-o odaie mic-burgheză, în care nu se întîmpla nimic măreț, ceasornicul de perete era un ceas de bucătărie rotund și indica un timp de bucătărie, iar mama lui îl bombarda cu scrisori, în care totul era bine argumentat ; nu-i trimitea bani, ci îi cheltuia ca să obțină opinia unor medici, cu ajutorul cărora să-i vîre mințile în cap ; o înțelegea foarte bine și nu i-o mai lua în nume de rău. Odată mama îi expedie chiar o nouă declarație medicală din care reieșea într-adevăr că Tonka îi fusese atunci cu certitudine necredincioasă ; în loc să-l pună în alarmă, dovada îi pricinui o surpriză aproape agreabilă, se gîndea, ca și cînd asta nu l-ar fi privit în nici un fel, cum se vor fi petrecut lucrurile și simțea doar atît : cît suferea biata Tonka de pe urma unei singure rătăciri de moment... ! Da, uneori trebuia să se supravegheze ca să nu exclame deodată vesel de tot : Tonka, ascultă-mă, acum mi-a venit în sfîrșit în minte ceea ce uitasem amîndoi — cu cine m-ai înșelat atunci ! Așa se scurgeau toate. Nu se ivea nimic nou. Rămînea doar ceasornicul. Și vechea intimitate.

Fără să fi fost nevoie de vorbe, intimitatea aceasta readuse și clipele de reciprocă dorință trupească. Reveniră, așa cum vechi cunoscuți intră în odaie fără multe fasoane, chiar după o

absență îndelungată. Ferestrele din partea cealaltă a curții înguste se aflau oarbe în umbră, oamenii plecaseră la munca lor, curtea se căsca jos întunecată ca o fîntînă, soarele pătrundea în locuință ca prin geamuri de plumb, scotea fiecare obiect în relief și-i dădea o strălucire moartă. Acolo se mai afla bunăoară cîndva un mic calendar vechi, deschis în așa fel, de parcă Tonka l-ar fi răsfoit chiar atunci, iar pe suprafața mare, albă a unei file se găsea, ca o piramidă ridicată în amintirea unei anumite zile, un mic semn de exclamare roșu. Toate celelalte file erau umplute cu notițe referitoare la traiul cotidian, cu prețuri, tîrguieli și numai aceasta era goală, neavînd pe ea decît semnul. Nu se îndoia nici o clipă că semnul acesta marca amintirea zilei ale cărei întîmplări erau tăinuite de Tonka, momentul părea să corespundă cu aproximație, iar certitudinea îi irumpse în creier ca un gheizer de sînge. Dar certitudinea nu rezida în nimic altceva decît tocmai în această intensitate bruscă, iar în clipa următoare și pierise în neant ; dacă erai gata să dai crezare acestui semn de exclamare, atunci puteai să crezi tot atît de bine într-o minune și ceea ce rămînea nimicitor era faptul că nu credea nici una, nici alta. În clipa aceea privirile li se încrucișară pline de spaimă. Tonka observase desigur fila în mîna lui. În lumina stranie din odaie, obiectele arătau acum ca propriile lor mumii. Trupurile li se răciră, vîrful degetelor le înghețară, iar măruntaiele concentrară toată căldura vieții ca un ghem fierbinte. Medicul îl prevenise desigur că Tonka trebuia să fie menajată cu cea mai mare grijă, ca să nu i se întîmple o nenorocire ; dar tocmai în medici nu-ți era îngăduit să te încrezi în clipa aceasta. Toate eforturile rămaseră zadarnice și de cealaltă parte ; probabil că puterea Tonkăi era prea slabă, ea rămînea un mit zămislit numai pe jumătate.

— Vino la mine, îl rugă Tonka, și-și împărtășiră suferința și căldura într-o tristă dăruire.

XIII

Tonka fusese internată în spital ; se produsese întorsătura agravantă. Îi era îngăduit s-o viziteze ; la anumite ore. Și astfel timpul se irosise.

În ziua cînd ea plecase de acasă, el își dăduse jos barba. Acum era din nou într-o măsură mai mare el însuși.

Apoi însă află că în aceeași zi — nerăbdătoare, pierzîndu-și capul, dornică să scape de ceea ce tot amînase vreme îndelungată din spirit de economie, pînă cînd o cuprinsese teama că nu va mai putea s-o facă — se dusese în grabă să-și scoată o măsea, ca ultim act de libertate, mai înainte de a intra în spital. Obrajii ei erau acum căzuți într-un chip întristător, fiindcă niciodată nu acceptase să se lase îngrijită. De aci înainte visele deveniră din nou mai intense.

Un vis revenea mereu în forme felurite. O fată bălaie, insignifiantă, cu pielea palidă îi povestea că noua lui iubită, o oarecare iubită imaginară, l-ar fi părăsit, iar el, cuprins din nou de curiozitate, rostea într-o doară : „Și crezi dum-

neata că Tonka a fost mai bună ?“ Clătina din cap şi făcea o figură foarte sceptică, pentru a o provoca pe fată să confirme cu atît mai energic virtuţile Tonkăi, se desfăta dinainte savurînd uşurarea pe care avea să i-o aducă verdictul ei ; în loc de asta, vedea apărînd încetişor pe faţa fetei un zîmbet, îl vedea extinzîndu-se cu o înspăimîntătoare încetineală, după care fata zicea : „Ah, teribilă mincinoasă a mai fost aceea. Altminteri era tare drăguţă, dar nu puteai să crezi un cuvînt de-al ei. Întotdeauna a dorit să devină o mare mondenă“. Chinul cel mai grozav pricinuit de acest vis nu rezida în zîmbetul ce-l lovea ca un tăiş de cuţit, ci în faptul că nu reuşea niciodată să se apere împotriva vulgarei porniri pătimaşe de la sfîrşit, fiindcă în neputinţa somnului cuvintele din urmă păreau rostite ca venind din propriu-i suflet.

Din cauza aceasta, în timp ce şedea lîngă patul Tonkăi, rămînea adesea mut. Ar fi dorit din toată inima să fie generos ca în visurile de mai înainte. Poate că ar fi fost capabil de un efort, dacă ar fi orientat spre Tonka o parte din puterile cu care lucra la invenţia lui. Medicii nu putuseră descoperi la el niciodată vreo boală, de aceea se simţea înlănţuit de posibilitatea unei misterioase legături cu Tonka : trebuia numai s-o creadă, şi s-ar fi îmbolnăvit. Dar, poate, îşi spunea, lucrul acesta ar fi fost posibil în alte vremuri — se complăcea în asemenea gînduri întoarse spre trecut —, într-o altă epocă Tonka ar fi devenit probabil o fată vestită, pe care prinţii s-ar fi socotit prea neînsemnaţi ca s-o peţească ; dar azi ? ! Ar trebui fireşte să reflecteze o dată

amănunţit la toate acestea. — Şi aşa şedea lîngă patul ei, se arăta afectuos şi bun, însă nu rosti niciodată cuvintele : te cred. Deşi o credea de multă vreme. Fiindcă o credea numai pentru că nu era în stare să se arate mai mult timp suspicios şi rău faţă de dînsa, nu însă pentru că ar fi dorit să dea chezăşie şi în faţa raţiunii lui pentru toate consecinţele ce urmau de aici. Faptul că n-a făcut-o l-a menţinut teafăr şi cu picioarele pe pămînt.

Imaginile din spital erau pentru el un chin. Medici, consultaţii, disciplină : Tonka era smulsă din lume şi legată cu catarame pe o masă. Faptul acesta aproape că îi apărea ca un defect al ei ; sub ceea ce se întîmpla cu dînsa pe lumea asta ar fi trebuit să se afle ceva mai profund, însă dacă ar fi fost aşa, toate lucrurile din lume ar fi trebuit să fie şi ele altfel, ca să ai temeiuri să lupţi. Începu să facă unele concesii ; la numai cîteva zile după despărţire, Tonka îi şi devenise întrucîtva străină prin aceea că nu mai avea putinţa să corecteze zilnic ciudăţenia vieţii ei mult prea simple, care-i trezise fireşte întotdeauna o oarecare compătimire.

Pentru că la patul de spital al Tonkăi vorbea adeseori puţin, îi scria scrisori, în care-i spunea multele lucruri pe care altminteri nu le rostea, îi scria aproape cu aceeaşi gravitate ca partenerei unei mari iubiri ; numai în faţa propoziţiei : cred în tine ! se opreau şi aceste scrisori. Tonka nu-i răspunse, fu de-a dreptul uluit. Abia atunci îi veni în minte că nu expediase niciodată scrisorile ; ele nu exprimau cu certitudine părerile lui, ci doar o stare de spirit de care nu se putea

apăra altfel decît scriind. Prilejul îi îngădui să-şi dea seama ce bine era întotdeauna pentru cel ce se putea exprima, iar Tonka nu putea. În clipa aceasta o înţelese limpede de tot. Era un fulg de zăpadă căzînd singur în mijlocul unei zile de vară. Dar în clipa următoare, gîndul acesta nu mai reprezenta nici un fel de explicaţie, probabil că ea era pur şi simplu doar o fată bună, timpul gonea iute, iar într-o zi îl surprinse îngrozitor înştiinţarea că nu avea s-o mai ducă mult. Îşi făcu reproşuri amare pentru uşurătatea cu care nu o cruţase suficient, dar cum nu-i tăinui aceste reproşuri, Tonka îi povesti un vis pe care-l avusese în una din ultimele nopţi ; fiindcă şi ea visa.

Ştiam în somn, zise ea, că am să mor în curînd şi, asta nu pot s-o pricep de loc, eram foarte veselă. Aveam în mînă o pungă de cireşe ; atunci m-am gîndit : Ei ce, astea mănîncă-le repede mai înainte !...

A doua zi nu i se mai îngădui s-o vadă pe Tonka.

XIV

Îşi spuse : probabil că Tonka n-a fost chiar atît de bună cum mi-am închipuit-o eu ; dar felul tainic al bunătăţii ei se arăta tocmai în aceea că ar fi putut să fie şi acela al unui cîine.

Îl cuprinse o durere seacă dezlănţuită ca o furtună. Nu mai am voie să-ţi scriu, nu mai am voie să te văd, urla prin toate ungherele încremenirii lui. Dar am să fiu cu tine ca bunul Dumnezeu, se consola el, fără a putea să închege vreun gînd. Iar deseori n-ar fi dorit să strige altceva decît : Ajută-mă, ajută-mă tu pe mine ! Iată cad în genunchi înaintea ta ! Îşi spunea cu întristare : Gîndeşte-te, un om înaintează singur de tot cu un cîine prin munţi de stele, pe marea de stele ! — şi-l chinuiau lacrimi care se făceau mari cît bolta cerului şi nu puteau să-i răzbată din ochi.

Ţesea acum treaz visurile Tonkăi.

Odată visă că atunci cînd toate speranţele Tonkăi se vor fi spulberat, el va reintra deodată la ea şi va fi acolo. Îmbrăcat în mantaua lui englezească de călătorie cu mari carouri cafenii. Iar cînd o va descheia, dedesubt se va ivi făptura lui albă, zveltă, fără haine, cu un lănţug subţire de aur şi cu brelocuri zornăitoare. Şi totul va fi fost limpede ca lumina zilei, de asta ea era foarte sigură. Îi era dor de Tonka, precum ei îi fusese dor de dînsul. Oh, ea n-a fost niciodată mînată de dorinţe ! N-a atras-o nici un bărbat ; îi place cînd vreunul îi face curte, ca să poată dovedi, cu o melancolie puţin cam stîngace, şubrezenia unor asemenea relaţii. Iar cînd se întoarce seara de la magazin, e doldora de păţaniile ei lărmuitoare, vesele, supărătoare ; urechile îi sînt pline, limba ei continuă monologul interior ; nu mai există nici cel mai mic locşor pentru vreun bărbat străin. Însă ea simte că înlăuntrul fiinţei sale, acolo unde acestea nu ajung, e mai presus decît toate mare, nobilă şi bună ; acolo nu mai e o oarecare vînzătoare de magazin, ci o făptură egală cu el, vrednică de un mare destin. Din cauza aceasta şi credea, în

ciuda oricărei deosebiri, că are anumite drepturi asupra lui ; din ceea ce lucra dînsul nu înțelegea nimic, era ceva ce n-o privea, el îi aparținea fiindcă era bun în fond ; căci și ea era bună, iar pe undeva trebuia să existe totuși palatul bunătății, în care să trăiască uniți și să nu se despartă niciodată.

Dar ce era această bunătate ? Nu faptă. Nu însușire. O licărire, atunci cînd se descheie mantaua de călătorie. Și timpul gonea prea iute. El continua să fie cu picioarele pe pămînt și încă nu rostise cu convingere gîndul : cred în tine ! încă își spunea : și chiar de-ar fi fost totul așa, cine ar putea s-o știe — atunci Tonka muri.

XV

Dăduse bani infirmierei, iar ea îi povestise totul. Tonka ceruse să i se transmită salutări.

Atunci îi trecu prin minte ca o poezie, la care clatini din cap, că aceea cu care trăise nu fusese nicidecum Tonka, ci o chemare rostită de cineva.

Își repetă această frază, stătea cu fraza aceasta pe stradă. În jurul său se întindea lumea. Firește era conștient că se schimbase și că mai tîrziu avea să devină altul, dar schimbarea își avea sorgintea în el însuși, nu era propriu-zis un merit al Tonkăi. Încordarea din ultimele săptămîni, bineînțeles încordarea pricinuită de invenția lui, pierise, el era gata. Stătea în lumină și ea zăcea sub pămînt, dar la urma urmelor ceea ce simțea el era tihna luminii. Numai că, așa cum se uita în juru-i, privirea îi căzu deodată, în mulțimea de copii ce-l înconjurau, pe chipul unuia care întîmplător plîngea, era luminat violent de soare și se zvîrcolea încolo și-ncoace ca un vierme hidos : atunci amintirea strigă deodată în el : Tonka ! Tonka ! O simți din tălpi pînă-n creștet pe ea și întreaga ei viață. Tot ceea ce nu știuse niciodată stătea în clipa aceasta în fața lui, vălul orbirii părea să-i fi căzut de pe ochi ; o clipă doar, fiindcă în următoarea avu impresia că doar îi trecuse ceva fugar prin minte. Iar de atunci i-au mai trecut multe prin minte, care l-au făcut ceva mai bun decît alții, fiindcă pe fața strălucitoare a vieții lui stăruia o mică umbră caldă.

Asta nu i-a mai fost de nici un ajutor Tonkăi. Lui însă i-a fost de ajutor. Chiar dacă viața omului se scurge mult prea repede, ca să putem auzi bine fiecare din glasurile ei și să-i putem găsi răspunsul cuvenit.

Postume din timpul vieţii

CUVÎNT ÎNAINTE

DE CE POSTUME? DE CE DIN TIMPUL VIEȚII?

Există moșteniri literare inedite care sînt niște daruri de preț; de regulă însă postumele au o suspectă asemănare cu desfacerile de mărfuri, din cauza lichidării firmei, și cu vînzările cu preț redus. Simpatiile, de care se bucură totuși, provin poate de acolo că lumea cititorilor are o scuzabilă slăbiciune pentru un scriitor de care se ocupă pentru ultima oară. Oricum ar fi și orice părere am avea despre întrebarea care postume sînt opere de valoare și care simple lucrări de oarecare însemnătate: eu m-am hotărît în orice caz să împiedic publicarea alor mele, mai înainte de a sosi vremea cînd n-aș mai putea-o face. Iar mijlocul cel mai sigur în sensul acesta este de a le publica în timpul vieții, indiferent dacă toată lumea poate pricepe ori nu acest lucru.

Dar se poate vorbi în genere despre timpul vieții? Oare scriitorul aparținînd națiunii germane nu se și află de mult în situația unui supravietuitor? Lucrurile stau de fapt așa și, la drept vorbind, de cînd îmi pot aduce aminte, au stat întotdeauna la fel, numai că de cîtva timp

s-a pășit într-o perioadă decisivă. Secolul, care a adus încălțămintea produsă în masă din părți prefabricate și îmbrăcămintea de gata ajustată pe individ, pare a năzui să dea la iveală și tipul de scriitor alcătuit din părți interioare și exterioare prefabricate. Încă de pe acum scriitorul trăiește, în felul său, aproape pretutindeni într-o profundă izolare față de viață, neavînd totuși comun cu morții arta de a nu avea nevoie de casă, de mîncare și băutură. Iată cît de favorabil este timpul vieții pentru postume. Faptul acesta n-a rămas fără influență în ceea ce privește intitularea acestei cărțulii și originea ei.

Firește, ultimele cuvinte din viață ar trebui tratate cu o grijă cu atît mai mare, chiar dacă sînt rostite cu anticipație. A publica doar niște mici istorioare și reflecții, într-o lume în care se aud bubuituri de tunet și gemete ; a vorbi despre chestiuni secundare, în vreme ce există atît de multe chestiuni principale ; a-ți face necazuri în legătură cu fenomene ce se află departe înapoia liniei de foc : fără îndoială, toate acestea ar putea să pară unora drept o slăbiciune, și vreau să mărturisesc deschis că și mie hotărîrea publicării mi-a dat tot felul de griji. Dar, în primul rînd, întotdeauna a existat și a trebuit să fie acceptată vrînd-nevrînd o anumită deosebire de mărime între greutatea manifestărilor scriitoricești și greutatea celor două mii șapte sute de milioane metri cubi de pămînt care gonesc nebunește prin cosmos, neatinse de ele. În al doilea rînd, îmi e poate îngăduit să mă refer la lucrările mele principale, cărora le vor fi lipsind mult mai puține din forțele de coeziune, absente probabil aici ; „postumele“ nu le continuă pe cele dintîi, dar tocmai de aceea se impunea o astfel de publicare intermediară. Și în sfîrșit : cînd mi s-a propus această carte și am avut din nou în față fragmentele din care urma să fie alcătuită, mi s-a părut că acestea erau de fapt mai puțin minate de caducitate decît mă temusem.

Aceste mici lucrări au fost mai toate compuse și publicate pentru prima dată în anii dintre 1920 și 1929 ; o parte dintre cele numite în tabla de materii *Imagini* provin însă din notații mai vechi. Este cazul bucății *Hîrtia de muște,* care a apărut într-un periodic încă în 1913, cu titlul *Vară romană. Insula maimuțelor* datează din aceeași vreme, lucru pe care țin să-l menționez, deoarece altminteri acestea două ar putea fi lesne considerate drept parafraze fictive ale unor împrejurări ulterioare. În realitate, ele au fost mai curînd o privire anticipativă, mijlocită de o hîrtie de muște și de o obște de maimuțe ; asemenea proorociri i-ar izbuti însă oricui observă viața oamenilor în manifestări mărunte, acolo unde ea se înfățișează fără reticențe, și oricui se lasă în seama presentimentelor aflate în „stare de veghe“ care, pînă într-un anumit ceas ce le stîrnește, par a „nu avea nimic de spus“ și se exprimă cu candoare în ceea ce făptuim și în cele cu care ne înconjurăm.

Ceva similar, totuși mai mult într-un sens invers, s-ar cuveni spus probabil și în legătură cu *Reflecții neamicale* și *Povestiri, care nu sînt povestiri.* Acestea poartă pecetea vădită a epocii genezei lor, iar ceea ce este persiflare în ele se referă în parte la împrejurări trecute. Obîrșia

aceasta se reflectă și în formă ; au fost scrise pentru ziare, cu cercul lor larg-crepuscular de cititori neatenți, inegali, și ar fi arătat fără îndoială altfel, dacă le-aș fi scris, ca pe cărțile mele, numai pentru mine și prietenii mei. Tocmai aici trebuia căutat așadar răspunsul la întrebarea dacă e îngăduită repetarea publicării. Orice modificare ar fi necesitat o nouă concepere integrală, de aceea a trebuit să renunț cu totul la schimbări, cu excepția faptului că am corectat ici, colo, și numai în sensul propriilor intenții ale scrierilor, ceea ce nu-mi reușise cum doream, datorită circumstanțelor în care le-am redactat. Așa stînd lucrurile, pe alocuri este vorba realmente despre umbre, despre o viață care s-a dus, și pe deasupra cu un fel de scandalizare limitată, lipsită de orice preocupare față de rotunjirea desăvîrșită. Curajul de a crede totuși în trăinicia acestor mici satire îmi este inspirat în fond de o frază de Goethe, care poate fi modificată corespunzător acestui scop, fără a aduce prejudicii adevărului ; fraza sună astfel : „Ceea ce se greșește într-un caz individual constituie un simbol a tot ceea ce se face greșit". Fraza aceasta îndreptățește speranța că nici critica unor greșeli mici în vremuri cînd se comit altele mult mai mari nu-și pierde valoarea.

I

IMAGINI

Hîrtia de muşte

HÎRTIA DE MUŞTE *TANGLE-FOOT* E LUNGĂ DE aproximativ treizeci şi şase de centimetri şi lată de douăzeci şi unu de centimetri ; e mînjită cu un clei galben, otrăvitor şi vine din Canada. Cînd se lasă pe ea o muscă — nu deosebit de lacomă, mai mult din convenţionalism, fiindcă pe hîrtie se şi află multe altele — se lipeşte vîrtos mai întîi cu segmentele externe, încovoiate ale tuturor piciorușelor. O senzaţie slabă de surpriză, ca atunci cînd umblăm prin întuneric şi călcăm cu tălpile goale pe ceva care nu e la început decît o rezistenţă moale, caldă, nelămurită, ca să devină numaidecît ceva în care răzbate treptat groaza omenească, recunoaşterea unei mîini ce se află cine ştie cum acolo şi ne prinde cu cele cinci degete simţite mereu mai distinct.

Stau cu toatele într-o poziţie dreaptă forţată, ca nişte tabetici, care nu vor să lase să se observe nimic, sau ca nişte bătrîni militari prăpădiţi (şi cu picioarele niţel în formă de O, ca atunci cînd cineva stă pe o muchie tăioasă). Se căznesc să aibă ţinută şi-şi adună puterile încercînd să chibzuiască. După cîteva secunde s-au ho-

tărît și încep, singurul lucru ce le stă în putere, să zbîrnîie și să se salte. Continuă această acțiune furioasă pînă cînd epuizarea le constrînge să se oprească. Urmează o pauză de respirație și o nouă tentativă. Dar intervalele devin mereu mai lungi. Stau acolo, și eu simt cît sînt de nedumerite. De jos urcă aburi amețitori. Limba lor scoasă pipăie ca un ciocănaș. Au capul cafeniu și păros, ca făcut dintr-o nucă de cocos ; ca niște idoli antropomorfi de-ai negrilor. Se încovoaie înainte și înapoi pe piciorușele prinse în cursă, își îndoaie genunchii și se smucesc în sus, o fac întocmai ca oamenii care încearcă în toate chipurile să miște o povară prea grea ; într-un fel mai tragic decît o fac muncitorii, cu o expresie sportivă a efortului extrem mai adevărată decît Laocoon. Apoi urmează momentul mereu la fel de straniu, cînd nevoia unei secunde prezente învinge toate simțămintele puternice de conservare a vieții. Este clipa cînd un alpinist desface de bună voie strînsoarea mîinii din cauza durerii resimțite în degete, cînd un om care s-a rătăcit în zăpezi se culcă întocmai ca un copil, cînd un ins urmărit se oprește în loc, cu coastele arzînd. Nu se mai saltă în sus cu toată puterea, se pleacă puțin și în clipa asta au ceva foarte omenesc. Îndată sînt prinse într-un loc nou, cu partea superioară a piciorului, sau cu dinapoia corpului ori cu vîrful unei aripi.

Cînd și-au biruit epuizarea sufletească și reiau după un scurt răstimp lupta pentru viață, se și găsesc fixate într-o poziție nefavorabilă, iar mișcările lor devin nefirești. Atunci zac cu picioarele dinapoi întinse și, proptindu-se în coate, încearcă să se ridice. Sau stau jos, împotrivindu-se, cu brațele întinse ca niște femei care caută în zadar să-și smulgă mîinile din pumnii unui bărbat. Sau zac pe burtă, cu capul și brațele înainte, ca și cînd ar fi căzut din fugă, și nu-și mai țin sus decît fața. Întotdeauna însă dușmanul e numai pasiv și cîștigă doar de pe urma clipelor lor de deznădejde și derută. Le trage în el un nimic, un ceva. Atît de încet, încît aproape că nu-l pot urma, și de cele mai multe ori cu o bruscă accelerare la sfîrșit, cînd le copleșește ultima prăbușire lăuntrică. Atunci se lasă deodată să cadă către înainte, cu fața în jos, depășind punctul de sprijin al picioarelor ; sau lateral, cu toate picioarele întinse într-o parte ; adesea și într-o rînă, cu picioarele vîslind de-a-ndaratelea. Zac acolo așa. Ca niște aeroplane prăbușite, cu o aripă ridicată în aer. Sau ca niște cai morți. Sau cu nesfîrșite gesturi ale deznădejdii. Sau ca niște ființe în somn. Chiar și a doua zi se mai trezește cîte una, pipăie un răstimp cu cîte un picior sau zbîrnîie cu o aripă. Uneori, o asemenea mișcare se extinde asupra cîmpului întreg, apoi se scufundă toate încă ceva mai adînc în moartea lor. Și numai pe o parte a corpului, la locul de inserție a piciorului mai au un oarecare organ foarte mic, sclipitor, care trăiește încă multă vreme. Se desface și se strînge, nu-l poți identifica fără lupă, arată ca un minuscul ochi de om, care se deschide și se închide la nesfîrșit.

Insula maimuţelor

La Villa Borghese din Roma se află un copac înalt fără ramuri şi scoarţă. E golaş, ca un craniu curăţat şi lustruit de soare şi apă, şi galben ca un schelet. Stă în picioare fără rădăcini şi e mort, şi plantat ca un catarg în cimentul unei insule ovale, de dimensiunile unui mic vapor fluvial, despărţită de regatul Italiei printr-un şanţ cu taluzuri netede de beton. Şanţul acesta este exact atît de lat şi atît de adînc, în partea peretelui exterior, încît o maimuţă nici nu se poate căţăra, nici nu poate sări peste el. Din afară ar merge ; din interior însă nu e cu putinţă.

Trunchiul din mijloc oferă locuri foarte bune de care să te apuci şi-ţi îngăduie, după cum s-ar exprima turiştii, să te amuzi şi să te desfeţi căţărîndu-te. Sus, însă, din trunchi se desprind crengi orizontale, lungi, solide ; dacă ţi-ai scoate pantofii şi ciorapii şi ţi-ai lipi apăsat tălpile, cu călcîiele spre interior, de rotunjimea crengii şi, totodată, te-ai apuca strîns cu mîinile mutîndu-le una în faţa celeilalte, ai putea ajunge cu bine la capătul uneia dintre aceste lungi crengi înfierbîntate de soare, care se întind peste verzile pene de struţ din creştetul pinilor.

Insula aceasta minunată e locuită de trei familii cu un număr diferit de membri. Copacul este populat de vreo cincisprezece flăcăi şi fete, fiinţe vînjoase, în continuă mişcare, cam de mărimea unui copil de patru ani ; la piciorul copacului, însă, în singura clădire de pe insulă, un palat de forma şi dimensiunile unui coteţ de cîini, trăieşte o pereche de maimuţe mult mai robuste cu fiul lor mic de tot. Este perechea regală a insulei şi prinţul de coroană. Nu se întîmplă niciodată ca vîrstnicii să se îndepărteze prea mult de el, pe locul neted ; stau de veghe nemişcaţi de-a dreapta şi de-a stînga lui, cu privirile aţintite de-a lungul botului spre depărtări. O singură dată pe oră, regele se ridică şi se urcă în copac, pentru un rond de inspecţie. Atunci păşeşte încet de-a lungul crengilor şi pare a nu voi să ia în seamă cu cîtă veneraţie şi bănuială se dau cu toţii înapoi şi — ca să evite pripa şi vîlva — se trag de-o parte, pînă cînd capătul crengii nu mai îngăduie nici o evadare, astfel că nu le mai rămîne altceva decît să sară cu pericolul vieţii pe cimentul dur. Şi aşa regele parcurge, una după alta, crengile, iar atenţia lui extrem de încordată nu îngăduie să se observe dacă faţa-i exprimă în timpul acesta îndeplinirea unei îndatoriri de suveran sau a unei cure de teren, pînă cînd toate crengile s-au golit şi el se reîntoarce. În timpul acesta, prinţul de coroană stă singur pe acoperişul casei, căci, ciudat, mama se îndepărtează de fiecare dată tot atunci, iar prin urechile lui subţiri, clăpăuge transpare coraliu soarele. Rareori se poate vedea ceva aşa de tîmp şi jalnic, totuşi nimbat de o invizibilă demnitate, ca acest pui de maimuţă. Maimuţele din copac izgonite pe pămînt trec una după alta pe lîngă el şi i-ar putea suci gîtul subţire dintr-o singură apucătură, fiindcă sînt foarte necăjite, dar fac un ocol în

jurul lui şi-i arată tot respectul şi toată sfiala cuvenite familiei sale.

Ai nevoie de un timp mai îndelungat, ca să observi că, în afară de aceste ființe care duc o viață organizată, insula mai adăposteşte şi altele. Izgonit de pe suprafața terenului şi din aer, un popor numeros de maimuțe mici trăieşte în şanț. Cînd una dintre ele doar se arată sus pe insulă, maimuțele din copac o gonesc înapoi în şanț speriind-o şi administrîndu-i corecții corporale dureroase. Cînd se aduce mîncarea, ele trebuie să stea sfielnice de-o parte şi abia după ce s-au săturat toate celelalte, iar cele mai multe s-au şi dedat odihnei pe crengi, li se îngăduie şi lor să se furişeze spre resturi. Nu au voie să se atingă nici măcar de ceea ce li se azvîrle lor anume. Fiindcă se întîmplă adesea ca vreun băiat răutăcios sau vreo fată poznaşă, deşi se prefac, clipind, că sînt îngreunați de digestie, să nu aştepte decît asta, pentru ca să-şi dea drumul alunecînd prudent de pe creanga lor, îndată ce observă că micuțele s-au pus pe zaiafet cu neruşinare. Cele cîteva care s-au aventurat pe insulă o zbughesc numaidecît, țipînd, înapoi în şanț ; se amestecă între celelalte ; şi se porneşte văicăreala : acum se înghesuie cu toatele una într-alta, aşa că spre peretele lateral se ridică o suprafață de păr şi carne şi ochi aiuriți, întunecați, ca apa într-o putină înclinată. Dar urmăritorul se mulțumeşte doar să păşească de-a lungul bordurii şi să agite valul de groază din fața lui. Atunci micile obraze negre se ridică şi azvîrlă în sus brațele şi întind palmele, apărîndu-se de privirea

străină şi rea, care se uită în jos de pe marginea taluzului. Treptat, privirea asta fixează una dintre micile maimuțe ; aceasta se mişcă înainte şi înapoi, şi o dată cu ea, cinci altele care nu pot încă distinge care e ținta acestei lungi priviri ; dar mulțimea neputincioasă, paralizată de spaimă nu le lasă să se urnească din loc. Acum lunga privire indiferentă o pironeşte la întîmplare pe una ; stăpînirea de sine, pînă acolo încît să nu arate nici prea multă, nici prea puțină teamă, devine de data asta imposibilă : din clipă în clipă, greşeala sporeşte, în timp ce, liniştit, un suflet se vîră în altul, pînă cînd apare ura şi saltul se poate dezlănțui, iar o făptură fără tărie de caracter şi ruşine se văicăreşte supusă la torturi. Cu un strigăt de eliberare celelalte o zbughesc nebuneşte împrăştiindu-se, de-a lungul şanțului ; pîlpîie opace, de-a valma, ca sufletele posedate din purgatoriu şi se adună sporovăind bucuroase în locul cel mai îndepărtat.

După ce a trecut totul, urmăritorul se urcă în copacul cel mare, apucîndu-se cu mişcări elastice, pînă pe creanga cea mai înaltă, păşeşte pînă la capătul acesteia, îşi ia, calm, o poziție convenabilă şi rămîne serios, drept şi îndelung, cît o veşnicie, fără să se mişte. Raza privirii lui se odihneşte pe vîrfurile copacilor din Pincio şi de la Villa Borghese, răzbătînd de-a curmezişul pe deasupra; iar acolo unde privirea părăseşte grădinile, sub ea se află marele oraş galben, peste care pluteşte indiferentă prin aer, încă învăluită în norii verzi, sclipitori ai vîrfurilor de pomi.

Pescari la Marea Baltică

Au săpat cu mîinile în mal o groapă mică, în care sînt scuturate, dintr-un săculeț cu pămînt negru, rîmele groase ; în nisipul strălucitor, pămîntul negru afînat și viermii formează un amestec dezgustător, fărîmicios, nedefinit, care atrage privirile. Alături este așezată o lădiță de lemn foarte îngrijit lucrată. Arată ca un sertar de masă lung, nu prea lat, sau ca un abac și e plină cu sfoară curată ; de cealaltă parte a gropii e pusă încă o lădiță la fel, însă goală.

Cele o sută de cîrlige așezate pe sfoara din prima lădiță se află înșirate cu grijă pe o mică vergea de fier la capătul lădiței și sînt scoase acum unul după altul, ca să fie puse în lădița goală, așternută doar la un capăt cu nisip curat, umed. O ocupație foarte meticuloasă. Între timp însă, patru mîini lungi, slabe și puternice, se îngrijesc, cu scrupulozitatea unor infirmiere, ca pe fiecare cîrlig să fie înfiptă o rîmă.

Bărbații, care fac asta, stau amîndoi ciuciți pe genunchi și călcîie, au spinări puternice, osoase, fețe prelungi, blajine și o pipă în gură, și schimbă vorbe ininteligibile, tot atît de domoale ca și mișcările mîinilor lor. Unul ia cu două degete o rîmă grasă, aduce aceleași două degete de la mîna cealaltă și o rupe în trei bucăți, tot atît de pe îndelete și precis, cum un cizmar rupe fîșia de hîrtie, după ce a luat măsura ; celălalt vîră apoi agale și atent în cîrlig aceste bucăți ce se zvîrcolesc. După ce au făcut asta, rîmele sînt înviorate cu apă și puse în lădița cu nisip

moale, în niște pătucuri delicate, aflate unul lîngă altul, unde pot muri, fără a-și pierde totodată prospețimea.

E o muncă fără zgomot, gingașă, în cursul căreia degetele grosolane ale pescarilor parcă ar merge încetișor pe vîrfuri. Se cere să fii foarte atent la treabă. Cînd e vreme frumoasă, deasupra se boltește cerul de un albastru închis, iar pescărușii se rotesc sus deasupra uscatului ca niște rîndunele albe.

Inflație

Au existat odinioară vremuri mai bune, cînd călăreai pe un căluț bățos de lemn, rotindu-te pedant în cerc, și loveai cu un bețișor scurt în niște inele de aramă, aflate în nemișcare pe un braț de lemn. Vremurile acestea s-au dus. Astăzi tinerii pescari beau șampanie cu coniac. Și niște mici scaune de scrînciob sînt atîrnate în cerc de lănțuguri de fier în număr de treizeci ori patru, un cerc interior și altul exterior, în așa fel încît, zburînd alături, cei doi se pot apuca de mînă sau de picior sau de șorț, țipînd totodată îngrozitor. Aceste „lanțuri“ sînt instalate în mica piață cu monumentul ridicat în onoarea celor căzuți în război ; lîngă teiul bătrîn, unde în restul timpului stau gîștele. Au un motor, care le pune în mișcare pentru un interval de timp stabilit, și

reflectoare cu străluciri albe ca varul, deasupra a numeroase luminițe calde. Celui care se apropie bîjbîind prin întuneric, vîntul îi azvîrle în față frînturi de muzică, lumini, voci de fete și rîsete. Orchestrionul urlă hohotind. Lanțurile de fier scîrțîie strident. Zbori în cerc, dar, dacă vrei, și în sus sau în jos, către interior sau în afară, spate în spate ori cu picioarele vîrîte într-ale celuilalt. Flăcăii își smucesc scaunele și pișcă vîrtos de carne fetele, pe lîngă care zboară, sau le smulg cu ei, în vreme ce ele zbiară ; fetele se apucă și ele una pe alta în zbor, apoi țipă amîndouă în așa fel, de parcă una ar fi bărbat. Se avîntă așa cu toții prin conul de lumină în întuneric și sînt reazvîrliți brusc în lumină ; alții, perechi, cu trupurile ghemuite și gurile negre, pachete de veșminte bătute violent de raze, zboară lăsați pe spate sau pe burtă sau pieziș către cer și iad. După un răstimp scurt de tot, cît durează acest galop extrem de sălbatic, orchestrionul se domolește repede, trecînd la trap, apoi la pas, ca un bătrîn cal de manej și în curînd se oprește. Bărbatul cu talerul de cositor merge în cerc, dar toată lumea stă pe loc sau cel mult schimbă fetele. Și nu e ca la oraș, să vină cîteva zile în șir la lanțuri mereu alți oameni ; aici zboară mereu aceiași, de la lăsarea întunericului, timp de două pînă la trei ore, în toate cele opt sau paisprezece zile, pînă cînd bărbatul cu talerul de cositor simte că plăcerea a început să scadă și într-o bună dimineață pleacă altundeva.

Poate un cal să rîdă ?

Un psiholog respectabil a așternut pe hîrtie fraza : „...deoarece animalul nu cunoaște rîsul și surîsul".

Faptul acesta mă îndeamnă să povestesc că am văzut odată un cal rîzînd. Mă gîndeam pînă acum că așa ceva s-ar putea afirma în oricare zi și nu mă încumetam să fac mare caz de asta ; cum însă e ceva atît de prețios, îmi face plăcere să dau toate amănuntele.

Așadar era înainte de război ; s-ar putea într-adevăr ca de atunci caii să nu mai rîdă. Calul era legat de un gard de trestie, care împrejmuia o curte mică. Soarele strălucea. Cerul era de un albastru închis. Aerul, extrem de blînd, deși ne aflam în februarie. Iar în opoziție cu acest confort divin cel omenesc lipsea cu totul : într-un cuvînt mă găseam la Roma, pe un drum de țară în fața porților, la hotarul dintre prelungirile modeste ale orașului și începutul Campagnei rurale.

Și calul era un cal din Campagna : tînăr și gingaș, de acel soi mărunt și bine făcut, care nu are nimic de ponei, dar pe care un călăreț robust arată ca un om matur pe un scăunel de păpușă. Îl țesăla un flăcău vesel, pielea îi strălucea în soare, iar la subsuori era gîdilicios. Ei, calul are, ca să spunem așa, patru subsuori și de aceea e probabil de două ori mai gîdilicios decît omul. Pe deasupra, calul ăsta părea să aibă încă un loc deosebit de sensibil în partea dinspre interior a coapselor, și ori de cîte ori era atins acolo nu-și mai putea stăpîni rîsul.

Încă în vreme ce ţesala se îndrepta într-acolo de departe, îşi lăsa urechile pe spate, devenea neliniştit, încerca să dea cu botul şi, neizbutind, îşi rînjea dinţii. Ţesala înainta însă vesel mai departe, trăsătură după trăsătură, iar buzele dezgoleau din ce în ce mai mult dinţii, în timp ce urechile se lăsau mereu mai pe spate, iar căluţul bătea cînd cu un picior, cînd cu celălalt.

Şi deodată începea să rîdă. Îşi arăta dinţii rînjind. Repezindu-şi botul cu toată puterea, încerca să-l împingă de-o parte pe flăcăul care-l gîdila ; întocmai cum face o fată de la ţară cu mîna, şi fără să-l muşte. Se căznea şi să se răsucească şi să-l îmbrîncească cu corpul întreg. Dar rîndaşul rămînea mai tare. Iar cînd ajungea cu ţesala în apropierea subsuorii, calul nu-şi mai putea ţine firea ; se sucea pe picioare, îl treceau fiori prin tot trupul şi-şi trăgea cît putea buzele de pe dinţi. Cîteva secunde se comporta întocmai ca un om gîdilat pînă cînd se îneacă de rîs.

Scepticul savant va obiecta că totuşi calul nu putea propriu-zis să rîdă. Trebuie să-i răspundem că lucrul acesta e adevărat în măsura în care, dintre cei doi, cel care necheza de rîs de fiecare dată era rîndaşul. A necheza de rîs pare a fi într-adevăr numai o însuşire omenească. Totuşi, cei doi se jucau vădit în deplină înţelegere, iar îndată ce o luau iarăşi de la capăt, nu putea rămîne nici o îndoială că şi calul voia să rîdă şi se şi afla în aşteptarea a ceea ce avea să urmeze.

Aşa stînd lucrurile, scepticismul savant privitor la capacitatea animalului se limitează doar

la faptul că acesta nu poate să rîdă auzind nişte vorbe de duh.

Asta însă nu întotdeauna trebuie să i-o luăm în nume de rău calului.

Cel trezit din somn

Am tras repede perdeaua în lături : — noaptea calmă ! Un întuneric blînd stăruie în adîncitura ferestrei decupată în întunericul dens al odăii ca o oglindă de apă într-un bazin dreptunghiular. Fireşte, nu văd de loc ; e însă ca vara cînd apa-i la fel de caldă ca aerul şi mîna îţi atîrnă din barcă. Se face ceasul şase dimineaţa în ziua de întîi noiembrie.

Dumnezeu m-a trezit. Am fost azvîrlit afară din somn. Nu aveam nici un alt motiv să mă scol. Am fost smuls ca o foaie dintr-o carte. Secera lunii stă gingaşă ca o sprînceană de aur pe fila sinilie a nopţii.

Dar către răsărit la cealaltă fereastră se face verzui. Ca penele de papagal. Fîşiile palidroşietice ale răsăritului de soare au şi început să gonească în sus, dar totul e încă verde, albastru şi liniştit. Săr din nou la prima fereastră : Mai e acolo secera lunii ? E acolo, ca şi cum ar fi ora celei mai profunde taine a nopţii. E atît de convinsă de realitatea magiei sale, de parcă ar juca teatru. (Nu există nimic mai comic decît să pătrunzi de pe străzile dinaintea prînzului în inver-

şunarea unei repetiţii de teatru). În stînga strada a şi început să pulseze, în dreapta secera lunii face repetiţii.

Îmi descopăr fraţi ciudaţi, hornurile. Stau pe acoperişuri în grupe de cîte trei, de cîte cinci, de cîte şapte sau şi singuratice ; ca nişte copaci pe cîmp. Spaţiul şerpuieşte printre ele, în adînc, ca un fluviu. O bufniţă alunecă printre ele spre casă ; era probabil o cioară sau un porumbel. Casele stau în curmeziş şi-n curmeziş ; contururi bizare, pereţi ce se prăvălesc ; nicidecum orînduite după străzi. Prăjina de pe acoperiş cu treizeci şi sase de măciulii de porţelan şi douăsprezece sîrme de tensionare, pe care le număr fără să pricep ceva, se proiectează pe cerul dimineţii ca plăsmuirea cea mai înaltă, cu totul inexplicabilă, misterioasă. Acum m-am trezit de-a binelea, dar ori încotro mă întorc, privirea îmi lunecă pe pentagoane, heptagoane şi prisme abrupte : Atunci cine-s eu ? Amfora de pe acoperiş cu flacăra turnată din fontă, în timpul zilei un ananas ridicol, creaţie vrednică de dispreţ a prostului gust, îmi întăreşte în această singurătate inima ca o proaspătă urmă lăsată de paşii unui om.

În sfîrşit prin noapte se apropie două picioare. Pasul a două picioare de femeie şi urechea : Nu să privesc vreau. Urechea mea stă în stradă ca o intrare. Niciodată nu voi fi atît de unit cu o femeie cum sînt cu aceasta, necunoscută, ai cărei paşi se pierd acum mereu mai adînc în urechea mea.

Apoi două femei. Una tîrîndu-se pîslos, cealaltă călcînd apăsat cu lipsa de scrupule a vîrstei. Privesc în jos. Negru. Ciudate forme au

veşmintele femeilor bătrîne. Acestea grăbesc spre biserică. La ceasul ăsta, sufletul a şi fost luat sub supraveghere şi acum nu vreau să mai am nimic a face cu el.

Oi, văzute altfel

La istoria oii : astăzi omul găseşte că oaia e proastă. Dar lui Dumnezeu i-a fost dragă. În repetate rînduri i-a asemuit pe oameni cu oile. Se va fi înşelat Dumnezeu cu totul ?
La psihologia oii : expresia unor stări de spirit elevate afişată ostentativ nu e lipsită de asemănare cu aceea a neroziei.

În Cîmpia de lîngă Roma : Aveau feţele lungi şi craniile delicate ale martirilor. Ciorapii şi glugile lor negre pe blana albă reaminteau de fraţii morţii şi de fanatici.

Buzele, căutînd iarba scurtă şi săracă, tremurau nervos şi împrăştiau în pămînt tonul unei strune de metal atinse. Dacă-şi uneau glasurile în cor, răsuna ca ruga tînguitoare a prelaţilor în dom. Dacă însă cîntau mai multe dintre ele, formau un cor de bărbaţi, femei şi copii. Îşi înălţau şi-şi coborau vocile în rulade catifelate ; era ca un convoi de pelerini în întuneric, pe care-l atingea din două în două secunde lumina, iar atunci glasurile copiilor se aflau pe o colină ce revenea mereu, în vreme ce bărbaţii străbăteau

valea. Datorită cîntecului lor, ziua și noaptea se roteau de o mie de ori mai repede și mînau pămîntul spre sfîrșitul său. Uneori o voce singuratică se repezea în sus sau se prăvălea în spaima osîndei de veci. În buclele albe ale lînei lor se repetau norii cerului. Sînt animale catolice străvechi, însoțitoare religioase ai omului.

Încă o dată în sud : Între ele, omul e de două ori mai mare decît altminteri și se înalță precum turnul ascuțit al unei biserici către cer. Sub picioarele noastre pămîntul era brun, iar iarba ca niște dungi de un verde-cenușiu zgîriate pe el. Soarele strălucea greu pe mare, ca într-o oglindă de plumb. Luntrele ieșiseră la pescuit ca-n vremurile lui Sîn' Petru. Promontoriul dădea avînt privirii ca o trambulină spre cer și se prăbușea galben-învăpăiat și alb ca pe timpul rătăcitului Odiseu, în mare.

Pretutindeni : Oile sînt sperioase și tîmpe, cînd se apropie omul ; au cunoscut loviturile și zvîrlirile cu pietre ale semeției. Dar cînd el stă-n picioare liniștit cu privirile ațintite spre depărtări, îl uită. Atunci își șușotesc la ureche și formează, zece sau cincisprezece, un cerc de raze, cu centrul mare, împovărat al capetelor și cu razele de altă culoare ale spinărilor. Își apasă vîrtos țestele una de alta. Stau așa, iar roata, pe care o alcătuiesc, nu se mișcă ore în șir. Par a nu voi să simtă nimic altceva decît vîntul și soarele și între frunți bătaia de secunde a veșniciei, care le ticăie în sînge și se comunică de la un cap la celălalt, ca ciocănitul celor închiși în zidurile temniței.

Lespezi de sarcofag

Undeva în spatele parcului Pincio, sau chiar la Villa Borghese, două lespezi de sarcofag din piatră comună odihnesc în aer liber printre tufișuri. Nu reprezintă vreun lucru de valoare, se află azvîrlite acolo. Pe ele, întinși de-a lungul, zac cei doi soți care au pus cîndva să fie sculptați pentru o ultimă amintire. La Roma se văd multe asemenea lespezi de sarcofag ; dar în nici un muzeu și în nici o biserică nu sînt atît de impresionante ca aici sub copaci, unde personajele s-au lungit ca în timpul unei plimbări pe cîmp și par a se fi trezit tocmai acum dintr-un scurt somn, care a durat două mii de ani.

S-au rezemat în coate și se uită unul la altul. Lipsește, între ei, doar panerul cu brînză, fructe și vin.

Femeia are o coafură cu bucle mici — îndată și le va aranja după ultima modă dinainte de a adormi. Și își zîmbesc unul altuia ; lung, foarte lung. Te uiți în lături : ei o fac mereu, la nesfîrșit.

Această privire devotată, cinstită, modestă, îndrăgostită a rezistat secolelor ; a izvorît în vechea Romă și astăzi se încrucișează cu ochii tăi.

Nu te minuna că dăinuie în fața ta ; că ei nu-și întorc sau nu-și pleacă ochii : asta nu-i face de piatră, ci îi umanizează.

Catastrofă printre iepuri

Cu siguranță că doamna aceasta ieșise abia în cursul zilei de ieri din vitrina unui mare magazin ; mutrișoara ei de păpușă era nostimă ; ar fi trebuit s-o mesteci cu o linguriță, ca s-o vezi punîndu-se în mișcare. Dar și noi înșine purtam pantofi cu vizibile tălpi lucioase ca mierea, groase cît un fagure, și pantaloni ca trasați cu linia și creta. Era o desfătare mai ales cînd bătea vîntul. Îi lipea doamnei îmbrăcămintea pe corp și făcea din ea un jalnic schelet micuț, cu o față nătîngă și o gură mică de tot. Firește, celui ce-o privea, vîntul îi dădea un chip insolent.

Iepuri mici trăiesc într-o deplină inocență în apropierea pantalonilor albi cu dunga ireproșabilă și a fustelor subțiri ca porțelanul ceștilor de ceai. Eroismul insulei se întinde în jurul lor verde-negru ca laurul. Prin vîlcelele cîmpiei sterpe cuibăresc stoluri de pescăruși, ca niște răzoare pline de călini albi pe care îi leagănă vîntul. Micul terier alb, lățos al micuței doamne albe împodobite cu un guler de blană scotocește prin buruieni, cu nasul la numai un deget de pămînt ; nici un alt cîine nu mai poate fi adulmecat în lungul și-n latul acestei insule, nu există nimic altceva aici decît straniul romantism a numeroase urme mici, necunoscute, ce străbat cruciș și curmeziș insula. În această singurătate, cîinele devine uriaș, un erou. Agitat, latră ascuțit, își arată colții ce evocă un monstru marin. În zadar își țuguiază doamna gurița ca să fluiere ;

vîntul îi smulge de pe buze micul sunet pe care l-ar putea scoate.

Cu un asemenea fox rezistent am bătut cîndva drumuri pe ghețari ; noi, oamenii înaintam ușor pe schiuri, el, sîngerînd, spintecînd zăpada ce-i venea pînă la piept, sfîrtecat de gheață, și totuși plin de-o beatitudine sălbatică, niciodată istovită. Acum, acesta de-aici a adulmecat ceva ; picioarele îi galopează ca niște surcele, lătratul îi devine un chefnit. În clipa aceasta e ciudat cît de mult amintește o asemenea insulă netedă, plutind pe mare, vastele văgăuni și platouri din munții înalți. Dunele galbene ca niște cranii, netezite de vînt, au așezarea unor cununi de stînci. Între ele și cer se află vidul genezei neterminate. Lumina nu scoate la vedere cutare sau cutare detaliu, ci spală ansamblul ca scurgîndu-se dintr-o găleată răsturnată din greșeală. Întotdeauna ești uimit că în singurătatea aceasta trăiesc animale. Sînt învăluite într-o aură de mister ; piepturile lor mici acoperite cu blăniță și pene moi adăpostesc scînteia vieții. Cel pe care-l gonește încoace foxul e un iepure micuț. Mă gîndesc : e de un soi montan, mic, călit de intemperii, nu-l va ajunge niciodată. Mi se impune o amintire din orele de geografie : insula — oare noi ne aflăm aici de fapt pe vîrful rotunjit al unui înalt munte marin ? Noi, cei zece pînă la cincisprezece vilegiaturiști care ne pierdem vremea privind, îmbrăcați în jachete de ospiciu colorate, așa cum le prescrie moda. Îmi schimb încă o dată gîndurile și-mi spun că ceea ce ne strînge laolaltă e numai singurătatea sălbatică : Pretutindeni unde omul rămîne în minoritate, pămîntul e spăimîn-

tat ca un cal ce şi-a azvîrlit călăreţul din şa; da, natura din creierul munţilor şi de pe micile insule nu se află nicidecum într-o stare de sănătate, ci e cu adevărat dementă. Dar spre mirarea noastră, distanţa dintre cîine şi iepure s-a micşorat; foxul cîştigă teren, aşa ceva nu s-a mai văzut niciodată, un cîine care să ajungă din urmă un iepure! Acesta va fi primul mare triumf al lumii cîineşti! Însufleţirea dă aripi urmăritorului, respiraţia îi e un chiot icnit, nu există nici o îndoială că în cîteva secunde îşi va ajunge din urmă prada. Acum iepurele face o cotitură bruscă. După o anumită ezitare, căci cotitura aceasta nu are o curbă fermă, îmi dau seama că nu e un iepure, e doar un iepuraş, un vătui.

Îmi simt inima în piept; cîinele a făcut şi el ocolul; n-a pierdut mai mult de cincisprezece paşi; în cîteva clipe catastrofa se va fi produs pentru iepure. Vătuiul îşi aude urmăritorul înapoia codiţei, e vlăguit. Vreau să sar între ei, dar durează atît de mult pînă ce voinţa să coboare pe sub dunga pantalonilor pînă la tălpile lucioase; sau poate că în capul meu se şi înstăpînise opoziţia. La douăzeci de paşi în faţa mea — va fi fost doar o părere, dar iepuraşul se opri părăsit de curaj şi-şi oferi urmăritorului ceafa. Acesta îşi înfipse colţii în ea, îl smuci de cîteva ori încolo şi încoace, apoi îl azvîrli de-o parte şi-şi înfundă de două-trei ori botul în piept şi în pîntece.

Am ridicat ochii. În jur stăteau chipuri rîzătoare, surescitate. Se făcuse deodată de parcă era la patru dimineaţa după o noapte de dans. Cel dintîi dintre noi care s-a trezit din beţia sîn-

gelui a fost micul fox. Şi-a lăsat prada, s-a uitat chiorîş, bănuitor într-o latură, s-a tras înapoi; după cîţiva paşi a pornit-o într-un galop scurt cu capul între umeri, de parcă s-ar fi aşteptat să zboare după el o piatră. Noi, însă, ceilalţi eram încremeniţi şi stingheriţi. Ne înconjura o atmosferă searbădă de cuvinte canibalice ca „lupta pentru existenţă“ sau „cruzimea naturii“. Asemenea gînduri sînt ca bancurile de nisip ale unui fund de mare, urcă din adîncimi uriaşe şi micşorează nivelul apei. Cel mai mult aş fi dorit să mă duc înapoi şi s-o pălmuiesc pe mica doamnă stupidă. Era un sentiment cinstit, nu însă şi frumos, aşa că am tăcut şi m-am adîncit în liniştea generală, incertă, ce se înstăpînea acum. În cele din urmă, însă, un domn înalt, calm luă iepurele cu amîndouă mîinile, arătă celor ce se apropiaseră rănile şi duse leşul sfîrtecat de cîine, ca pe un sicriaş, la bucătăria hotelului din apropiere. Bărbatul acesta a coborît cel dintîi din zona insondabilului şi avea sub picioare pămîntul solid al Europei.

Şoarecele

Această povestire minusculă, care nu e propriu-zis decît o „poantă“, un singur vîrf mic, şi nicidecum o povestire, s-a întîmplat în timpul războiului mondial. O păşune alpină, pe Fodara Vedla, la o mie de metri şi mai mult deasupra

ţinutului locuit şi încă mult mai departe de el: Acolo cineva instalase în timpul păcii o bancă.

Banca aceasta se afla nevătămată şi în vremea războiului. Într-o vîlcea vastă, luminoasă. Împuşcăturile treceau peste ea mai departe. Liniştite ca nişte suveici, ca nişte cîrduri de peşti. Izbeau departe înapoia ei, unde nu se afla nimic şi nimeni, şi prăpădeau acolo de luni întregi, cu o perseverenţă de fier, un povîrniş nevinovat. Nu mai ştia nimeni de ce. O eroare a artei militare? O toană a zeilor războiului? Această bancă devenise o victimă a ostilităţilor. Iar din înălţimi fără sfîrşit soarele îi trimitea ziua întreagă lumina lui, ca să-i ţină tovărăşie.

Cine se aşeza pe bancă, înţepenea acolo. Gura nu i se mai deschidea. Membrele i se scufundau, desfăcute, în somn, ca nişte bărbaţi care s-au trîntit laolaltă strînşi unul într-altul şi în aceeaşi clipă, trudiţi de moarte, au uitat de ei. Chiar respiraţia devenea stranie; se transforma într-un fenomen al naturii; nu, nu devenea o „respiraţie a naturii", ci: dacă băgai de seamă că respiră — această mişcare uniformă, involuntară a pieptului! — omul părea scufundat într-o stare de leşin pricinuită de vasta atmosferă albastră, o stare de fiinţă însărcinată.

De jur împrejur, iarba era încă aceea din anul trecut; albă ca zăpada şi urîtă, atît de palidă de parcă abia ar fi fost rostogolit de-acolo un mare bloc de piatră. În apropiere şi în depărtare se aflau gheburi şi vîlcele fără sens şi fără număr, tufişuri de jepi şi păşuni. Din această nelinişte încremenită, din această tălăzuire a terenului, fărîmiţată într-o spumă galbenă-verde, privirea era mereu azvîrlită în sus spre reciful înalt, roşu, care închidea peisajul în faţă, ca să recadă de-acolo fragmentată în sute de priviri. Nu era excesiv de înalt acest bloc de stîncă, dar deasupra lui nu se mai afla decît golul luminos. Locul era pustiu şi de o sălbatică măreţie, ca în era creaţiunii.

În apropierea băncii, rareori cercetată, un şoricel îşi construise un sistem de şanţuri de comunicaţie. La adîncime şoricească, cu găuri prin care să dispară, ca să reapară în altă parte. Luneca prin ele repede, în cerc, se oprea, luneca mai departe în cerc. Din bubuitul văzduhului se isca acolo o linişte imensă. Mîna omului atîrna de speteaza băncii. Un ochi, mic şi negru ca o gămălie de ac, se îndrepta spre ea. Timp de-o clipă te stăpînea un sentiment ciudat şi de-a-ndoaselea, încît cu adevărat nu mai ştiai bine dacă se învîrteşte acest ochi mic, viu, negru sau dacă nu cumva se mişcă uriaşa imobilitate a munţilor. Nu mai ştiai: erai supus voinţei lumii sau voinţei acestui şoarece, voinţei ce strălucea într-un ochi minuscul, singuratic. Nu mai ştiai: se mai dădeau lupte sau se şi înstăpînise veşnicia.

Puteai continua multă vreme şi după dorinţă să te laşi în voia a ceea ce simţeai că nu poţi înţelege: dar cu asta s-a şi terminat toată mica poveste, fiindcă între timp ea ajungea întotdeauna la capăt, mai înainte de a putea spune exact unde lua sfîrşit.

Agerimea auzului

M-am vîrît în pat mai devreme, mă simt puțin răcit, probabil că am chiar febră. Privesc în tavan, sau poate ceea ce văd e perdeaua roșcată de la ușa dinspre balcon a camerei de hotel ; greu să faci deosebirea.

Cînd tocmai am terminat cu asta, ai început și tu să te dezbraci. Aștept. Doar te aud.

Un du-te vino de neînțeles ; în partea asta a odăii, în cealaltă. Te apropii, să pui ceva pe patul tău ; nu mă uit într-acolo, dar ce-ar putea să fie ? Deschizi între timp dulapul, vîri ceva înăuntru sau scoți ; îl aud închizîndu-se din nou. Pui obiecte dure, grele pe masă, altele pe placa de marmură a scrinului. Ești neîncetat în mișcare. Apoi recunosc științele zgomote ale despletirii părului și ale periatului. Apoi șuvoiul apei în lighean. Mai înainte încă, lepădarea îmbrăcăminții ; acum iară ; nu pot înțelege cîte veșminte dai jos de pe tine. Acum ți-ai scos și pantofii. După asta însă ciorapii tăi pășesc încolo și încoace pe covorul moale tot atît de fără oprire ca mai înainte pantofii. Torni apă în pahare ; de trei, patru ori la rînd, nu mă pot lămuri pentru ce. În imaginația mea am ajuns de mult la capătul tuturor celor imaginabile, în vreme ce în realitate tu găsești, evident, mereu ceva nou de făcut. Te aud punîndu-ți cămașa de noapte. Dar cu asta nici pe departe nu s-a terminat totul. Există iar o sută de mici lucruri de făcut. Știu că te grăbești din pricina mea ; așadar e vădit că toate acestea sînt necesare, aparțin eului tău celui mai intim, și, întocmai cum o fac mutește animalele, scormonești din zori pînă seara, cu gheare nenumărate, de care nu ai habar, în ceva, în care nu ai auzit niciodată vreo suflare de-a mea !

O simt întîmplător, fiindcă am febră și te aștept.

Înmormîntare într-un sat din Slovenia

Odaia mea era ciudată. De un roșu pompeian cu perdele turcești ; mobilele aveau spărturi și crăpături, în care praful pătrundea ca niște mici jgheaburi și benzi de prundiș. Era un praf fin, prundiș micșorat incredibil ; dar se găsea acolo într-un chip atît de nemaipomenit de simplu și neimplicat în nimic din cele ce se întîmplau, încît amintea marile singurătăți ale culmilor de munți, care sînt spălate numai de urcarea și coborîrea potopului de lumină și întuneric. Asemenea lucruri am trăit eu atunci multe.

Cînd i-am pășit pentru prima dată pragul, casa duhnea toată a șoareci morți. În vestibulul comun, care despărțea odaia mea de aceea a învățătoarelor, acestea aruncau tot ceea ce nu le mai plăcea sau li se părea că nu mai merită să fie păstrat : flori artificiale, resturi de mîncare, coji de fructe și rufe murdare și rupte, pe care n-avea rost să le mai spele. Pînă și servitorul meu s-a văicărit, cînd l-am pus să deretice ; și totuși una dintre ele era mai frumoasă decît un

înger, iar sora ei vîrstnică mai drăgăstoasă decît o mamă, îi colora în fiece zi obrajii cu naive farduri trandafirii, pentru ca fața ei să fie tot așa de frumoasă ca aceea a Maicii Domnului țărănești din mica biserică. Amîndouă erau îndrăgite de micile fetițe de școală care veneau adesea pe la noi ; am reușit să înțeleg de ce, atunci cînd m-am îmbolnăvit și am simțit eu însumi bunătatea amîndurora ca pe niște calde perinițe cu buruieni aromate. Cînd însă am intrat odată în odaia lor în timpul zilei, ca să cer ceva, fiindcă eram chiriașul lor, stăteau amîndouă culcate în pat, iar cînd am vrut să mă retrag, au sărit de sub pături dornice să mă servească și erau complet îmbrăcate ; în pat își păstraseră în picioare pînă și pantofii de stradă murdari.

Asta era așadar locuința, în care stăteam, atunci cînd am văzut înmormîntarea ; murise o femeie grasă, care locuise, piezis în fața ferestrelor mele, de partea cealaltă a șoselei naționale largi, aici cam scufundată. Înainte de amiază ucenicii tîmplarului au adus coșciugul ; era iarnă, iar ei l-au adus pe o sanie mică trasă cu mîna și pentru că era o zi frumoasă se dădeau pe gheața de pe șosea cu ghetele țintuite, și marea cutie neagră din urma lor sălta dintr-o parte în alta. Toți cei care-i priveau remarcau cu plăcere ce flăcăi frumoși erau ăștia și așteptau curioși să vadă dacă sania o să se răstoarne sau nu.

După masă însă participanții la înmormîntare se și aflau în fața casei : pălării înalte și căciuli de blană, pălării la modă și basmale de iarnă de culoare închisă proiectate pe luminosul cenușiu de nea al cerului. Sosi, tăind de-a curmezișul

prin zăpadă, și clerul, negru și roșu, cu cămășuțe albe cu colțuri pe deasupra. Iar un cățelandru voinic, lățos, cafeniu îi sări înainte lătrînd la el ca la o căruță. Și ca să zicem așa, cîinele nu dăduse glas unei observații cu totul greșite ; căci cu adevărat în cei ce se apropiau nu se vădea în clipa asta nimic sfînt, nici chiar omenesc, ci mult mai mult încă doar mișcarea anevoioasă, pe șoseaua cu așternut lunecos a laturii mecanice a existenței lor.

Apoi însă totul deveni suprapămîntesc. Un bas potolit intonă un cîntec minunat, fermecător, trist, din care nu înțelegeam decît cuvintele străine adresate Dulcei Marii, i se alătură un bariton sclipitor cum e cafeniul luminos al castanelor, și încă o voce, un tenor se avîntă pe deasupra tuturor, în vreme ce din casă ieșeau la nesfîrșit femei cu basmale negre, lumînările ardeau ca aurul palid sub cerul de iarnă și obiectele de metal fulgerau. Îți venea să plîngi, fără să ai alt motiv decît pe acela că erai un om trecut de treizeci de ani.

Poate întrucîtva și pentru că, în spatele întristatei adunări, băieții își cărau la pumni. Sau pentru că domnul cel tînăr, cu ținută dreaptă, căruia îi aparținea cîinele, se uita pe deasupra tuturor capetelor la sfînta ceremonie, atît de încremenit, că nu știai de ce. Pur și simplu, totul era înspăimîntător de plin de fapte, pe care nu le înțelegeai bine, ca un dulap cu porțelanuri. Și într-adevăr aproape că nu mă mai puteam stăpîni, însă nici nu știam încotro trebuia să mă întorc, cînd, desigur din întîmplare, am băgat din nou de seamă că în mijlocul mulțimii tînărul

bărbat, foarte emoționat, ținea o mînă la spate și marele său cîine cafeniu începuse să se joace cu ea. O mușca în glumă și încerca s-o readucă la viață cu limba lui caldă. Acum așteptam încordat să văd ce avea să iasă din asta. În sfîrșit, tîrziu de tot, în timp ce întreaga înfățișare a tînărului bărbat exprima în continuare încremenirea unei elevații nelămurite, mîna din spate se deschise spontan și începu să se joace cu botul cîinelui, fără ca stăpînul ei s-o știe.

Asta mi-a cumpănit din nou sufletul, fără să fi fost un motiv suficient pentru așa ceva. Pe atunci, în mediul acela, în care mă constrîngeam să rămîn, sufletul meu intra lesne în neorînduială sau își regăsea tihna, chiar dacă nu exista vreun motiv pentru asta. Așteptam, străbătut de o senzație agreabil-neplăcută, strîngerea de mînă pe care aveau să mi-o dea după înmormîntare tovarășele mele de locuință, împreună cu un păhărel din suspectul lor rachiu de casă și cîteva vorbe corespunzătoare, cărora nu le poți replica nimic : probabil, cum că nenorocirea îi apropie pe oameni unul de altul, sau ceva asemănător.

Fete și eroi

Cît sînteți de frumoase, slujnicuțelor cu picioare țărănești și ochi liniștiți despre care nu știi, se minunează ei de toate, sau de nimic ? ! Duceți cîinele stăpînilor de curea ca pe o vacă de frînghie. Vă gîndiți că acum în sat bat clo-

potele, sau vă gîndiți că acum începe cinematograful ? Sigur e numai că simțiți că între două colțuri ale orașului trăiesc mai mulți bărbați decît în toată țara și treceți în fiecare clipă prin mijlocul acestei bărbății, chiar dacă nu vă aparține, ca printr-un lan de grîu care vi se freacă de fuste.

Dar, în timp ce ochii vi se prefac că nu știți nimic, vă gîndiți oare că cel pe care-l duceți de curea e un bărbat ? Sau nu băgați de seamă în nici un chip că Lux e un bărbat, că Lupu și Amri sînt bărbați ? O mie de săgeți le străpung inima la fiecare pom și felinar. Bărbați din neamul lor și-au lăsat drept semn mirosul ascuțit al amoniacului, ca și cînd niște spade s-ar fi înfipt în copac ; lupte și înfrățiri, eroism și simpatie, întreaga lume eroică a bărbatului se desfășoară înaintea imaginației lor care adulmecă ! Cum își ridică ei piciorul cu gestul firesc al unui salut războinic sau cu avîntul unui braț ce închină cu paharul de bere la un banchet studențesc ! Cu ce seriozitate își fac treaba, care e o libațiune și un sacrificiu ca oricare altul ! Și voi, fetelor ? Îi smuciți neînțelegătoare după voi, de-acolo. Îi tîrîți de curea ; nu le dați timp, fără măcar să vă uitați în urmă la ei ; nu le dați nici o atenție. E o clipă cînd ați merita să se azvîrle cu pietre după voi.

Fraților ! Lux sau Lupu țopăie în trei picioare în urma acestor fete ; prea mîndru, prea rănit în orgoliul lui suprem, ca să urle după ajutor ; incapabil de orice alt protest decît acela de a nu voi, cu îndărătnicie și încăpățînare, să lase

în jos al patrulea picior, luîndu-şi disperat rămas bun, în vreme ce cureaua îl trage mereu mai departe. Ce maladii interne cîineşti ar putea să rezulte din asemenea clipe, ce complexe neurastenice disperate sînt ferecate în ele! Şi principalul: nu-i simţiţi privirea trist-colegială pe care vi-o aruncă, atunci cînd treceţi pe lîngă o asemenea scenă? Şi el le iubeşte în felul lui pe aceste fete neînţelegătoare. Ele nu-s lipsite de inimă; inima lor s-ar milostivi, dacă ar şti ce se întîmplă. Însă chiar asta e, că nu ştiu. Şi nu ne farmecă ele, aceste inimi inerte, tocmai pentru că nu ştiu nimic despre noi? Aşa vorbeşte cîinele. Ele nu vor pricepe niciodată lumea noastră!

Pensiunea Nimmermehr

A existat odată o pensiune germană la Roma. (Deşi în afară de ea au mai fost multe altele). Pensiune germană, asta era pe-atunci în Italia o noţiune precisă, care cuprindea existenţe individuale foarte diverse. Îmi amintesc încă şi astăzi cu groază de alta, unde am locuit odată; totul era acolo ireproşabil de să-ţi vină să plîngi. Dar în pensiunea despre care vorbesc aici nu era aşa. Cînd am intrat în birou şi am întrebat pentru prima dată de stăpînul casei, mama lui mi-a răspuns: „Oh, el nu poa' să vină acuşi; tomna-şi taie bătăturile!" Am să-l numesc domnul Nimmermehr[1]. Mama lui, aşadar doamna Nimmermehr, era o matroană strînsă într-un corset solid, a cărei carne scăzuse puţin cu trecerea anilor, aşa încît corsetul trasa de jur-împrejurul ei în aer o margine neregulată, acoperită de o bluză; într-un anume fel, asta amintea o umbrelă dată peste cap, abandonată, aşa cum găseşti uneori prin locuri părăsite. Atît cît mi-am putut da seama, între Paşti şi luna octombrie, adică exceptînd perioada călătoriilor, nu-şi friza părul; în timpul sezonului părea să fie alb. O altă ciudăţenie consta în aceea că rochia ei avea un şliţ neobişnuit de lung care cît dura arşiţa rămînea deschis de sus pînă jos. Probabil că aşa îi era mai răcoare; poate însă că asta era o particularitate a casei. Căci şi Laura, fata în casă, care servea la masă, îşi punea în acest scop o bluză mai curată, ce se încheia la spate, dar cîtă vreme am stat la Roma, dintre toate copcile n-au fost utilizate decît ultimele două de jos, în aşa fel încît deasupra se vedea cămaşa, apoi spatele frumos al Laurei, ca într-o cupă. Cu toate acestea, erau gazde excelente, Nimmermehrii; camerele lor luxoase, de modă veche, erau bine întreţinute, iar ceea ce găteau avea graţie. În timpul mesei, domnul Nimmermehr stătea personal ca *maître d'hôtel* lîngă servantă şi dirija personalul de serviciu, deşi acesta consta numai din Laura. L-am auzit odată spunîndu-i cu reproş: „Domnul Meier şi-a adus singur o lingură şi sarea!" Laura a şuşotit înspăimîntată: „A spus ceva?" Iar domnul Nimmermehr a pus demni-

[1] Niciodată (germ.).

tatea unui sufragiu-şef regal în replica rostită încet: „Domnul Meier nu spune niciodată nimic!“ La o asemenea înălţime profesională se putea ridica. Era, atît cît mi-l aduc aminte, înalt, slab şi chel, avea o privire apoasă şi nişte fire de barbă, ţepoase, care se ridicau şi coborau încet, atunci cînd se înclina cu farfuria spre un oaspete al pensiunii, ca să-i atragă atenţia cu vorbe chibzuite asupra unui fel deosebit de gustos. Într-un cuvînt, aveau originalitatea lor, Nimmermehrii.

Iar eu mi-am notat toate aceste amănunte, deoarece încă de pe atunci aveam sentimentul: asta nu se va mai întoarce niciodată. Nu vreau nici pe departe să afirm că a fost ceva deosebit de rar şi preţios; ceea ce era deosebit semăna oarecum cu simultaneitatea şi era ca atare greu de descris. Cînd pe un perete sînt atîrnate douăzeci de ceasornice şi le priveşti brusc, fiecare pendulă are o altă poziţie; toate sînt simultane şi nu, iar timpul adevărat se scurge undeva printre ele. Efectul poate fi neliniştitor. Toţi cei ce locuiam pe atunci la pensiunea Nimmermehr aveam motivele noastre speciale; cu toţii aveam de făcut la Roma cîte ceva în afara timpului, iar pentru că sub arşiţa verii puteam ieşi ziua numai foarte puţin, ne readunam mereu în căminul nostru. Se găsea acolo, bunăoară, micul domn bătrîn din Elveţia, venise ca să se ocupe de treburile unei secte protestante nu cu mult mai mari, care intenţiona să clădească o casă a Domnului evanghelică tocmai în Roma papistaşă. În ciuda soarelui arzător purta mereu îmbrăcăminte neagră, iar la al doilea nasture de sus de la vestă avea

fixat lanţul ceasului, de care, numai ceva mai jos, atîrna un medalion negru cu o cruce de aur încrustată. Barba i se desfăcea exact în stînga şi în dreapta acestuia; îi creştea atît de subţire din bărbie, încît luai cunoştinţă de ea abia de la oarecare distanţă. Iar către obraji, barba aceasta se pierdea cu totul, după cum şi buza de sus era văduvită de la natură de mustaţă. Părul de pe cap al acestui domn bătrîn era blond-cenuşiu şi neobişnuit de moale; culoarea feţei ar fi putut să-i fie desigur trandafirie, dar fiindcă era albă, era tot aşa de albă ca zăpada proaspăt căzută, în care zac nişte ochelari cu ramă de aur. Odată, cînd şedeam cu toţii de vorbă în salon, acest domn bătrîn i-a spus lui *madame* Gervais:

— Ştiţi ce vă lipseşte dumneavoastră? Vă lipseşte un rege în Franţa!

M-am mirat şi am vrut să vin în ajutorul lui *madame* Gervais:

— Dar sînteţi elveţian şi dumneavoastră înşivă republican!? — am intervenit eu.

Bărbatul mărunţel a crescut atunci pe deasupra ochelarilor săi cu ramă de aur şi ne-a replicat:

— Oh, asta-i altceva! Noi sîntem de şase sute de ani, nu de patruzeci şi cinci!

Aşa era elveţianul care construia la Roma o biserică protestantă.

Madame Gervais, cu surîsul ei amabil, i-a răspuns:

— Dacă n-ar exista diplomaţii şi ziarele, am avea pacea veşnică.

— *Excellent, vraiment excellent!* — o aprobă bătrînul domn, din nou îmblînzit, şi se înclină

cu un chicotit, care răsună atît de subțire și nefiresc, de parcă ar fi avut în gît un ied ; a fost nevoit să-și ridice un picior de la podea, ca să se poată răsuci în fotoliul său spre *madame* Gervais.

Asemenea răspunsuri istețe dădea însă numai doamna Gervais. Profilul capului său delicat, cu bucle mici, ținut sus de un gît zvelt și împodobit cu o ureche splendidă, se contura în fereastra sufrageriei, în dreptul căreia ședea, atunci cînd am văzut-o pentru prima dată, ca o nestemată trandafirie șlefuită, pe o catifea albastră ca bolta cerului. Cu mîini desăvîrșite, ținîndu-și cu grijă lîngă corp brațele înarmate cu cuțit și furculiță, rădea de pieliță carnea unei piersici trase în țeapă. Cuvintele ei preferate erau : *ignoble, mal élevé, grand lux* și *très maniaque*[1]. Mai spunea adesea și *digestion* și *digestif*. Madame Gervais ne-a povestit cum ea, catolică, a intrat odată la Paris într-o biserică protestantă. În ziua de naștere a marelui *empereur*[2].

— Și vă asigur — adăugă ea — a fost ceva mult mai plin de demnitate decît la noi. Mult mai simplu. Nici o comedie atît de vulgară.

Așa era *madame* Gervais.

Visa o înțelegere germano-franceză, fiindcă soțul ei era hotelier. Mai cuprinzător spus, făcea cariera unui hotelier : trebuie să treci prin toate, restaurant, bar, serviciul în camere, birou. „Trebuie să muncești ca un inginer la menghine",

[1] Josnic ; prost-crescut ; mare lux ; foarte maniac (franc.).
[2] Împărat (franc.).

explica dînsa. Era lipsită de prejudecăți. Se revolta amintindu-și cum un prinț negru, un gentleman desăvîrșit, fusese boicotat de americani într-un hotel parizian. — „El se mulțumea să facă doar așa !" — ne arăta ea și schița fermecător cu buzele o schimă de dispreț. Idealurile clasice, nobile ale umanității, ale internaționalismului și ale demnității umane formau în mintea ei o unitate perfectă cu cariera de hotelier. Ce-i drept, intercala cu plăcere în spusele sale și faptul că, fetiță fiind, făcuse cu părinții călătorii cu automobilul, că fuseseră într-un loc sau altul cu cutare sau cutare atașat ori secretar de legație, sau că una dintre cunoștințele ei, marchiza Așașiașa, spusese asta sau ailaltă. Dar se exprima nu mai puțin distins, atunci cînd povestea întîmplări din cariera de hotelier, spunîndu-ne că un prieten al soțului ei încasase opt sute de mărci pe lună într-o casă unde bacșișul era interzis, în vreme ce soțul ei nu cîștiga decît șase sute de mărci într-o casă unde nu exista această interdicție. Avea la ea întotdeauna flori proaspete și călătorea cu o duzină de mici cuverturi, cu ajutorul cărora făcea din orice cameră de pensiune un mic cămin. Acolo își primea soțul, cînd nu era de serviciu, și se înțelesese cu Laura să-i spele ciorapii îndată ce și-i scotea. Era cu adevărat o femeie vitează. Am băgat odată de seamă că gura ei mică putea să pară și cărnoasă, deși întregu-i boi arăta ca un înger ceva cam prea lung, extrem de gingaș ; și obrajii, dacă o priveai mai atent, i se ridicau, cînd rîdea, prea mult deasupra nasului ; dar, ciudat, deși acum o găseam mai puțin frumoasă, stăteam de vorbă amîn-

doi într-un fel mai serios. Îmi povestea despre tristeţile copilăriei ei, despre bolile timpurii, lungi, şi despre chinurile pe care i le-au pricinuit toanele unui tată vitreg bolnav de paralizie. Odată mi-a mărturisit chiar că de aceea se căsătorise cu soţul ei, fără să-l iubească. Numai pentru că venise timpul să-şi facă un rost, spuse ea. *„Sans enthousiasme ; vraiment sans enthousiasme !“* [1]

Dar asta mi-a mărturisit-o abia cu o zi înainte de plecarea mea : ştia întotdeauna să spună ceea ce se cuvenea şi vorbea ascultătorilor săi din inimă.

Mi-ar plăcea să povestesc ceva asemănător şi despre doamna din Wiesbaden, care făcea parte de asemenea din casa noastră ; din păcate însă am uitat multe despre ea, iar puţinul ce mi-a rămas duce la concluzia că restul n-ar fi corespuns cum se cuvine acestei intenţii. Mai ştiu doar că purta întotdeauna o fustă cu dungi verticale, aşa că arăta ca un gard înalt de şipci pe care atîrna în partea de sus o bluză albă necălcată. Cînd vorbea o făcea ca să contrazică, iar asta se întîmpla de cele mai multe ori cam în felul următor : Cineva spunea, bunăoară, că Ottavina e frumoasă. „Da — adăuga ea numaidecît — un nobil tip roman“. Zicînd asta, îl privea pe interlocutor cu un aer atît de decis, încît acesta n-ar fi putut pentru nimic pe lume să n-o corecteze, fie că voia sau nu ; căci Ottavina, fata în casă, era din Toscana. „Da — replica ea — din Toscana. Dar un tip roman ! Toate romanele au nasul pornind în linie dreaptă de la frunte !“ Acuma, însă, Ottavina nu numai că era din Toscana, dar nasul ei nu pornea de loc în linie dreaptă de la frunte ; totuşi doamna din Wiesbaden avea un spirit atît de vioi, încît întotdeauna îi ţîşnea din cap o sentinţă definitivă, numai pentru motivul că o proiectau în afară celelalte sentinţe definitive ale ei. Mă tem că era o femeie nefericită. Şi, probabil, că nici măcar femeie nu era, ci fată. Călătorise cu vaporul în jurul Africii şi voia să se ducă în Japonia. În legătură cu asta povestea despre o prietenă care bea şapte pahare de bere şi fuma patruzeci de ţigarete şi o numea un camarad excelent. Chipul ei, cînd vorbea aşa, arăta ca un chip teribil de vicios, cu prea multă piele şi cu despicături piezişe pentru gură, nas şi ochi ; te gîndeai că, cel puţin, va fi fumînd opiu : dar îndată ce nu se simţea observată, avea un chip foarte cumsecade, care sta vîrît în celălalt ca micul Degeţel în cizmele de şapte poşti. Idealul ei suprem era vînătoarea de lei, şi ne întreba pe toţi de credeam cumva că e nevoie de foarte multă putere pentru aşa ceva. Curaj — opina ea — curaj are suficient, dar fi-va în stare să suporte şi ostenelile ? Nepotul ei o încuraja, fiindcă ar fi dorit mult să-l ia şi pe dînsul ; dar pentru un ştrengar de douăzeci şi doi de ani ca el era altceva, nu ? Buna mătuşă care înconjura lumea pe mări ! Sînt convins că sub soarele Africii îi va da nepotului o mică palmă zdravănă după ceafă şi că leii o vor şterge de-acolo, aşa cum *madame* Gervais şi cu mine o făceam, cînd puteam.

[1] Fără entuziasm ; într-adevăr fără entuziasm (franc.).

Atunci mă refugiam uneori la doamna Nimmermehr în birou, sau mă strecuram pe culoar şi pîndeam s-o văd pe Ottavina. Aş fi putut să arunc o privire şi spre stelele lui Dumnezeu, dar Ottavina era mai frumoasă. Era a doua fată în casă, o ţărăncuţă de nouăsprezece ani, care avea acasă la ea un bărbat şi un băieţel ; era cea mai frumoasă femeie pe care am văzut-o vreodată. Să nu spună nimeni că există multe şi felurite frumuseţi, că frumuseţea e de multe soiuri şi grade : asta se ştie. De felul frumuseţii Ottavinei m-aş fi putut lipsi ; era de un soi rafaelian, faţă de care am chiar aversiune ; ceva ce biruia totuşi ochiul, în ciuda acestei frumuseţi, era frumuseţea Ottavinei ! Din fericire se poate spune că aşa ceva nu se poate descrie pentru cel ce n-a văzut-o. Cuvinte ca armonie, echilibru, perfecţiune, nobil par aproape respingătoare ! Le-am pus la îngrăşat, acum stau ca nişte muieri groase pe picioare minuscule şi nu se pot mişca. Cînd însă vezi odată armonia şi perfecţiunea adevărată, rămîi uimit cît sînt de fireşti. Se apropie pe pămîntul neted. Curg ca un pîrîu, nicidecum uniform, cu majestatea nepăsătoare a naturii, fără eforturi spre măreţie sau desăvîrşire. Cînd spun despre Ottavina că era înaltă, puternică, nobilă, distinsă, am sentimentul că aceste vorbe sînt luate de la alţi oameni. Simt numaidecît nevoia să mai adaug ceva. Era înaltă, însă nu în paguba gingăşiei. Puternică, fără vreun adaus pe undeva. Nobilă fără un minus de spontaneitate. O zeiţă şi a doua fată în casă. Nu-mi plăcea să stau de vorbă cu Ottavina cea de nouăsprezece ani, fiindcă îmi socotea nelalocul ei ita-

liana mea stîlcită, iar la tot ce-i spuneam îmi răspundea numai cu un foarte politicos da sau nu ; dar cred că o adoram. Fireşte, nici asta n-o ştiu cu siguranţă, fiindcă la Ottavina totul avea alt înţeles. Nu o doream, nu pătimeam din pricină că nu o aveam, nu mă extaziam ; dimpotrivă ; de cîte ori o vedeam, căutam să mă port cu modestie, ca un muritor ce s-a pomenit în societatea zeilor. Putea să surîdă, fără ca pe obrazul ei să apară vreo cută. Nu mi-o puteam închipui în braţele unui bărbat altfel decît cu acest surîs şi cu o îmbujorare uşoară, care se extindea asupra ei ca un nor, dincolo de care pierea din faţa asaltului poftelor.

Cu toate acestea, Ottavina avea un băiat născut din căsnicie, iar eu mă duceam adesea, fără s-o aştept, la bătrîna doamnă Nimmermehr în birou, pentru ca, stînd de vorbă cu aceasta, să-mi regăsesc împăcarea cu realitatea. Cînd păşea prin odaie, bătrîna îşi lăsa braţele să atîrne cu dosul palmelor spre înainte, avea spatele lat şi pîntecele unei matroane şi nu sporea cu nimic frumuseţea vieţii. Cînd, torturat de impulsul de a afla, o întrebai dacă Michette, marea ei pisică neagră, e de fapt motan sau femelă, te privea gînditor şi rostea pe un ton filozofic : „Ah da, asta nu poci deloc zice ; e caştrată !" — În anii ei mai tineri, inima doamnei Nimmermehr avusese un prieten localnic, Sor Carlo, şi oriunde te mişcai pe domeniul doamnei Nimmermehr îl puteai vedea şezînd la capătul unei perspective de canaturi de uşi pe Sor Carlo. Între Paşti şi octombrie, se înţelege ; fiindcă era o epavă, şi chiar şi acum, în afara sezonului, existenţa lui era aceea a unei

fantome, e adevărat, cunoscute de toţi colocatarii, dar nerecunoscută oficial. Şedea întotdeauna lîngă vreun perete, nemişcat, purtînd un costum de culoare deschisă, murdar, cu picioarele ca nişte coloane, la fel de groase de sus pînă jos, cu obrazul nobil, împodobit de o barbă à la Cavour cănită negru, desfigurat de grăsime şi suferinţă. Numai cînd veneam acasă noaptea, îl vedeam în mişcare. Cînd adormeau toţi ochii ce-l supravegheau, se tîra gemînd pe culoare, de la o bancă la alta, şi se lupta cu spasmele respiratorii. Era epuizat. Nu omiteam niciodată să-l salut, şi el îmi răspundea cu demnitate. Nu ştiu dacă era recunoscător pentru pîinea de pomană pe care i-o dădea doamna Nimmermehr, sau dacă protesta împotriva ingratitudinii ei şi ziua părea că doarme cu ochii deschişi, dintr-o demnitate rănită. Nu ieşea la iveală nici ce sentimente nutrea doamna Nimmermehr pentru bătrînul ei Sor Carlo. S-ar putea admite că nu mai dădea de multă vreme importanţă frumoasei armonii sufleteşti a vîrstei, pe care un om mai tînăr o conferă unor astfel de lucruri. În orice caz, într-o zi am găsit-o în biroul ei cu Sor Carlo aşa : Sor Carlo şedea lîngă perete şi-şi aţintea privirea somnolentă prin peretele din faţă spre infinit, iar doamna Nimmermehr stătea la masă, cu privirea pironită, prin uşa deschisă, în întuneric. Aceste două priviri, despărţite printr-un spaţiu de aproximativ un metru, treceau paralel una pe lîngă cealaltă, iar sub această fîşie de privire şedea lîngă piciorul mesei Michette, pisica, cu cei doi cîini ai casei. Bălaiul spiţ Maik, cu părul delicat, lăţos şi cu leziunile incipientei decalcifieri a vîrstei pe spinare, încerca să-i facă Michettei ceva ce cîinii nu fac altminteri decît cîinilor, iar dolofanul spiţ Ali, blond-roşcat, morfolea în acelaşi timp, cu blîndeţe, urechea pisicii ; nimeni nu-i împiedica, nici Michette, nici cei doi oameni bătrîni.

Cine le-ar fi interzis cu siguranţă, ar fi fost *miss* Frazer ; trebuie să admitem oricum că ea nu i-ar fi permis niciodată aşa ceva lui Maik în prezenţa ei. *Miss* Frazer şedea în fiecare seară în salonul nostru pe marginea unui fotoliu ; partea de sus a corpului şi-o ţinea lăsată pe spate drept, ca o scîndură, în aşa fel încît nu atingea speteaza scaunului decît pe muchea superioară, iar picioarele şi le întindea înainte fără să le îndoaie, aşa că atingea podeaua numai cu tocurile ; în această poziţie croşeta. Cînd isprăvea cu asta, se aşeza la masa ovală, în mijlocul conversaţiei noastre, şi îşi scria lecţia cotidiană. Cînd o termina, *miss* Frazer făcea cu degete iuţi două pasienţe. Iar cînd se încheiau şi pasienţele, spunea *good night* [1] şi dispărea. Atunci era ora zece. O abatere de la program se producea numai atunci cînd vreunul dintre noi deschidea o fereastră a salonului încins ca la tropice ; atunci *miss* Frazer se ridica şi o închidea la loc. Probabil că nu suporta curentul. Am aflat motivul tot aşa de puţin cum cunoşteam şi conţinutul lecţiilor ei zilnice sau obiectul pe care-l croşeta. *Miss* Frazer era o englezoaică domnişoară bătrînă ; avea un profil cavaleresc şi sever ca al unui gentilom, din faţă chipul ei arăta dimpotrivă

[1] Noapte bună (engl.).

rotund și roșu ca un măr, cu un adaus drăgălaș de feciorie sub părul alb. Dacă avea și gînduri drăgălașe, n-o știa nimeni. În afară de politețurile inevitabile nu schimba cu noi nici o vorbă. Probabil că nutrea dispreț pentru inactivitatea noastră, pentru vorbăria noastră și pentru imoralitatea noastră. Nu-l învrednicea cu vreo confidență nici măcar pe elvețianul, care era republican de șase sute de ani. Despre noi știa totul, fiindcă ședea întotdeauna la mijloc, și era singurul om despre care noi nu știam de ce se află acolo. În definitiv, cu croșetatul ei, cu lecțiile ei și cu zîmbetul de măr roșu, ar fi fost în stare să se afle acolo numai de plăcere și ca să ne țină tovărășie.

II

REFLECȚII NEAMICALE

Magie neagră

I

ACUM, DUPĂ CE I-AM VĂZUT APARÎND PE scena micilor teatre de varietăţi ruseşti, s-ar părea că aceşti husari negri, aceşti husari „cap-de-mort“, aceşti „arditi[1]“ şi vînători lăcuiţi cu copal există în toate armatele din lume. Au jurat să învingă sau să moară şi îşi comandă o uniformă neagră, cu brandenburguri albe, aidoma coastelor Morţii ; în care îmbrăcăminte se plimbă spre bucuria femeilor, pînă la paşnica ei uzură, dacă nu cumva începe vreun război. Trăiesc de pe urma anumitor cîntece cu acompaniament mohorît, care le conferă o strălucire sumbră, potrivită mai ales cu lumina iatacurilor.

Cînd s-a ridicat cortina, pe mica scenă şedeau şapte husari din aceştia ; era relativ întuneric, iar prin ferestre pătrundea sclipirea zăpezii luminoase. Cu uniformele lor negre şi cu capetele hipnotic sprijinite în mîini, exprimînd tristeţe, erau distribuiţi în lumina incertă şi acompaniau într-un pianissimo negru-cărbune, licăritor, un

[1] Cutezători (ital.).

camarad care cînta cu voce tare. Cîntau : „Caii zboară iar prin țară, luînd pămîntul în copite" pînă la inevitabilul „Rîndunele duc cu ele fericirea ta pe veci..."

2

Un suflet enigmatic se întreba : Dacă scena aceasta ar fi zugrăvită într-un tablou, am avea în față un exemplu clasic de pictură de prost gust. Dacă ar fi un „tablou vivant", am avea înainte sentimentalitatea meditativă a unui joc de societate îndrăgit odinioară, așadar ceva ce e pe jumătate de prost gust, dar pe jumătate trist ca un sunet de clopoței abia stins. Totuși, de vreme ce e un tablou vivant cu cîntec, ce este ? E adevărat, aceste nimicuri puse în scenă de excelenții emigranți ruși au o strălucire ca a siropului de zahăr, totuși doar zîmbești cu indulgență, în vreme ce în fața unui tablou în ulei de același gen te-ar apuca sigur furia : să fie oare posibil ca prostul gust, atunci cînd i se adaugă una, apoi două dimensiuni ale prostului gust, să devină mai suportabil și mereu mai puțin de prost gust ?

Așa ceva nu se poate nici admite, nici contesta.

Ce se întîmplă, însă, dacă unui lucru de prost gust i se adaugă încă o dimensiune și devine realitate deplină ? N-am stat noi în adăposturi subterane, pentru a doua zi plutea ceva în aer, iar un camarad începea să cînte ? Ah, era ceva plin de melancolie. Și era de prost gust. Dar era ceva de prost gust, care consta dintr-o tris-

tețe în plus adăugată tristeții, dintr-o nemărturisită aversiune față de această camaraderie silită. În fond, în aceste ultime secunde lungi cît anii puteai fi încercat de unele sentimente, iar presiunea exercitată de ideea morții nu trebuia să fie neapărat o impresiune cromolitografică.

Așadar, arta nu e cumva un mijloc de a exfolia prostul gust din viață ? Ea nu face decît să-l așeze în straturi. Cu cît ea devine mai abstractă, cu atît atmosfera devine mai transparentă. Cu cît se îndepărtează mai mult de viață, cu atît devine mai limpede ? Ce absurditate, să afirmi că viața e mai importantă decît arta ! Viața are valoare în măsura în care ține piept artei : ceea ce nu are capacitate artistică în viață e de prost gust !

Dar ce e prostul gust ?

3

Într-o epocă încă ceva mai rea, scriitorul X ar fi devenit un agreat autor de povestiri pentru revistele de familie. Atunci ar fi pornit de la presupunerea că în situații date inima răspunde întotdeauna cu aceleași sentimente date. Noblețea sufletească ar fi fost nobilă în modul cunoscut, copilul părăsit ar fi fost vrednic de plîns, iar peisajul estival, reconfortant. Este de observat că în felul acesta între sentimente și cuvinte s-ar fi statornicit o relație solidă, fără echivoc, mereu aceeași, așa cum o face în esența ei noțiunea. Prostul gust, care se fălește atîta cu sentimentul, face așadar din sentimente noțiuni.

Acum, însă, datorită circumstanțelor actuale, X., în loc să ajungă un bun autor de povestiri pentru revistele de familie, a devenit un rău expresionist. Ca atare, produce scurtcircuite spirituale. Strigă om, Dumnezeu, duh, bunătate, haos și împroașcă fraze alcătuite din aceste vocabule.

I-ar fi cu neputință s-o facă, dacă ar pune cuvintele în legătură cu întregul lor conținut de reprezentări sau cel puțin cu totala lor lipsă de asemenea conținut. Dar cu mult înaintea lui, cuvintele au statornicit în cărți și ziare legături pline de înțeles și lipsite de înțeles, le-a văzut adesea împreună, și, chiar la cea mai mică încărcătură de semnificație, între ele țîșnesc scîntei. Asta însă se datorește numai faptului că nu s-a deprins să gîndească în reprezentări trăite, ci în noțiunile extrase mai dinainte din ele.

În aceste două cazuri, prostul gust se dovedește a fi ceva exfoliat de către viață din noțiuni. El nu face decît să le așeze în straturi. Cu cît devine mai abstract, cu atît devine mai de prost gust. Spiritul are valoare în măsura în care încă mai ține piept vieții.

Dar ce este viața?

4

Viața înseamnă a trăi: celui care n-o cunoaște, nu i-o poți descrie. E amiciție și inimiciție, entuziasm și dezmeticire, peristaltism și ideologie. Între alte scopuri, gîndirea îl are și pe acela de a pune ordine spirituală în toate acestea. Și de a o tulbura. Din multe aspecte ale vieții, noțiunea face una singură, și tot atît de des un aspect al vieții face dintr-o noțiune multe. După cum se știe, scriitorii noștri nu mai vor să gîndească, de cînd li se pare că au auzit filozofia spunînd că gîndurile nu trebuie gîndite, ci trăite.

Viața poartă toată vina.

Dar, pentru Dumnezeu: ce este a trăi?

5

Rezultă două silogisme:

Arta exfoliază prostul gust din viață.

Prostul gust exfoliază de noțiuni viața.

Și: cu cît arta devine mai abstractă, cu atît mai mult devine ea artă.

Cu cît prostul gust devine mai abstract, cu atît mai mult devine el prost gust.

Iată două silogisme splendide. Cine le-ar putea dezlega?

Conform celui de-al doilea s-ar părea că Prostul gust = Artă. Conform celui dintîi, însă, Prostul gust = Noțiune — Viață. Arta = Viață — Prost gust = Viață — Noțiune + Viață = două Vieți — Noțiune. Acum însă, conform celui de-al II-lea, Viață = 3 × Prost gust și de aici Artă = 6 × Prost gust — Noțiune.

Așadar ce e arta?

6

Ce bine-o duce un husar negru. Husarii negri au jurat să învingă sau să moară, și deocamdată

ies la plimbare în această uniformă, spre bucuria tuturor femeilor. Asta nu e artă. Asta-i viaţa!

Atunci de ce se afirmă că n-ar fi decît un tablou vivant?

Uşi şi porţi

Uşile aparţin trecutului, chiar dacă în competiţia din domeniul construcţiilor mai trebuie să existe şi uşi din dos.

O uşă constă dintr-un cadru de lemn dreptunghiular încastrat în zid, de care e fixată o scîndură ce se poate roti. La nevoie, existenţa acestei scînduri mai poate fi înţeleasă. Fiindcă trebuie să fie uşoară, ca s-o poţi mişca bine, şi se potriveşte cu lemnăria de stejar sau de nuc, plantată pînă de curînd în orice cuviincioasă odaie a unei familii. Totuşi, chiar şi această scîndură şi-a pierdut cea mai mare parte din importanţă. Încă pînă pe la jumătatea secolului trecut se putea trage cu urechea la ea, şi ce secrete se mai aflau cîteodată! Contele îşi desmoştenise fiica vitregă, iar eroul, care urma s-o ia de nevastă, auzea tocmai la timp că se punea la cale otrăvirea lui. Să încerce cineva un asemenea lucru într-o casă contemporană! Mai înainte de a ajunge să tragă cu urechea la uşă, va fi auzit totul de mult prin ziduri. Ba, nu numai atît: nu i-ar fi scăpat nici gîndurile abia şoptite. De ce oare nici un autor de scenarii radiofonice n-a utilizat încă pînă acum moderna construcţie de beton? E o scenă predestinată pentru piesele radiofonice!

Încă mult mai anacronic decît uşa propriu-zisă este cadrul ei. Dacă priveşti de-a lungul unui şir de odăi cu uşile deschise, ai impresia că trăieşti coşmarul unui înaintaş dintr-o echipă de fotbal, căruia îi apare în faţă o poartă după alta. Mai există şi un fel de spînzurători pe care ţi le evocă. De ce oare s-o fi făcînd aşa ceva? Din punct de vedere tehnic, o bună închidere s-ar putea obţine şi fără aceşti stîlpi; cu adevărat, sînt puşi acolo ca să înveselească ochiul. Dacă uşa s-ar închide de-a dreptul pe zid sau pe o bandă metalică invizibilă ochiului, se presupune, i s-ar părea că lipseşte ceva. Pentru un ochi cultivat ar fi întocmai ca atunci cînd între mînă şi mînecă nu ar ieşi la iveală manşeta. Şi într-adevăr, aceste rame ale uşii au o istorie similară cu aceea a manşetelor. Pe vremea cînd odăile mai erau încă boltite, nu se ştia de ele; uşa se rotea în jurul a două cîrlige frumoase, lucrate din fier cu ciocanul şi bătute în zid. Mai tîrziu oamenii au învăţat să construiască tavane plate, sprijinite pe grele grinzi de lemn; aceste grinzi erau arătate cu mîndria pe care o naşte noul, cîmpurile dintre ele au fost îmbrăcate şi ele cu lemn, şi aşa au apărut frumoasele tavane cu lambriuri. Mai tîrziu încă, grinzile au fost ascunse sub un tavan de ştuc, dar la uşi, s-a lăsat să se vadă o mică margine din lemn. În sfîrşit, astăzi se construiesc ziduri din beton armat în loc de cărămizi, dar mica margine de lemn, provenind de nicăieri, încleiată, singuratică, absurdă, înrudită numai cu cer-

cevelele ferestrelor, trebuie să respecte tradiţia. Nu e asta oare, pînă în amănunte, istoria cămăşii, care a început mai întîi într-un decolteu al veşmintelor, larg deschis ochiului, şi cu o garnitură de dantelă la gît şi la mîneci? Apoi a dispărut sub haină, dar gulerul şi manşetele continuau să iasă afară din îmbrăcăminte. Apoi gulerul şi manşetele s-au detaşat de cămaşă, iar în cele din urmă, mai înainte de a surveni o schimbare în bine, gulerul şi manşetele au devenit simboluri ciudate ale culturii, pe care, ca să arăţi cum se cade, le prindeai în nasturi de ceva secret aflat pe dedesubt.

Fie dedicată această descoperire, anume că uşile de lemn sînt manşete, faimosului arhitect ce-a aflat pentru prima dată că omul, care se naşte la clinică şi moare în spital, trebuie să-şi umple şi spaţiile în care trăieşte cu o platitudine aseptică. Despre aşa ceva se spune că reprezintă o evoluţie nesilită a construcţiilor, conformă spiritului epocii, dar, evident, pentru vremurile actuale chestiunea e întrucîtva mai dificilă. Omul din epocile de odinioară, castelan sau tîrgoveţ, locuia în casa lui; poziţia sa în viaţă acolo ieşea la iveală, acolo era înmagazinată. Încă în perioada Biedermeier primea lumea la el; ceea ce se face astăzi e doar o imitaţie. Casa îi slujea ca să-l arate aşa cum voia să pară, iar pentru asta se găsesc întotdeauna bani; astăzi însă, există alte lucruri prin care se atinge acest scop: călătorii, automobile, sport, reşedinţe de iarnă, apartamente în hoteluri de lux. Fantezia de a arăta ce eşti se îndreaptă în această direcţie, iar cînd un bărbat înstărit îşi clădeşte totuşi o casă,

în fapta lui rămîne ceva artificial, ceva particular, care nu mai constituie împlinirea unei năzuinţe generale. Şi cum să mai existe uşi, cînd nu mai există „casă" ?! Singura uşă originală, pe care a produs-o epoca noastră, este uşa turnantă de sticlă a hotelului şi a magazinului.

Pe vremuri, uşa reprezenta casa, ca o parte a întregului, aşa cum casa, pe care o aveai, şi casa, pe care o ţineai, avea rostul să pună în evidenţă poziţia proprietarului. Uşa era intrarea spre o societate de privilegiaţi, care se deschidea sau se lăcătuia, după caz, în faţa celui venit, cine va fi fost el, fapt care în mod obişnuit îi şi hotăra soarta. Uşa era ceva la fel de potrivit pentru omul de rînd, care în exterior nu însemna mare lucru, dar înapoia uşii lui îşi atîrna totuşi numaidecît barba de Dumnezeu-tatăl. De aceea uşa era îndrăgită de toată lumea şi îndeplinea o misiune vie în gîndirea obştească. Lumea bună îşi deschidea sau îşi fereca uşile; burghezul, pe lîngă asta, putea „să le cadă cu uşă cu tot în casă". Putea de asemenea să forţeze uşi deschise. Putea să-şi facă afacerile „între uşă şi ţîţînă". Putea „să măture în faţa uşii lui sau a uneia străine" [1]. Putea să-i trîntească cuiva uşa în nas, să-i arate uşa, ba chiar să-l dea pe

[1] Expresiile aşezate între ghilimele au fost traduse literal, pentru menţinerea cuvîntului uşă. Sensul corespunzător ar fi respectiv acesta: „să bruscheze lucrurile" („să dea buzna", „să procedeze fără menajamente"); „între ciocan şi nicovală" (sau: „în ultimul moment", „în clipa plecării"); „să vadă de treburile lui şi să nu-şi vîre nasul în ale altora" (sau: „să-şi vadă bîrna din ochiul lui, înainte de a vedea paiul din ochiul altora").

uşă afară : toate acestea exprimau o sumedenie de relaţii cu viaţa şi ilustrează acel perfect amestec de realism şi simbolism, pe care îl născoceşte limba atunci cînd e vorba de ceva foarte important pentru noi.

Aceste vremuri glorioase ale uşilor au trecut ! E ceva foarte impresionant să strigi cuiva că ai să-l azvîrli pe uşă afară, dar cine a văzut cu adevărat pe cineva „zburînd" pe uşă ? Chiar dacă se încearcă uneori, întîmplarea mai are rareori unilateralitatea plină de măreţie, care-i face farmecul, deoarece competenţele şi puterile sînt astăzi încîlcite. De asemenea nu se mai trînteşte nimănui uşa în nas, ci nu i se acceptă vizita din chiar clipa cînd e anunţată prin telefon, iar a mătura în faţa propriei uşi a devenit o pretenţie de neînţeles. Acestea sînt de mult locuţiuni imposibil de pus în practică, mai sînt doar nişte fantazări agreabile, care ni se strecoară în suflet cu melancolie, atunci cînd contemplăm porţi vechi. O poveste crepusculară despre o gaură pe care prezentul a mai lăsat-o deocamdată deschisă pentru dulgher.

Monumente

În afară de însuşirea constînd în aceea că nu se ştie dacă trebuie spus monumente sau monumenturi [1], monumentele mai au tot felul de particularităţi. Cea mai importantă dintre ele este cam contradictorie ; anume, lucrul cel mai izbitor la monumente constă în aceea că nu sînt observate. Nu există nimic altceva pe lume atît de invizibil ca monumentele. Fără îndoială, sînt expuse ca să fie văzute, ba chiar ca să atragă atenţia ; în acelaşi timp, însă, sînt impregnate cu ceva împotriva atenţiei, iar substanţa aceasta curge pe ele ca picăturile de apă pe un înveliş de ulei, fără a se fixa, fie şi pentru o clipă. Parcurgi luni în şir o stradă, ajungi să cunoşti fiecare număr de casă, fiecare vitrină, fiecare poliţist întîlnit în drum şi nu-ţi scapă nici măcar o piesă de zece fenigi aflată pe trotuar ; dar întotdeauna eşti cu siguranţă foarte surprins cînd într-o bună zi, trăgînd cu ochiul spre o slujnicuţă nostimă de la etajul întîi, descoperi o placă de metal, de loc mică, pe care e gravat cu frumoase litere ce nu se şterg că în locul acesta a trăit şi a creat de la omieoptsuteatîtşiatît pînă la omieoptsuteşicevamaimult neuitatul Aşasaualtfel.

Multor oameni li se întîmplă la fel şi cu statuile de mărimi superioare dimensiunilor umane naturale. Eşti nevoit să le ocoleşti zilnic, sau le poţi folosi soclul ca insulă de refugiu, le utilizezi ca un fel de compas ori măsurător de distanţe, atunci cînd ai drept ţintă locul lor bine cunoscut, iei act de ele ca de un copac sau de o parte din decorul străzii şi ai rămîne încurcat pentru o clipă dacă ai constata într-o dimineaţă că lipsesc : dar nu le priveşti niciodată şi de obicei n-ai nici cea mai mică idee pe cine-l reprezintă, în afară de cazul că s-ar putea să ştii dacă e un bărbat sau o femeie.

---

[1] „Denkmale oder Denkmäler".

Ar fi greşit să ne lăsăm înşelaţi de unele excepţii. Bunăoară de acele cîteva statui, pe care omul se duce să le caute cu *Baedekerul* în mînă, cum ar fi Gattamelata sau Colleone, comportament cu totul deosebit ; sau de turnurile memoriale care închid un peisaj întreg ; sau de monumentele care formează o adevărată asociaţie, cum sînt acelea ale lui Bismarck risipite prin toată Germania.

Există şi asemenea monumente energice ; apoi mai există şi dintre acelea care sînt expresia unei idei sau a unui sentiment viu : dar menirea celor mai multe monumente obişnuite constă desigur tocmai în a naşte o idee, sau a captiva atenţia şi a da sentimentelor o direcţie pioasă, fiindcă se consideră că e oarecum nevoie de aşa ceva ; iar această menire principală monumentele şi-o ratează întotdeauna. Alungă tocmai ceea ce ar trebui să atragă. Nu se poate spune că nu le-am observat ; ar trebui spus că ne resping luarea aminte, că se sustrag simţurilor noastre : aceasta e o caracteristică absolut pozitivă a lor, o înclinaţie spre actul de violenţă !

Fără îndoială, acest lucru poate fi explicat. Tot ceea ce e de durată îşi iroseşte puterea de a impresiona. Tot ceea ce constituie pereţii în care ni se desfăşoară viaţa, ca să zicem aşa culisele conştiinţei noastre, îşi pierde capacitatea de a juca vreun rol în această conştiinţă. Un zgomot supărător de durată nu-l mai auzim după cîteva ore. Tablourile pe care le atîrnăm pe perete sînt resorbite de perete după cîteva zile ; se întîmplă extrem de rar să te opreşti în faţa lor şi să le contempli. Cărţile, pe jumătate citite, o dată ce-au fost vîrîte în şirurile impunătoare de tomuri din bibliotecă, nu vor mai fi niciodată citite pînă la capăt. Ba chiar, pentru unele persoane sensibile, este suficient să cumpere o carte, al cărei început le-a plăcut, ca să n-o mai ia niciodată în mînă. În acest caz, fenomenul devine de-a dreptul agresiv ; i se poate, însă, urmări evoluţia inexorabilă şi în planul sentimentelor mai înalte, iar atunci e întotdeauna aşa, de pildă în viaţa de familie. Aici, fraza : „Trebuie să-ţi spun în fiecare sfert de oră din nou că te iubesc ?!“ separă de nenumărate ori posesiunea conjugală temeinică de plăcerea uşuratică. În ce măsură sporită trebuie să acţioneze aceste dezavantaje psihologice, la care este expus orice lucru de durată, în cazul întruchipărilor din aramă şi marmură !

Dacă avem intenţii bune faţă de monumente, trebuie să tragem neapărat de aici concluzia că ele ne pretind ceva împotriva naturii noastre şi că, pentru a le da ascultare, e nevoie de măsuri cu totul speciale. Dacă indicatoarele de circulaţie pentru automobile ar fi colorate uniform şi nebătător la ochi ca monumentele, faptul ar constitui o crimă. Şi locomotivele semnalizează cu fluierături stridente, nu cu sunete înfundate, de asemenea pînă şi cutiilor de scrisori li se dă o culoare atrăgătoare. Într-un cuvînt, şi monumentele ar trebui să-şi dea astăzi mai multă osteneală, aşa cum sîntem nevoiţi cu toţii s-o facem ! Să stai liniştit în drum şi să aştepţi să ţi se dăruiască priviri, asta e la îndemîna oricui ; azi sîntem îndreptăţiţi să cerem de la monumente mai mult. Dacă am sesizat această idee — care

începe să se impună pe încetul datorită anumitor efluvii ale spiritului — vom recunoaşte cît de înapoiată e arta noastră monumentală, în comparaţie cu progresul contemporan al sistemelor de publicitate. De ce nu recurge eroul turnat în bronz cel puţin la mijlocul, de mult depăşit în alte domenii, de a bate cu degetul într-un ochi de geam ? De ce figurile unui grup de marmură nu se rotesc una în jurul celeilalte, cum o fac figurile mai reuşite din vitrinele magazinelor, sau cel puţin nu închid şi deschid ochii ? Cel mai mic lucru ce-ar trebui să li se ceară, pentru a trezi atenţia, ar fi inscripţii verificate ca „*Faustul* lui Goethe e cel mai bun !" sau „Ideile dramatice ale cunoscutului poet X. sînt cele mai ieftine !"

Din păcate, sculptorii nu vor asta. Cum se pare, ei nu înţeleg epoca noastră, epoca zgomotului şi a mişcării. Dacă înfăţişează un domn în civil, acesta şade încremenit pe un scaun, sau stă în picioare, cu mîna vîrîtă între al doilea şi al treilea nasture de la surtuc, uneori ţine în mînă un sul, iar de pe chipul lui lipseşte orice expresie. Arată de obicei ca melancolicii grav bolnavi din spitalele de maladii nervoase. Dacă oamenii n-ar avea sufletul orb pentru statui şi ar putea să bage de seamă ce se întîmplă acolo sus, ar trebui, cînd ar trece pe lîngă ele, să fie străbătuţi de un fior, ca atunci cînd trec pe lîngă zidurile unui ospiciu. Încă mai înfiorător e, cînd sculptorii înfăţişează un general sau un prinţ. Steagul îi flutură în mînă, iar în aer nu-i nici o boare. Spada e ridicată ameninţător, şi nimeni nu se teme de ea. Braţul arată poruncitor înainte, însă nici unui om nu-i dă prin minte s-o

ia într-acolo. Pînă şi calul, care s-a ridicat scoţînd foc pe nări pentru salt, rămîne locului pe copitele dindărăt, încremenit de uimire că oamenii de jos, în loc să se ferească în lături, vîră calmi în gură un sandviş cu cîrnat sau cumpără un ziar. Pentru Dumnezeu, personajele înfăţişate de monumente nu fac nici un pas şi totuşi comit într-una un *faux pas* [1]. E o situaţie disperată.

Cred că prin această expunere am putut aduce o oarecare contribuţie la înţelegerea statuilor, plăcilor memoriale şi altele asemenea. Poate că unul sau altul le va vedea de aci înainte pe cele ce se află în drumul său. Totuşi, ceea ce devine, cu cît te gîndeşti mai mult, mereu mai de neînţeles, este întrebarea : dacă lucrurile stau aşa, de ce s-au ridicat statui tocmai pentru oamenii mari ? Pare a fi o maliţie pe de-a-ntregul intenţionată. Cîtă vreme nu li se mai poate face vreun rău ca unor fiinţe în viaţă, sînt parcă azvîrlite, cu o piatră memorială de gît, în marea uitării.

Făcătorul de tablouri [2]

Dacă eşti obligat să colinzi vreme de mai mulţi ani expoziţiile de pictură, nu se poate să nu inventezi într-o zi noţiunea de „făcător de ta-

[1] Un pas greşit, o greşeală (franc.).
[2] În text : *Malsteller*, cuvînt creat de autor prin calchierea substantivului *Schriftsteller* = scriitor (aici, cu sens peiorativ), pe care l-am tălmăcit prin „făcător de cărţi".

blouri". Acesta stă cu pictorul în acelaşi raport ca „făcătorul de cărţi" cu scriitorul. Expresia pune ordine într-un complex confuz de fenomene. Făcătorii de cărţi trăiesc de la începutul erei noastre de pe urma reprelucrării celor zece porunci ale lui Dumnezeu şi a cîtorva fabule, pe care li le-au lăsat cei antici ; ipoteza că şi confecţionarea de tablouri trăieşte numai din cîteva idei picturale fundamentale este de aceea de la bun început verosimilă.

Zece n-ar fi puţine. Căci dacă utilizezi bine zece idei, adică le legi într-o ordine schimbată, rezultă, sub rezerva unor greşeli de calcul, treimilioaneşasesutedouăzecişioptdemiioptsute de combinaţii diverse. Fiecare dintre aceste combinaţii ar fi alta şi totuşi mereu aceeaşi. Cunoscătorul ar putea să parcurgă o viaţă întreagă şi să numere : Una-două-trei-patru-cinci..., Două-una-trei-patru-cinci..., Trei-două-una-patru-cinci... şi aşa mai departe. Fireşte, cunoscătorul ar fi indignat şi s-ar vedea prejudiciat în aptitudinile sale importante.

Se pare că, după cîteva sute de mii, înşişi făcătorii de tablouri se plictisesc, şi atunci schimbă „orientarea". Ce este o orientare se vede de la prima privire, cînd treci pragul unei săli de expoziţie. Ar fi mai greu s-o recunoşti, dacă te-ai afla în faţa unui singur tablou ; dar întinse pe mai mulţi pereţi, şcolile, orientările şi perioadele artistice pot fi tot atît de clar deosebite ca şi mostrele de tapete. Dimpotrivă, care sînt fundamentările lor teoretice nu se vede, de cele mai multe ori, cu claritate. Nu vreau să-i jignesc

cu asta pe făcătorii de tablouri ; ei dau lucruri bine făcute ; pot mult, iar luaţi personal sînt în majoritate individualităţi. Dar statistica producţiei intervine aici nivelatoare.

Trebuie de altfel să adăugăm un fapt care-i defavorizează : operele lor sînt atîrnate liber pe pereţi. Cărţile prezintă avantajul că sînt închise între coperţi şi, adesea, netăiate. Din această cauză, faima lor durează mai mult ; se păstrează proaspete, iar celebritatea începe abia atunci cînd un lucru e ştiut, nu însă cunoscut. În schimb, făcătorii de tablouri au fireşte avantajul că „sînt ceruţi" şi „cotaţi" într-un mod mult mai sistematic decît cei ce scriu. Dacă nu ar exista comerţul cu obiecte de artă, ce greu ar fi de stabilit ce place mai mult amatorilor ! La vremea lui, Christos i-a izgonit pe neguţători din templu : eu, însă, sînt convins că dacă am putea să posedăm dreapta credinţă, atunci am putea s-o şi vindem, atunci am putea să ne şi împodobim cu ea, iar pe lume ar exista mult mai multă credinţă decît astăzi !

Un alt avantaj al picturii constă în faptul că are o tehnică. Să scrie poate oricine. Probabil că şi să picteze poate oricine, dar e ceva mai puţin cunoscut. S-au inventat tehnici şi stiluri, pentru ca lucrul acesta să fie ascuns sub vălul tainei. Căci nu oricine poate să picteze la fel cum o face altul ; pentru aşa ceva e nevoie de studiu. Copiii de la şcolile primare atît de admiraţi astăzi pentru felul cum pictează cad la examenul de admitere în Academia de arte frumoase ; dar şi academicianul ce vrea să-şi

schimbe maniera trebuie să-şi dea multă osteneală, pentru a-şi însuşi, în locul convenţionalismului său, modul pueril de a desena. În rezumat, e o eroare istorică să credem că maeştrii sînt cei ce fac şcolile, cei ce le fac sînt şcolarii!

Privind lucrurile mai îndeaproape, nu e adevărat nici că fiecare om poate să scrie ; dimpotrivă, nimeni nu poate, fiecare nu face altceva decît să scrie pur şi simplu laolaltă cu ceilalţi sau să transcrie. E imposibil ca o poezie de Goethe să ia naştere astăzi ; dacă, printr-o minune, ar scri-o Goethe însuşi, ar fi o poezie anacronică şi una nouă în multe privinţe îndoielnică, chiar dacă ar fi totuşi splendida poezie veche! Se poate explica altfel acest mister decît prin aceea că poezia în cauză ar apărea ca o copie făcută după altceva decît o poezie contemporană, chiar dacă ar exista poezii contemporane copiate după ea însăşi ? Contemporaneitate înseamnă întotdeauna copiere. Străbunii noştri îşi scriau proza în fraze lungi, frumoase, răsucite ca nişte bucle ; noi — deşi în şcoală am învăţat să scriem tot aşa — o facem în fraze mai scurte, care lichidează lucrurile mai repede ; şi nimeni din lumea toată nu-şi poate elibera gîndurile de modul în care epoca lui poartă veşmîntul limbii. Din această pricină, nici un om nu ştie în ce măsură gîndeşte aşa cum scrie, iar în timpul scrisului oamenii nu sucesc nici pe departe cuvintele, precum cuvintele pe oameni.

Aşadar, s-ar putea oare ca nimeni să nu poată nici picta? Evident, pictorul nu poate, nu o poate în sensul pe care făcătorul de tablouri îl

dă termenului. Mai întîi, după opinia contemporanilor, pictor şi scriitor sînt întotdeauna numai cei ce nu pot ceea ce pot făcătorii de tablouri şi de cărţi. De aceea atît de mulţi făcători de cărţi se consideră scriitori şi atîţi făcători de tablouri, pictori. De obicei, deosebirea iese la iveală cînd e prea tîrziu. Căci atunci a şi apărut o nouă generaţie de făcători, care ştiu de la bun început ceea ce pictorul şi scriitorul abia trebuie să înveţe.

De aici rezultă şi faptul că pictorul şi scriitorul par întotdeauna a aparţine ori trecutului, ori viitorului ; întotdeauna, ei sînt sau aşteptaţi, sau plînşi ca fiind răposaţi. Cînd însă unul trece ca atare fiind în viaţă, nu întotdeauna trebuie să fie neîndoielnic cel adevărat.

O întrebare de cultură

Puteţi indica ce este un scriitor?

Ar trebui publicată odată această întrebare, ca unul din acele turnire intelectuale, la care bătălia se dă în jurul întrebării : „Cine l-a asasinat pe domnul Stein? (În romanul a cărui publicare începe mîine în suplimentul nostru literar)", sau „Ce trebuie să facă trei-roman, dacă unu-roman începe jocul altfel decît s-a recomandat la ultimul congres de bridge?"

Nu ne putem însă aştepta ca vreun ziar să accepte uşor această propunere, iar dacă ar fa-

ce-o, i-ar da o formă atrăgătoare. Cel puțin aceasta: „Cine este poetul dumneavoastră preferat?" Par recomandabile, datorită efectului lor stimulativ, și întrebările: „Pe cine-l considerați cel mai mare scriitor de astăzi?" și „Care a fost cea mai bună carte a anului (și: „a lunii") ?"

Din aceste anchete omul află din timp în timp ce fel de scriitori există, și sînt întotdeauna din cei mai mari, cei mai importanți, cei mai originali, cei mai recunoscuți și cei mai citiți. Dar ce este un scriitor fără nici un fel de remorcă și cînd e scriitor o ființă care pur și simplu scrie, fără a fi „cunoscutul autor al...", această întrebare nu a fost pusă în genere niciodată de cînd lumea și pămîntul. Evident, oamenii se rușinează să și-o pună, de parcă această întrebare ar fi un ecou al cornului de poștalion, în care sufla Biedermeier[1]! Și totuși, vom ajunge acolo că omul va ști să spună cu precizie ce este cafeneaua „Hag", un „Rolls Royce", un planor, dar se va afla în încurcătură cînd strănepoții îl vor întreba plini de curiozitate: „Străbunicule, pe vremea ta mai existau desigur scriitori. Ce sînt ăștia?"

---

[1] Personaj literar, tip al filistinului burghez, creat în prima jumătate a secolului al XIX-lea de către scriitorul german L. Eichrodt. Personajul a fost celebru în epocă; numele lui a fost dat stilului *Biedermeier*. O revistă satirică purtînd titlul *Biedermeierzeit* (Epoca lui Biedermeier) a apărut timp de peste treizeci de ani (1816—1848).

Probabil că va încerca să le nareze că existența scriitorilor e tot atît puțin verosimilă ca aceea a diavolului. Căci doar se spune cu toată hotărîrea: „Pfui drace!", „La dracu'!", „Rău al dracului!", „Prost al dracului!" și multele altele asemenea, fără ca pentru asta să credem în dracul. Așa ceva face parte din viața limbii, iar pentru viața limbii germane nici o societate de asigurări contra accidentelor n-ar da un ban măcar. Dar acest pretext ar fi lesne de combătut. Căci oricît de puțin ar însemna cuvîntul „scriitor" în istoria spirituală a epocii noastre, generațiile viitoare vor descoperi surprinzător urma lui de neșters în istoria economică! Încercarea de a stabili cîți oameni trăiesc astăzi de pe urma cuvîntului scriitor n-ar duce la nici un rezultat, chiar dacă s-ar ignora integral bizara minciună că statul însuși afirmă despre sine a nu avea altă menire decît pe aceea de a ridica la o înflorire dumnezeiască artele și științele. S-ar putea oarecum începe cu catedrele universitare și seminariile de literatură, iar de aici s-ar ajunge la întreaga organizație universitară, cu chestorii, pedelii, secretarii și ceilalți, la întreținerea cărora contribuie ei. Sau dacă s-ar începe cu editorii, s-ar ajunge la edituri, cu funcționarii lor, la mandatari, librari, tipografii, fabrici de hîrtie și de mașini, calea ferată, poștă, autoritățile vamale, ziare, referenții ministeriali, intendenți: pe scurt, oricine, cît l-ar ține răbdarea, și-ar putea imagina o zi întreagă aceste dependențe, luîndu-le în curciș și-n curmeziș, iar rezultatul

ar fi mereu acelaşi, anume că toate aceste mii de oameni trăiesc cînd bine, cînd rău, cînd pe de-a-ntregul, cînd parţial de pe urma faptului că există scriitorii : deşi nimeni nu ştie ce este un scriitor, nimeni nu poate spune cu certitudine că a văzut un scriitor, iar toate concursurile cu premii, Academiile, onorurile şi recepţiile notabilităţilor nu dau siguranţa că vreunul a fost capturat viu.

După aprecierea mea, în lumea întreagă există realmente cîteva duzini de scriitori. Dacă trăiesc de pe urma faptului că se trăieşte de pe urma lor, nu se ştie : unii vor fi fiind desigur în stare s-o facă, alţii nu, totul e-nvăluit în întuneric. Dacă, pentru comparaţie, am vrea să ne referim la situaţii similare, s-ar putea spune că nenumăraţi oameni trăiesc de pe urma faptului că există găini şi altele asemenea, că există peşti, dar datorită acestui fapt, peştii şi găinile nu trăiesc, ci mor. Ar mai fi de remarcat chiar că găinile şi peştii noştri trăiesc o vreme tocmai pentru că trebuie să moară. Dar toată comparaţia cade, fiindcă despre aceste fiinţe se ştie ce sînt, se ştie că există realmente şi că nu provoacă nici o perturbare a pisciculturii şi a aviculturii, în vreme ce, dimpotrivă, scriitorul însemnează o perturbaţie foarte certă a afacerilor edificate pe literatură. Dacă are bani sau noroc, nu va fi tratat cu prea multă rigoare ; dar, indiferent de unde ar veni, îndată ce ar cuteza să-şi revendice dreptul de primogenitură, fără a avea cele două calităţi amintite, el ar face pur şi simplu impresia

unei fantome, căreia i-a venit ideea să ne reamintească un împrumut acordat strămoşilor noştri pe vremea grecilor vechi. După cîteva asigurări idealiste fără importanţă, cei de la editură îl vor întreba dacă se crede în stare să confecţioneze o lucrare literară ce s-ar desface în mod sigur într-un tiraj minim de treizeci de mii de exemplare ; în redacţii i s-ar propune să scrie mici povestioare, care însă, lucru firesc, desigur, să fie adaptate la nevoile unei gazete. El, însă, s-ar vedea obligat să răspundă că nu se pricepe la aşa ceva ; şi tot aşa ar provoca o îndreptăţită indispoziţie în instituţiile teatrale, consiliile cărţii şi alte asociaţii culturale. Căci pretutindeni i se vrea binele, iar oamenii, văzîndu-l că nu e în stare să dea nici lucrări care să aibă succes de casă, nici romane distractive, nici scenarii pentru filme sonore, au sentimentul confuz că dacă cineva ar face toate aceste lucruri, de care respectivul nu e capabil, acela ar trebui probabil să fie un talent ieşit din comun. Aşa, însă, nu i se poate da nici un ajutor, şi ar trebui să nu fii om, ca pînă la urmă să nu i-o iei în nume de rău şi să nu vrei să te lase în pace.

Odată, cînd o astfel de stafie colinda însetată pe lîngă sursele de venituri din Berlin, un tînăr scriitor dibaci, fălos, meşter în valorificarea chiar şi a celor mai îndepărtate posibilităţi de cîştig, ceea ce-i dădea sentimentul că nici el nu o duce uşor, rosti impresionat aceste cuvinte : „Doamne Dumnezeule, de-aş avea eu atîta talent cît are măgarul ăsta, cîte-aş mai face !“ Insul se înşela.

Printre scriitori şi gînditori adevăraţi

Se spune că astăzi cărţile n-ar mai avea grosime şi că scriitorii nu mai sînt în stare să scrie cărţi groase. Să admitem că e aşa ; dar ce-ar fi dacă am întoarce o dată fraza şi am verifica ipoteza că cititorii germani n-ar mai fi în stare să citească ? Cu lungimea lucrării citite, îndeosebi cînd aceasta este o adevărată operă literară, nu creşte oare în potenţe sporite o rezistenţă pînă atunci nelămurită, care nu-i totuna cu insatisfacţia ? Se întîmplă întocmai ca şi cum poarta, prin care trebuie să intre o carte, ar fi iritată patologic şi s-ar contracta foarte mult. Astăzi, cînd citesc o carte, mulţi oameni nu se găsesc într-o stare normală, ci se simt parcă supuşi unei operaţii în care nu au încredere.

Dacă vom cerceta motivele şi vom asculta cu atenţie discuţiile despre faptul acesta, vom afla că cititorul — cititorul bun, căruia nu-i scapă nici o carte importantă şi care cunoaşte pe nume geniile zilei şi ale epocii ! — vom afla, deci, că însuşi cititorul acesta e gata de cele mai multe ori, îndată ce se loveşte de o rezistenţă puternică, să-şi trădeze convingerea, afiliindu-se părerii că, luînd lucrurile în serios, geniul său preferat nu e probabil un geniu şi că în genere azi nu mai există nici un geniu adevărat. Constatarea aceasta nu se limitează însă nicidecum numai la beletristică. Se consideră şi că medicina s-a împotmolit, că matematica a luat-o razna, că filozofia şi-a pierdut noţiunea importanţei sale :

aceasta e astăzi părerea profanului asupra specialistului, rostită pretutindeni. Iar întrucît şi fiecare specialist e la rîndu-i profan în sute de alte specialităţi, rezultă o sumă foarte mare de opinii defavorabile.

Fireşte, e greu să spui pînă la centimetru cît de mari sînt scriitorii, gînditorii şi cercetătorii existenţi ; dar, privitor la fenomenul ce ne interesează, nici nu e vorba de aşa ceva, fenomenul acesta îşi dezvăluie de îndată structura similară celei a cunoscutului joc pentru copii de odinioară „Peter cel Negru". Scriitorul nu se consideră nesatisfăcător pe sine, ci pe cercetător, pe gînditor, pe tehnician şi pe alţi răspînditori de lumină, şi tot aşa se întîmplă cu aceştia. Cu un cuvînt, acest pesimism cultural ce pare a-l apăsa pe fiecare trece principial întotdeauna „în contul celorlalţi" ; rezumînd fără înflorituri : omul în calitatea lui de consumator de cultură este nemulţumit într-un mod făţarnic de omul producător de cultură.

Opinia aceasta coexistă surprinzător cu opusul ei ; nu rareori lamentarea că nu mai există genii adevărate este întîmpinată de observaţia unora că de fapt există doar genii. Citind o vreme informaţiile şi articolele de critică din revistele şi ziarele noastre, rămîi cu adevărat uimit cît de mulţi vestitori emoţionanţi ai sufletului ; cîţi maeştri foarte mari, foarte profunzi şi mari de tot apar în decurs de numai cîteva luni : şi cît de frecvent, într-un timp la fel de scurt, este dăruit naţiunii „în sfîrşit un nou poet adevărat" ; şi cît de des se scriu cea mai frumoasă povestire

despre animale şi cel mai bun roman din ultimul deceniu. După cîteva săptămîni, aproape că nimeni nu-şi mai aduce aminte de această impresie neuitată.

De faptul acesta se leagă o a doua observaţie, anume că originile a aproape tuturor aprecierilor de acest fel se află în cercuri ermetic izolate unul de altul. Cercurile sînt constituite omogen din edituri, autori, critici, reviste, cititori şi succese, care nu răzbat în afară ; iar toate aceste cerculeţe şi cercuri, a căror dimensiune poate corespunde unui gust comun sau unui partid politic, au geniile lor sau cel puţin pe al lor. Nimeni cu titlul onorific de El-însuşi-e-aici. Ce-i drept, în jurul persoanelor ce se bucură de cel mai mare succes se formează din toate cercurile un cerc, însă asta nu trebuie de fapt să ne înşele ; s-ar părea că lucrul cu adevărat important n-a putut fi totuşi nesocotit şi că există o naţiune care să-l recepteze, însă în realitate succesul cu un efect polarizator atît de mare are nişte părinţi foarte dezbinaţi : se admiră nu ceea ce comunică tuturor cîte ceva, ci ceea ce lasă fiecăruia ce-i al său. Iar cum celebritatea e o mixtură, personalităţile celebre alcătuiesc şi ele o societate amestecată.

Dacă nu ne limităm numai la beletristică, imaginea acestei societăţi luate ca grup constituit devine impresionantă. Căci cercul, cenaclul, şcoala sau succesul iscat în jurul cutăruia sau cutăruia, care exercită o ocupaţie intelectuală apreciată, nu înseamnă nimic în comparaţie cu numărul nesfîrşit de mare de secte, care aşteaptă

purificarea spiritului sub influenţa consumului de cireşe, a teatrului în aer liber, a gimnasticii muzicale, a eubioticei [1] sau a alteia dintre celelalte mii de bizarerii. Este cu neputinţă de spus cîte asemenea Rome există, fiecare avîndu-şi papa, de al cărui nume cei neiniţiaţi nu au auzit niciodată, dar de la care iniţiaţii aşteaptă mîntuirea lumii. Germania întreagă este plină de asemenea asociaţii intelectuale : iar din marea Germanie, unde cercetători vestiţi nu pot trăi decît activînd ca profesori, iar scriitori de valoare numai făcînd comerţ ambulant cu foiletoane, din această Germanie nenumăraţi inşi pe jumătate nebuni obţin din abundenţă mijloace şi complicităţi pentru propăşirea capriciilor lor, pentru tipărirea de cărţi şi întemeierea de ziare. Aşa se explică de ce în Germania, mai înainte de sărăcirea ei, au luat fiinţă anual mai mult de o mie de periodice noi şi au apărut peste treizeci de mii de cărţi, ceea ce este considerat ca un impresionant indiciu de importanţă intelectuală.

Din păcate trebuie să admitem cu mult mai multă certitudine că acesta a fost simptomul, neluat în seamă la vreme, al unei obsesii, falsă în raportările ei, care s-a extins necontenit ; atinse de ea, mii de grupuleţe au privit viaţa, fiecare în felul său, în funcţie de o idee fixă, astfel încît vom ajunge în curînd să nu ne mai mirăm dacă un paranoic adevărat abia se va mai putea apăra de concurenţa amatorilor.

---

[1] Dietă, regim.

Jubileu artistic

Este mai lesne de prevăzut ce va face lumea peste o sută de ani, decît cum va scrie ea peste o sută de ani. De ce? Răspunsul, în întregul său, nu poate fi dat în cadrul unui toast." (Dintr-o carte neterminată, care va răspunde la întrebare într-un mod mai serios [Cf. *Însemnări zilnice...*, p. 578 şi 850] [1].

Cînd cineva revede, cum se întîmplă uneori, o piesă de teatru sau un roman, care cu douăzeci de ani înainte i-a umplut sufletul de entuziasm, la unison cu alte suflete, el trăieşte ceva ce încă nu s-a explicat propriu-zis niciodată, poate pentru că toată lumea consideră faptul drept firesc: strălucirea lucrării s-a dus, importanţa ei s-a dus, la atingere zboară praf şi molii. Nu se ştie însă de ce e obligatorie această îmbătrînire şi de ce se schimbă de fapt. Aspectul comic al tuturor jubileelor artistice constă în aceea că vechii admiratori fac nişte mutre solemne neliniştite, de parcă butonul de la guler le-ar fi alunecat sub pieptii cămăşii.

Nu e acelaşi lucru ca atunci cînd te reîntîlneşti cu o fostă iubită din tinereţe, care cu trecerea anilor n-a devenit mai frumoasă. E adevărat, nici atunci nu mai înţelegi de ce bîiguiai altădată, dar asta cel puţin ţine de caducitatea emoţionantă a tuturor celor pămînteşti şi de cunoscutul caracter nestatornic al dragostei. Dar o operă literară, pe care o revezi, seamănă cu o iubită din tinereţe ce-a stat douăzeci de ani băgată în spirt: nici un firişor de păr nu arată altfel, nici un solzişor din epiderma trandafirie nu s-a schimbat. Simţi un fior de groază! Trebuie să fii din nou cel ce-ai fost, aparenţa stăruie asupra unei aparenţe: acesta e un pat al lui Procust, în care tălpile picioarelor au rămas la locul lor, dar restul corpului s-a înfăşurat de o mie de ori în jurul pămîntului rotitor!

A retrăi foste simţăminte iscate de o operă de artă este altceva şi decît a întîlni alte fantome ale unor emoţii şi entuziasme vechi: duşmani, prieteni, nopţi petrecute în larmă, pasiuni învinse. Toate acestea, o dată consumate, au pierit împreună cu cauzele lor; şi-au împlinit un scop oarecare şi împlinirea le-a resorbit; au fost o perioadă de viaţă sau o treaptă în formarea personalităţii. Dar arta care-a fost n-a slujit la nimic, existenţa ei de odinioară s-a pierdut şi s-a sfîrşit pe neobservate, nu e o treaptă pentru nimeni. Căci te simţi oare cu adevărat stînd mai sus, atunci cînd te uiţi în jos la ceea ce ai admirat altădată? Nu stai mai sus, ci doar altundeva! Da, cinstit vorbind, chiar atunci cînd iei cunoştinţă cu un căscat de plăcere abia reţinut că nu mai trebuie să te entuziasmezi în faţa unui tablou mai vechi, te şi afli de mult în situaţia de a nu mai fi entuziasmat de obligaţia de a le admira pe cele noi. Pur şi simplu te simţi orientat spre următoarele de o constrîngere exercitată de trecerea timpului, de unde nu reiese nicidecum că te comporţi foarte voluntar şi ac-

[1] Nota dintre parantezele drepte aparţine editorului german.

tiv ; actul voluntar și cel involuntar nu sînt de loc contradictorii, ele se amestecă jumătate-jumătate, astfel încît pînă la urmă exagerezi involuntar ceea ce vrei sau voluntar ceea ce nu vrei, așa cum se întîmplă frecvent în viață.

Totuși, în acest altundeva rezidă ceva straniu ce i se află mai presus și în afară. Dacă nu cumva totul e înșelător, ar fi ceva înrudit cu moda. Moda are nu numai însușirea de a apărea ridicolă după ce-a trecut, dar și pe aceea că în timp ce durează îți poți cu greu închipui că un bărbat care nu e îmbrăcat pînă în amănunt la fel de ridicol ca tine ar putea fi luat în serios, fără rezerve, în ceea ce privește concepțiile sale. Gîndindu-mă la admirația noastră pentru antici, n-aș ști să spun ce altceva l-ar putea mîntui de sinucidere pe un filozof începător, dacă nu împrejurarea că Platon și Aristotel nu purtau pantaloni ; pantalonii au contribuit mult mai mult decît se crede la edificarea spirituală a Europei, care, în absența lor, nu s-ar fi eliberat probabil niciodată de complexul său de inferioritate clasic-umanist pricinuit de prestigiul anticilor. Tot așa, simțul cel mai profund pe care ni-l inspiră actualitatea se manifestă în aceea că nu ne-am arăta dispuși să avem a face cu nimeni care n-ar trăi în haine contemporane. Numai datorită aceluiași motiv avem și în artă, o dată cu fiecare an nou, sentimentul progresului ; deși poate că doar întîmplător expozițiile de tablouri coincid cu noile mode, primăvara și toamna. Acest sentiment al progresului nu e plăcut. El ne amintește izbitor de un vis în care ne aflăm călare pe un cal și nu putem coborî,

fiindcă bidiviul nu se oprește nici o clipă. Ne-am bucura din toată inima de progres, numai dacă ar avea un sfîrșit. Ne-ar face plăcere să stăm locului o clipă și de pe spinarea înaltă a bidiviului să grăim astfel trecutului : Ia te uită unde mă aflu ! Dar înspăimîntătoarea evoluție se și urnește mai departe, iar după ce ai pătimit asta de cîteva ori, începi să te simți jalnic cu patru picioare străine sub burtă, care pășesc fără întrerupere mai departe.

Ce concluzie s-ar putea trage din faptul că e tot atît de ridicol-penibil să privești mode mai vechi, cîtă vreme n-au devenit costume, precum e de ridicol-penibil să privești tablouri mai vechi, sau fațade de case și cărți de ieri ? Evident, nu alta decît aceea că și noi am deveni penibili pentru noi înșine, dacă ne-am distanța întrucîtva de persoana noastră. Această porțiune de drum al spaimei ce ne separă de noi înșine începe cu cîțiva ani înainte de astăzi și se sfîrșește aproximativ la bunicii noștri, așadar acolo unde noi începem a nu fi de loc părtași. Abia ceea ce își ia începutul de acolo nu mai e învechit, ci vechi, e trecutul nostru, și nu mai e ceea ce a trecut din noi. Ceea ce însă am făcut și am fost noi înșine se află aproape în întregime în porțiunea de drum al spaimei. Ar fi realmente insuportabil să ne amintim de tot ceea ce am socotit altădată drept foarte important, iar pentru majoritatea oamenilor ar fi surprinzător de neplăcut să se revadă la o vîrstă mai înaintată proiectați pe un ecran de film sonor cu cele mai mari gesturi și acțiuni ale lor. Cum să se explice asta ? E vădit că în firea celor pămîntești există o

exagerare, un surplus şi un prisos. Chiar şi ca să dai o palmă ai nevoie de ceva mai mult decît ai putea spune. Entuziasmul zilei de azi se preface în cenuşă, îndată ce a devenit inutil îl stinge uitarea, această activitate foarte creatoare şi plină de conţinut, datorită căreia renaştem cu adevărat, mereu şi necontenit din nou, ca persoane fără idei preconcepute, agreabile şi logice, ca să găsim că toate cele ce se află pe lume sînt pe deplin justificate.

Din această pricină ne tulbură arta. Din ea nu iradiază nimic care ar putea dăinui fără entuziasm. Arta e, ca să zicem aşa, numai entuziasm fără oase şi cenuşă, entuziasm pur, care piere în neant, şi totuşi rămîne aninat în cadră sau între coperţile cărţii, ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic. Ea nu devine niciodată trecutul nostru, ci rămîne întotdeauna ceea ce a trecut din noi. E de la sine înţeles că la fiecare zece sau cincisprezece ani o contemplăm cu inima strînsă.

O excepţie o face marea artă, singura care, fireşte, ar trebui să se numească, în sensul strict al cuvîntului, artă. Dar, în genere, aceasta nu şi-a aflat niciodată locul cuvenit în societatea celor în viaţă.

Luneta cu prisme

Sub suprafaţa în mişcare ies la iveală imagini filmate cu încetinitorul şi farmecul lor constă în aceea că spectatorul se vede înotînd încolo şi

încoace printre obiectele vieţii, întocmai cum ar face-o cu ochii deschişi prin apă. E ceva cu care ne-a obişnuit filmul, dar cu mult înaintea lui, faptul acesta a putut fi obţinut printr-un procedeu care se mai recomandă şi astăzi, datorită utilizării lui confortabile: anume, contemplînd printr-un ochean ceva ce nu se priveşte îndeobşte printr-un ochean. În cele ce urmează, se descrie o asemenea experienţă.

La început, obiectul ales a fost un aviz de pe uşa unei frumoase case vechi, care se afla peste drum de locul de observaţie şi adăpostea o cunoscută instituţie de stat; la utilizarea lunetei, reieşea că acest aviz informa precum că instituţia de stat avea ore de serviciu de la nouă pînă la şaisprezece. Însuşi faptul acesta îi dădea prilej de uimire observatorului; deoarece era ora cincisprezece şi nu numai că nu se mai zărea nicăieri nici picior de funcţionar, dar el nu-şi aducea aminte să fi văzut vreodată la ora aceasta cu ochiul liber pe vreunul. În cele din urmă, descoperi înapoia unei ferestre mai îndepărtate doi domni minusculi, stînd foarte aproape unul de altul, care băteau darabana cu degetele pe geam şi se uitau în jos spre stradă. Dar nu numai că îi descoperi, ci, aşa cum stăteau prinşi în micul cerc al instrumentului său, îi şi înţelese cu cordialitate, observînd cu mîndrie ce importantă ar putea deveni luneta cu prisme pentru funcţionari şi, în genere, pentru bărbaţii ce se află în situaţia de a-şi toci pantalonii, un număr sacru de ore, într-un birou.

Al doilea obiect al observaţiei a fost casa, în care se găsea serviciul supravegheat. Era un pa-

lat vechi, cu ghirlande de fructe pe capitelul coloanelor de piatră şi cu o frumoasă dispoziţiune în înălţime şi lărgime, iar iscoditorul, în vreme ce încă se ocupa cu căutarea funcţionarilor, fusese izbit de claritatea cu care se conturau în ochean aceste coloane, aceste ferestre şi cornişe ; acum, cuprinzîndu-le cu o privire concentrată, aproape că se înfricoşă de corectitudinea perspectivei împietrite cu care se uitau la el. Deveni brusc conştient că aceste orizontale convergente într-un punct aflat undeva în planul din fund, că aceste ferestre înghesuite, cu atît mai trapezoidale, cu cît se aflau mai departe pe-o latură, că toată această prăvălire de delimitări raţionale, obişnuite, într-un crater al contracţiunii aflat pe undeva lateral şi înapoi îi apăruseră pînă acum doar ca un coşmar al Renaşterii : la drept vorbind, ca o terifiantă legendă acreditată de pictori, despre dispariţia liniilor, exagerată datorită zvonurilor, chiar dacă se va fi aflînd în ea şi un dram de adevăr. Acum, însă, o vedea înaintea ochilor la dimensiuni suprafireşti şi încă mult mai teribilă decît cel mai fantastic zvon.

Cine nu crede că lumea arată aşa, n-are decît să privească printr-o lunetă tramvaiul. În faţa palatului, acesta făcea o dublă cotitură în formă de S. De la al său al doilea etaj, observatorul nostru îl văzuse de nenumărate ori venind încoace, făcînd această dublă cotitură în formă de S şi îndepărtîndu-se din nou ; el, tramvaiul : în fiecare clipă a acestei evoluţii, acelaşi vagon lungăreţ, roşu. Acum, cînd îl privea prin lunetă, observă însă cu totul altceva : O forţă inexplicabilă strivea brusc această ladă ca pe o cutie de carton, pereţii ei se apropiau mereu mai pieziş unul de altul, încă puţin şi avea să devină plată ; atunci, forţa ceda, lada începea să se lăţească în partea dinapoi, prin toate feţele ei răzbătea din nou o mişcare, iar în timp ce martorul ocular, uluit, dădea drumul aerului reţinut în piept, vechea, familiara cutie roşie îşi relua înfăţişarea normală. Cînd privea prin ochean, toate acestea se întîmplau cu lucrurile clar şi obiectiv, şi nu ca un fenomen personal petrecut doar în ochii săi, în aşa fel încît ar fi putut să jure că e tot atît de adevărat ca atunci cînd deschizi şi închizi un evantai. Iar cine nu vrea să creadă, poate să verifice. Nu are nevoie pentru asta decît de o locuinţă, pe lîngă care să circule un tramvai, parcurgînd o buclă în formă de S.

Odată această descoperire făcută, descoperitorul începu, desigur, să observe femeile ; cu acest prilej i se dezvălui întreaga importanţă indelebilă a construcţiei din cupole a trupului omenesc. Ceea ce este rotund la o femeie, iar pe atunci, după voinţa modei, tăinuit cu mai multă grijă decît astăzi, în aşa fel încît nu apărea decît ca o mică denivelare ritmică în fluxul băieţesc al mişcării, se boltea sub privirea incoruptibilă a lunetei, ca să recapete simplitatea originară a colinelor din care se compune veşnicul peisaj al iubirii. De jur împrejur se deschideau şi se închideau, iscate de fiecare pas, neaşteptat de multe falduri fremătătoare ale îmbrăcăminţii. Acestea vesteau ochiului obişnuit boiul impalpabil al trecătoarei sau un elogiu al croitorului şi

trădau tainic ceea ce nu se arăta privirii ; căci, văzute la dimensiuni mărite, impulsurile devin revelaţie, iar orice femeie, observată prin lentilă, o Susana în baia îmbrăcăminţii, spionată psihologic. Era însă surprinzător cît de repede se evapora o asemenea curiozitate de a cunoaşte sub calmul de nezdruncinat şi evident cam maliţios al privirii lunetei, ca să se sublimeze doar într-o oscilare şi scînteiere printre valorile eterne, imuabile, care nu au nevoie de nici o psihologie.

Destul despre asta ! Mijlocul optim împotriva unui abuz tendenţios în folosirea acestui instrument ce conferă o concepţie asupra lumii îl aflăm reflectînd la principiul lui. Acest principiu poartă numele de izolare. Lucrurile le vedem întotdeauna împreună cu ceea ce le înconjoară şi le apreciem în mod obişnuit în funcţie de semnificaţia lor în acest ansamblu. Cînd, însă, se desprind de rest, devin ininteligibile şi înfricoşătoare, aşa cum va fi fost prima zi după creaţiunea lumii, mai înainte ca diversele întruchipări să se fi obişnuit unele cu altele şi cu noi. La fel, în izolarea limpede ca sticla, totul devine mai clar şi mai mare, dar îndeosebi mai originar şi mai demonic. O pălărie, care încoronează conform bunelor maniere o figură bărbătească, făcînd una cu imaginea de ansamblu a unui om de lume şi potentat, devenind pe deplin o plăsmuire nervoasă, o parte a corpului, ba chiar a sufletului, se degradează într-o clipă în ceva aproape demenţial, îndată ce luneta îi întrerupe raporturile romantice cu restul lumii şi le reconstituie pe cele optice juste. Graţia unei femei

e retezată mortal, îndată ce lentila o cuprinde de la poalele rochiei în sus ca pe un spaţiu de forma unui sac, ridicîndu-se pe cele două mici catalige îndoite. Şi cît de înspăimîntător devine rînjetul ce dezvăluie dinţii la rostirea unor amabilităţi, cît de comică, întocmai ca a unui sugaci, mînia, atunci cînd se află, separate de efectul lor, în îngrăditura lentilei ! Între hainele noastre şi noi, chiar şi între obiceiurile noastre şi noi există un confuz raport moral de credit, conform căruia mai întîi le dăm noi cu împrumut tot ceea ce înseamnează ele, şi abia după aceea reîmprumutăm de la ele cu dobîndă la dobîndă ; de aceea ne şi apropiem într-o clipă de faliment, atunci cînd le retragem creditul.

Fireşte, toate acestea depind şi de mult ironizatele nebunii ale modei, care într-un an îl lungesc exagerat pe om, iar în alt an îl scurtează, care-l fac gros şi subţire, care îl fac cînd lat sus şi îngust jos, cînd îngust sus şi lat jos, care într-un an fac ca totul să se ridice pe el în sus, iar în celălalt să vină la vale, care-i netezesc părul spre înainte şi pe spate, la dreapta şi la stînga. Privite cu obiectivitate, aceste capricii oferă un număr surprinzător de mic de posibilităţi geometrice, care sînt alternate cu patimă, fără însă ca tradiţia să fie vreodată nesocotită. Dacă includem şi modele din domeniul gîndirii, al simţirii şi al comportării, de asemenea existente, istoria noastră mai că nu va apărea ochiului devenit sensibil altfel decît ca un ţarc, între ai cărui puţini pereţi turma oamenilor se zbuciumă nechibzuit încolo şi-ncoace. Şi totuşi, cît

de docili îi urmăm pe conducători, care gonesc, de fapt, ei înşişi doar îngroziţi în frunte, şi ce fericire ne rînjeşte din oglindă, cînd ne aflăm în tovărăşia altora, cînd arătăm întocmai ca toţi ceilalţi, iar toţi ceilalţi arată altfel decît ieri! De ce toate acestea ?! Probabil că ne temem pe bună dreptate ca nu cumva caracterul nostru să se împrăştie ca o pulbere, dacă nu l-am vîrî într-o pungă admisă îndeobşte.

Observatorul a sfîrşit în cele din urmă cu picioarele, aşadar cu acel loc de unde omul se ridică din regnul animal. Si cît de înspăimîntătoare sînt ele la bărbat şi femeie! Cîte ceva despre asta ştim şi de la cinema, acolo unde celebri eroi şi eroine înaintează grăbiţi dinspre planul din fund bălăbănindu-se ca nişte raţe. Dar cinematograful sluieşte dragostea de viaţă şi face efortul de a înfrumuseţa slăbiciunile acesteia, ceea ce şi reuşeşte datorită tehnicii în continuu progres. Cu totul altfel stau lucrurile cînd e vorba de lunetă! Aceasta ţine cu tot dinadinsul să arate cît de ridicol pornesc picioarele de la coapse în jos şi cît de greoi aterizează pe tocul şi talpa încălţămintei; piciorul nu numai că imprimă o mişcare oscilantă de neom, aşezîndu-se mai întîi cu extremitatea groasă, dar de cele mai multe ori mai face între timp nişte grimase personale dintre cele mai concludente. Bărbatul pitit după instrument putuse observa în decurs de cinci minute două asemenea cazuri. Abia prinsese în cătare un tînăr cavaler cu şapcă-sport, ale cărui şosete erau vărgate ca gîtul unui guguştiuc, cînd şi observă că acest tînăr, care hoinărea agale, adresîndu-se insistent fetei lui, trebuia să-şi azvîrle piciorul din loc, cu o foarte mică smucitură încordată, la fiecare din paşii lui domoli. Nici un medic, nici o fată şi nici el însuşi nu bănuiau lucrul îngrozitor ce-l pîndea; doar luneta desprindea micul gest de neputinţă din armonia generală a brutalităţii şi dădea la iveală într-o imagine viitorul ce se apropia! Ceva mai inofensiv se întîmpla cu acest bărbat simpatic, rotunjor, în floarea vîrstei, care se apropia repede şi care înfăţişa lumii un fel binevoitor, încrezător de a merge: după o secţiune la mijloc, care diseca picioarele, ieşea brusc la iveală că laba piciorului făcea un oribil unghi ascuţit spre interior; aparenţele fiind în acest loc anulate, braţele pendulau şi ele în chip bizar din articulaţiile umerilor, umerii se înghebosau spre grumaz, iar în locul unui ansamblu binevoitor se vădea dintr-odată un sistem uman preocupat numai să se afirme pe el însuşi, şi care nu avea nimic de dat altora!

În felul acesta, ocheanul contribuie aşadar atît la înţelegerea oamenilor luaţi individual, cît şi la aprofundarea lipsei de înţelegere faţă de existenţa umană. Anulînd relaţiile obişnuite şi scoţînd la iveală pe cele reale, el ţine de fapt locul geniului sau e cel puţin un exerciţiu preliminar. Dar probabil tocmai de aceea este considerat inutil. Totuşi oamenii utilizează binoclul chiar şi la teatru, ca să sporească iluzia, sau, în antracte, ca să vadă cine mai e acolo, prilej cînd caută nu necunoscutul, ci pe cunoscuţi.

Aici e frumos

Există mulţi oameni care, în călătoriile lor de plăcere, se duc în locuri vestite. Beau, în grădina hotelului lor, bere şi, cînd fac cu acest prilej cunoştinţe agreabile, se şi bucură de amintirile pe care le vor avea. În ultima zi trec pe la cea mai apropiată papetărie ; acolo cumpără cărţi poştale ilustrate, după care mai cumpără cărţi poştale ilustrate şi de la chelner. Cărţile poştale, pe care le cumpără aceşti oameni, arată în toată lumea la fel. Sînt colorate ; pomii şi pajiştele verzi ca veninul, cerul albastru ca penele de păun, stîncile sînt cenuşii şi roşii, casele au un relief de-a dreptul dureros, ca şi cînd ar fi gata în orice clipă să se smulgă din faţade ; iar culoarea vădeşte atîta zel, încît de obicei conturul ei apare şi pe faţa cealaltă ca o dungă îngustă. Dacă lumea ar arăta aşa, atunci nu am avea într-adevăr nimic mai bun de făcut decît să-i lipim o marcă şi s-o aruncăm în cea mai apropiată cutie poştală. Pe aceste cărţi poştale ilustrate aceşti oameni scriu : „Aici e frumos cum nu se poate descrie“ sau : „Aici e splendid“ sau : „Păcat că tu nu poţi vedea împreună cu mine această minunăţie“. Uneori ei scriu şi : „Nu-ţi poţi face idee ce frumos e aici“ sau : „Cum ne mai desfătăm pe-aici !“

Să-i înţelegem însă aşa cum se cuvine pe aceşti oameni ! Se bucură nespus că se află în călătorie şi că văd atîtea lucruri frumoase, pe care alţii nu le pot vedea ; dar vederea acestor lucruri le procură suferinţă şi încurcături. Dacă

un turn e mai înalt decît altul, dacă o prăpastie e mai adîncă decît prăpăstiile obişnuite, sau dacă un tablou celebru e deosebit de mare sau de mic mai merge, fiindcă aceste deosebiri pot fi reţinute şi povestite ; de aceea, ei caută întotdeauna să constate că un palat vestit e deosebit de departe sau deosebit de vechi, iar dintre peisaje le preferă pe cele sălbatice. Dacă ar fi înşelaţi în ceea ce priveşte itinerariile, preţurile plătite la hotel, uniformele (ori tocmai asta nu se poate niciodată !), şi cocoţaţi pe neştiute pe o stîncă din Şviţera saxonă, li s-ar putea inspira un adevărat fior de oameni căţăraţi pe Matterhorn, fiindcă locuri destul de ameţitoare se găsesc şi în Saxonia. Dacă însă ceva nu este înalt, adînc, mare, mic sau vopsit în chip izbitor, într-un cuvînt dacă ceva nu este ceva, ci pur şi simplu frumos, atunci se îneacă întocmai cum li s-ar întîmpla cu o îmbucătură mare, alunecoasă, care nu o ia nici în sus, nici în jos, care e prea mlădioasă, ca să se sufoce cu ea, şi prea vîrtoasă, ca să mai poată scoate o vorbă. Aşa rezultă acele *Oh !* şi *Ah !* care sînt nişte penibile vocabule ale sufocării. Nu-şi pot vîrî cum se cuvine degetele în gît ; iar un mod mai potrivit pentru a scoate din gură cuvintele necesare nu s-a învăţat. E nedrept să facem haz de asta. Exclamaţiile acestea exprimă o apăsare sufletească foarte dureroasă.

Fireşte, contemplatorii instruiţi ai unor opere de artă au la îndemînă trucuri cu totul diferite ; desigur, şi despre acestea ar fi de spus cîte ceva ; dar asta ne-ar duce fără-ndoială prea departe. În ciuda oricărei stînjeneli, oamenii necorupţi

simt, de altfel, și ei o bucurie onestă atunci cînd se află în situația de a contempla ceva recunoscut ca frumos. Această bucurie are niște trepte vrednice de interes. Așa, de pildă, ea conține aceeași mîndrie pe care ar resimți-o cineva povestind că a trecut prin fața clădirii unei bănci tocmai în ceasul cînd faimosul delapidator X. trebuie că fugise de-acolo ; alți oameni sînt entuziasmați de simplul fapt că au intrat în orașul în care Goethe a poposit opt zile, sau că l-au cunoscut pe vărul prin alianță al primei femei care a trecut înot Canalul Mînecii ; ba chiar există oameni care găsesc ceva deosebit în însăși împrejurarea că trăiesc în genere vremuri atît de mari. Întotdeauna pare a fi vorba de faptul de a fi fost de față undeva ; e totuși ceva nu la îndemîna oricui, călătorul trebuie să dispună și de o brumă de distincție personală. Fiindcă, oricît ar minți ei atunci cînd afirmă că sînt ocupați pînă peste cap cu activitățile lor, oamenii simt o bucurie copilărească în a trăi experiențe sufletești personale și a cunoaște acel spor de importanță indescriptibilă adus de ele. În împrejurarea respectivă, ei vin în atingere cu „destinul lor personal“, ceea ce e un lucru cu totul ciudat. „Abia stătuse de vorbă cu mine, și apoi a alunecat și și-a fracturat piciorul... !“ : cînd sînt în măsură să spună așa ceva, oamenii simt că înapoia marii ferestre albastre cu perdele de nori cineva a stat îndelung și i-a privit.

Pare probabil de necrezut, dar de cele mai multe ori acesta este motivul adevărat pentru care se aleg în călătorii locuri de unde se cumpără cărți poștale ilustrate, lucru absolut fără

sens în sine, de vreme ce e mai simplu să ceri să ți se trimită cărți poștale. De aceea e necesar ca aceste cărți poștale să fie de o frumusețe incontestabilă și suprafirească ; dacă ar trebui să capete vreodată un aspect natural, omenirea va fi suferit o pierdere. „Pe-aici arată așa cum se vede“ — se spune, privindu-se ilustrata cu neîncredere ; apoi se scrie dedesubt : „Nu-ți poți închipui cît de frumos e... !“ Avem a face cu o întorsătură identică aceleia pe care o face un bărbat destăinuindu-se altuia : „Nu-ți poți închipui cît de mult mă iubește...“

Pădure frumoasă, cine te-a...

Cînd e foarte cald și zăresc o pădure, oamenii cîntă : „Pădure frumoasă, cine te-a sădit acolo sus ?“ Asta se întîmplă cu o certitudine automată și se înscrie printre actele reflexe ale corpului poporului german. Cu cît e mai neputincioasă limba umflată din pricina arșiței și cu cît a devenit gîtlejul mai asemănător unei piei de rechin, cu atît mai multă simțire pun drumeții, concentrîndu-și ultimele puteri într-un finiș muzical, ca să afirme sus și tare că vor pre Domnul a-l slăvi, cît mai pot în cînt grăi. Acest imn e cîntat cu întreaga obstinație a acelui idealism care așteaptă la sfîrșitul tuturor suferințelor ceva de băut.

E suficient, pentru indiferent oricine, să se fi găsit vreodată vreme mai îndelungată în acea

regiune apăsată de o febră de patruzeci de grade, unde începe traficul de graniță dintre moarte și viață, pentru ca orice batjocură la adresa acestui cîntec să fie lăsată de-o parte. Omul zace atunci — să presupunem : după un accident grav, operat și totuși redevenit întreg — în convalescență, în frumosul sanatoriu dintr-o stațiune balneară, înfășurat în cearceafuri albe și pleduri, pe un balcon inundat de aer, iar lumea e doar un zumzet îndepărtat ; cînd sanatoriul are posibilitatea, fiecărui bolnav i se așază patul în așa fel, încît săptămîni de-a rîndul nu vede în fața ochilor altceva decît cortul abrupt, verde al pădurii de pe un munte. Omul devine tot atît de răbdător ca pietrișul dintr-un pîrîu, spălat de apă. Memoria îi mai e încă plină de febră și de uscăciunea dulce și persistentă de după narcoză. Și își mai amintește cu resemnare că în zilele și nopțile cînd moartea și viața se luptaseră între ele și și-ar fi găsit locul gîndurile cele mai profunde sau măcar cele din urmă, nu s-a gîndit pur și simplu la nimic altceva decît la același lucru : cum se apropie, drumețind în miezul verii, de liziera răcoroasă a unei păduri. Închipuirea pătrunde necontenit din nou din văpaia veninoasă a soarelui în întunecimea umedă, pentru a fi imediat nevoită să se îndrepte iar într-acolo străbătînd cîmpii bătute de soare. Ce puțină importanță au în asemenea clipe tablourile, romanele, filozofiile ! În această stare de slăbiciune, tot ceea ce a mai rămas din corpul cuiva se strînge ca o mînă arsă de febră, în care dorințele spirituale se topesc ca niște grăunțe de gheață ce nu pot răcori. Convalescentul își propune ca de atunci înainte să ducă o viață, oricît de obișnuită, plină de strădanii serioase dedicate îmbogățirii și desfătărilor aduse de ea, care sînt tot atît de simple și imuabile ca și gustul răcoarei, al tihnei și al activității pașnice. O, atîta vreme cît ești bolnav, detești tot ceea ce e neobișnuit, extenuant și genial, și duci dorul după sănătoasele valori medii, eterne, aceleași de la om la om. Se ascunde aici vreo problemă ? N-are decît s-aștepte ! Deocamdată e mai importantă chestiunea dacă într-o oră se va servi la masă o supă de găină sau ceva încă mai savuros, iar omul fredonează pentru el însuși : „Pădure frumoasă, cine te-a sădit acolo sus..." Viața pare a fi făcut o cotitură atît de ciudată ; căci, în treacăt fie spus, nici așa de muzical nu fusese vreodată mai înainte.

Dar, treptat, însănătoșirea a făcut progrese, și o dată cu ea a revenit și duhul cel rău. Se fac observații. În fața balconului continuă să se afle cortul verde al pădurii de pe un munte, convalescentul mormăie în continuare cîntecul plin de recunoștință, de care acum nu se poate dezbăra ; dar într-o zi, el ia cunoștință că pădurea e formată nu numai dintr-o succesiune de note, ci și din copaci, pe care nu i-a putut vedea din cauza pădurii. Dacă privește atent, poate chiar să descopere că acești uriași prietenoși își revendică lumina și pămîntul cu invidia cailor. Stau laolaltă liniștiți, aici probabil o grupă de molizi, colo o grupă de fagi ; totul arată umbrit și luminos, ca într-o pictură, și înălțător ca frumoasa armonie din sînul familiilor, dar în realitate este amurgul unei bătălii de o mie de ani. Nu există oare cu-

noscători savanţi ai naturii, de la care am putut afla că stejarul cel vînjos, astăzi aproape un simbol al singurătăţii, a acoperit odinioară, cu oşti imense, întreaga Germanie ? Că molidul, care astăzi tinde să ia locul tuturor celorlalţi copaci, e un invadator venit tîrziu ? Că a existat cîndva o epocă a domniei fagilor, iar altădată un imperialism al arinilor ? Există o migraţiune a copacilor, aşa cum există o migraţiune a popoarelor, iar acolo unde vezi o pădure nevinovată se află de fapt o mulţime de oşti, care s-au fortificat pe colina unde au cîştigat bătălia ; iar acolo unde soiurile amestecate de copaci oferă fermecătoarea imagine a unei reuniri paşnice, se găsesc combatanţi răzleţiţi, resturi înghesuite ale unor cete inamice, care nu se mai pot nimici reciproc din pricina epuizării !

Totuşi, ceea ce căutăm în pădure e oricum poezia, chiar dacă nu tocmai a păcii ; natura adevărată este, mai presus de toate acestea, frumoasă. Refă-ţi puterile în sînul ei, şi — atît cît îţi stau la dispoziţie toate avantajele naturii moderne — vei face într-o zi observaţia că o pădure constă mai ales din şiruri de scînduri înzorzonate în partea de sus cu verdeaţă. Asta nu-i o descoperire, ci doar o recunoaştere ; presupun că nici nu ne-am putea scufunda privirea în verdeaţă, dacă n-ar fi prevăzută cu spintecături drepte ca lumînarea. Pădurarii dibaci se îngrijesc doar de niţică neregularitate, de vreun copac ce iese mai încolo întrucîtva din rînd, ca să atragă privirea, de un sector de tăiere situat de-a curmezişul sau de un copac prăbuşit, lăsat să zacă acolo toată vara. Fiindcă pădurarii au

un simţ subtil al naturii şi ştiu că mai mult decît atît nu li s-ar crede. Codrii străbuni au ceva extrem de artificial şi de degenerat. Nenatura, care a devenit a doua natură a naturii, recade, în aceşti codri, în natură. O pădure germană nu face aşa ceva niciodată.

O pădure germană e conştientă de datoria de a îngădui să se cînte despre ea : „Cine te-a sădit, pădure frumoasă, acolo sus ? Pre Domnul îl voi slăvi, cît mai pot în cînt grăi !“ „Domnul“ este un domn pădurar, pădurar-şef sau consilier silvic, şi a sădit pădurea în aşa fel, încît ar fi pe bună dreptate foarte supărat, dacă nu s-ar băga numaidecît de seamă mîna lui pricepută. El s-a îngrijit de lumină, de aer, de selecţia copacilor, de drumurile de acces, de situarea parcelelor de tăiere şi de îndepărtarea desişurilor, el a dat copacilor ordinea frumoasă, pe şiruri, pieptănată, care ne farmecă atît, atunci cînd venim din sălbatica neorînduială a metropolelor. În spatele acestui misionar silvic, care predică pomilor, cu inima lui naivă, evanghelia comerţului cu lemne, se află o direcţie a bunurilor, o administraţie a domeniilor sau camera princiară şi dau dispoziţii. Conform acestor dispoziţii rezultă anual o perspectivă liberă sau verdeaţă tînără de dimensiunea atîtor şi atîtor mii de metri cubi de lemn, ele distribuie priveliştile magnifice şi umbra răcoroasă. Dar soarta nu stă în mîinile lor. Mai presus decît ele, în rîndul zeilor pădurii, tronează exploatatorul de păduri şi clienţii săi, gaterele, fabricile de celuloză, antreprenorii de construcţii, şantierele navale, fabricanţii de

cartonaje și hîrtie... Aici corelațiile logice se pierd în acea încîlceală anonimă, în acel circuit fantomatic de bunuri și bani care dau chiar și omului ce se aruncă pe fereastră din cauza sărăciei certitudinea că prin urmările gestului său va exercita o influență economică, și care, atunci cînd în vara deznădăjduită a metropolei îți freci pantalonii de o bancă de lemn, iar o bancă de lemn se freacă de pantalonii tăi, te face și pe tine un reglementator al nașterilor de oi și de păduri, lua-le-ar dracul pe toate.

Ar trebui oare ca acum să se cînte așa : „Magazin frumos al tehnicii și al comerțului, cine te-a făcut acolo atît de sus ? Vreau a slăvi, cît mai pot în cînt grăi producția de acid formic (din fibre lemnoase ; dar, după împrejurări, și alte procedee de valorificare) !“ — ? Răspunsul va fi unanim negativ. Ozonul pădurii e încă aici, ca și dulcea ei masă verde, răcoarea ei, adîncimile și singurătățile ei. Acestea sînt produse secundare nevalorificate ale tehnicii silvice, și încă revărsîndu-se într-un belșug magnific, întocmai ca omul aflat în concediu, cînd nu mai e nimic altceva decît el însuși. Aici continuă să dăinuie o înrudire profundă. E adevărat, sînul naturii e unul artificial, dar și omul aflat în concediu este un om artificial. El și-a propus să nu se gîndească la afaceri ; aceasta aproape că egalează cu o intimă poruncă a tăcerii, după un scurt răstimp în sufletul lui totul devine nespus de liniștit și pustiu de atîta fericire. Cît de recunoscător este el atunci pentru micile semne, vorbele în șoaptă, pe care natura le-a pregătit pentru dînsul ! Cît de frumoase sînt marcajele drumurilor, inscripțiile, care dezvăluie că pînă la birtul „Liniștea pădurii“ mai e un sfert de oră, băncile și placardele deteriorate de intemperii, care aduc la cunoștință cele zece porunci ale administrației silvice ; natura devine elocventă ! Cît e de fericit, cînd găsește parteneri, pentru ca, la un picnic, să înfrunte împreună natura ; tovarăși pentru un joc de cărți la iarbă verde sau un punș la apusul soarelui ! Datorită acestor mici ajutoare, natura se îmbogățește cu avantajele unei litografii, ceea ce înlătură pe dată ceva din înfățișările ei derutante. Muntele e atunci un munte, izvorul un izvor, verdele și albastrul se învecinează cu mai mare claritate și nici un fel de dificultăți de înțelegere nu-l mai împiedică pe contemplator să ajungă pe calea cea mai scurtă la convingerea că ceea ce posedă e ceva frumos. Dar de cum a ajuns aici, au apărut cu ușurință și așa-numitele sentimente eterne. Întreabă-l pe un om de astăzi, neamețit de nici o vorbărie, ce i-ar plăcea mai mult, o picătură de peisaj sau o litografie, îți va răspunde neapărat, fără ezitări, că preferă o bună litografie. Fiindcă omul cu suflet nepervertit iubește claritatea și idealismul, iar în privința ambelor industria e cu mult mai dibace decît arta.

În astfel de reflecții s-a tălmăcit îmbunătățirea progresivă a stării bolnavului nostru. Medicul îi spuse :

— Criticați cît vreți ; proasta dispoziție e un semn de însănătoșire.

— E ceva de la sine înțeles ! replică întristat cel reîntors la viață.

Amenințatul Oedip

Deși malițioasă și unilaterală, această critică nu ridică nici o pretenție de obiectivitate științifică.

Dacă omul antic își avea Scila și Caribda lui, omul modern îl are pe Wassermann și pe Oedip ; căci dacă a izbutit să-l evite pe cel dintîi și să pună cu succes pe picioare un urmaș, poate fi cu atît mai sigur că pe acesta i-l va lua cel de-al doilea. Se poate desigur afirma că astăzi nu mai e nimic posibil fără Oedip, nici viața de familie și nici arhitectura.

Întrucît eu însumi am crescut fără Oedip, îmi pot spune, firește, părerea numai cu mare prudență, însă sînt un admirator al metodelor psihanalizei. Îmi aduc aminte din copilărie următoarele : Cînd vreunul dintre noi, băieții, era copleșit de un altul cu înjurăturile, în așa fel că, oricît ar fi vrut, nu-i mai venea nimic în minte, ca să răspundă cu aceeași tărie atacului, folosea doar vorbulițele „și eu pe tine“, pe care le intercala în pauzele de respirație ale celuilalt, reîntorcînd și trimițînd înapoi, pe calea cea mai scurtă, toate injuriile. Și studiind literatura psihanalitică, m-am bucurat foarte cînd am aflat că tuturor persoanelor care pretind că nu cred în infailibilitatea psihanalizei li se răspunde pe loc că trebuie să aibă motivele lor pentru asta, care vor fi fiind desigur tot de natură psihanalitică. Iată aici un bun exemplu care arată că metodele

științifice sînt dobîndite încă dinainte de pubertate.

Dacă, prin această utilizare a „poștalionului de *retour*“, terapeutica reamintește minunatele vremuri de odinioară ale călătoriilor cu diligența, o face, e drept, involuntar, totuși nici pe departe fără o corelație psihologică profundă. Căci una dintre realizările ei cele mai mari rezidă în aceea că, în lipsa de timp din prezent, oferă învățăminte pentru o tihnită folosire a timpului, ba chiar pentru o dulce risipă a acestui produs fugar al naturii. O dată ce te-ai dat pe mîna vindecătorului de suflete, știi doar că tratamentul va avea cîndva cu siguranță un sfîrșit, însă te mulțumești pe deplin cu progresele. Pacienții nerăbdători se lasă, e adevărat, repede vindecați de nevroza lor și încep numaidecît cu una nouă, dar cine a prins gustul adevărat al psihanalizei, acela nu se arată atît de grăbit. Din graba cotidiană, el pătrunde în camera prietenului său, iar afară lumea n-are decît să plesnească din cauza energiei sale mecanice, aici dăinuie încă bunele vremuri de odinioară. Ești întrebat cu interes cum ai dormit și ce-ai visat. Simțului familial, atît de rău neglijat în viața contemporană, i se redă însemnătatea naturală, de asemenea afli că spusele mătușii Guste, cînd slujnica a spart o farfurie, nu sînt de loc ridicole, ci, just interpretate, mai concludente decît o maximă a lui Goethe. Tot astfel, putem înțelege bine că nu va fi fiind neplăcut nici să vorbești despre pasărea pe care o ai în cap, mai ales dacă pasărea asta e o barză. Fiindcă mai important decît orice amănunt și de departe lucrul cel mai de seamă

e că omul, sub blînda mîngîiere magnetică din cursul unui astfel de tratament, se deprinde să se simtă din nou ca o unitate de măsură a tuturor lucrurilor. Secole de-a rîndul i s-a spus că întreg comportamentul său se datorește unei culturi care are o importanță mult mai mare decît el însuși ; iar dacă în cursul ultimei generații ne-am eliberat totuși în cea mai mare parte de cultură, a apărut sporirea înnoirilor și a invențiilor, alături de care insul s-a simțit un nimic : acum, însă, psihanaliza îl ia de mînă pe acest ins pipernicit și îi dovedește că trebuie numai să aibă curaj și glande sexuale. Trăiască în veci ! Asta-i dorința mea ca profan ; cred însă că se suprapune cu aceea a specialiștilor.

De aceea sînt neliniștit de o presimțire, care s-ar putea să se datoreze doar calității mele de profan, dar care probabil că e totuși justă. Căci, după cîte știu, amintitul complex al lui Oedip stă astăzi mai mult decît oricînd în centrul teoriei ; mai toate fenomenele sînt raportate la el și mă tem că după una sau două generații de oameni nu va mai exista nici un Oedip ! Trebuie să ne fie limpede că o trăsătură obligatorie a naturii omului de rînd rezidă în aceea că-și găsește plăcerea în poala mamei și că e gelos pe tatăl care-l alungă de-acolo. Ce s-ar întîmpla dacă mama n-ar mai avea poală ? ! S-a și înțeles de-aici concluzia vizată : poala nu e numai acea regiune a corpului, pentru care s-a creat cuvîntul, în sensul său cel mai restrîns ; acest cuvînt semnifică prihologicește întreaga maternitate fierbinte a femeii, pieptul, grăsimea dogoritoare, moliciunea calmantă ca o mîngîiere, semnifică, și nu pe nedrept, chiar și rochia, ale cărei largi falduri formează un cuib plin de taine. În acest sens, trăirile fundamentale ale psihanalizei se trag cu siguranță de la îmbrăcămintea deceniilor al șaptelea și al optulea din secolul trecut, și nu de la costumul de schi. Priviți o femeie și în costumul de baie : unde e astăzi poala ? Dacă încerc să-mi imaginez nostalgia psihanalitică de a mă reîntoarce embrional în ea, privind corpurile fetelor și femeilor ce aleargă și înoată crawl, cum sînt la modă astăzi, nu văd de loc de ce, recunoscîndu-le pe deplin frumusețea originală, generația viitoare nu va dori cu tot atîta plăcere să se reîntoarcă în poala tatei.

Și atunci ?

Oare în loc de Oedip ni se va da un Oreste ? Sau psihanaliza se va vedea nevoită să renunțe la acțiunea ei binecuvîntată ?

III

POVESTIRI, CARE NU SÎNT POVESTIRI

Uriaşul Agoag

CÎND EROUL ACESTEI MICI POVESTIRI — ŞI cu adevărat era un erou ! — îşi sufleca mînecile, ieşeau la iveală două braţe subţiri ca sunetul unui ceas cu muzică. Femeile îi lăudau cu amabilitate inteligenţa, dar se „duceau" cu alţii, despre care nu vorbeau cu tot atîta amabilitate. O singură frumoasă, femeie impozantă, îl învrednicise odată, spre surprinderea tuturor, cu o simpatie mai profundă ; îi făcea plăcere să se uite la el cu ochi drăgăstoşi şi să ridice din umeri. Iar după ce-şi terminase scurta oscilaţie în alegerea unor cuvinte de alintare, lucru obişnuit la începutul unei iubiri, îi spuse : „Veveriţa mea !"

Din pricina asta, el citea în ziare numai pagina sportivă, din pagina sportivă parcurgea cu cea mai mare ardoare informaţiile despre box, iar dintre informaţiile despre box, cu cel mai mare interes pe cele privitoare la categoria grea.

Viaţa lui nu era fericită ; dar n-a demobilizat în strădania de a-şi spori forţa. Iar fiindcă nu avea bani destui, ca să se înscrie într-o asociaţie de atletism şi fiindcă, după noua concepţie, sportul nu mai e talentul vrednic de dispreţ al unui corp, ci un triumf al moralei şi al spiritului, şi-a

căutat această ascensiune singur. Nu exista nici o după-amiază liberă de care să nu profite, ca să iasă la plimbare în vîrful picioarelor. Cînd se știa neobservat într-o încăpere, apuca lucrurile din stînga lui cu mîna dreaptă dusă pe după umeri, sau invers. Îmbrăcatul și dezbrăcatul îi preocupau spiritul ca un exercițiu menit să fie dus pînă la capăt cu cel mai mare efort. Și pentru că trupul omenesc are la fiecare mușchi un contramușchi, astfel încît unul se întinde, cînd celălalt se îndoaie, sau se îndoaie, cînd celălalt se întinde, a reușit ca, la fiecare mișcare, să-și creeze dificultățile cele mai de nespus. Se poate afirma, evident, că în zilele lui bune era alcătuit din doi oameni complet străini, care se luptau fără încetare unul cu altul. Cînd însă, după o asemenea zi folosită în chip optim, se ducea la culcare, își mai umfla încă o dată toți mușchii ce-i erau în genere accesibili, în același timp, dar pe fiecare în parte ; atunci se afla în proprii săi mușchi ca o bucățică de carne străină în ghearele unei păsări răpitoare, pînă cînd îl năpădea oboseala, strînsoarea se desfăcea și-l lăsa să cadă vertical în somn. Era imposibil ca, ducînd acest mod de viață, să nu devină invincibil de puternic. Dar, mai înainte de a se întîmpla asta, s-a pomenit victima unui scandal pe stradă și a fost cotonogit de un puhoi mare de oameni.

În această bătălie rușinoasă sufletul său se mîhni la gîndul că nu va mai fi niciodată ca mai înainte, și multă vreme se tot întrebă dacă va putea suporta o viață fără nici o nădejde. Îl mîntui un mare omnibuz. Fu întîmplător martor, cînd un omnibuz uriaș îl călcă pe un tînăr băr-

bat cu o constituție atletică, iar acest accident, pe cît de tragic pentru victimă, reprezentă pentru el punctul de plecare al unei vieți noi. Atletul fu, ca să zicem așa, dezghiocat din existența lui ca o așchie sau ca o coajă de măr, în vreme ce omnibuzul, dimpotrivă, doar cîrmi penibil impresionat de-o parte, se opri și se holbă înapoi cu mulți ochi. Era o priveliște tragică, dar omul nostru își dădu repede seama de șansa lui și se cățără în învingător.

Așa fu atunci, și așa rămase începînd din ceasul acela : pentru cincisprezece fenigi putea, oricînd voia, să se vîre în trupul unui uriaș, din fața căruia trebuiau să sară-n lături toți sportivii. Uriașul se numea Agoag. Asta însemna probabil *Allgemeingeschätzte-Omnibus-Atleten-Gesellschaft* [1] ; fiindcă cine vrea astăzi să mai trăiască basme, nu trebuie să se poarte timorat cu deșteptăciunea. Eroul nostru ședea așadar sus pe imperială și era așa de mare, încît pierdea orice simțire față de piticii care mișunau pe străzi. Era de neînchipuit ce vor fi avut aceștia de discutat între ei. Se bucura, cînd îi vedea sărind înspăimîntați la o parte. Se repezea la ei, cînd traversau partea carosabilă a străzii, ca o cotarlă la vrăbii. Privea de sus acoperișurile ferchezelor automobile particulare, care mai înainte îl impresionaseră întotdeauna prin distincția lor, avînd acum conștiința propriei sale forțe destructive, cam ca un om care se uită cu cuțitul în mînă la dragile lui găini din ograda de pă-

[1] Asociația apreciată de toată lumea a atleților de omnibuz.

sări. N-avea nevoie pentru asta de prea multă imaginaţie, ci doar de o gîndire logică. Căci, dacă e adevărat ce se spune, că haina face pe om, de ce nu l-ar putea face şi un omnibuz? Te înarmezi, sau te blindezi cu uriaşa lui forţă, cum o face altul îmbrăcînd o platoşă sau aninîndu-şi o puşcă; şi dacă eroismul cavaleresc se poate alia cu o platoşă, de ce nu s-ar alia şi cu un omnibuz? Şi chiar marile naturi viguroase din istoria universală: ceea ce era de spaimă la ele era corpul lor slab, răsfăţat de plăcerile aduse de putere, sau ei se vădeau de neînvins datorită aparatului puterii, cu care ştiau să se înconjoare? Şi ce-i, se gîndea omul nostru, tronînd în noul său cerc de idei, cu toţi aceşti aristocraţi ai sportului, care-i înconjoară ca nişte curteni pe regii boxului, ai alergărilor şi ai înotului, de la manager şi antrenor, pînă la insul care cară găleata însîngerată sau pune pe umeri halatul de baie; aceşti succesori contemporani ai vechilor stolnici şi paharnici îşi datorează oare demnitatea lor înşile, sau iradierii unei forţe străine? Precum se vede, datorită unui accident, omul nostru se spiritualizase.

Acum, nu-şi mai folosea fiecare oră liberă pentru sport, ci pentru călătorii cu omnibuzul. Visul lui era un abonament pe un mare număr de linii. Iar dacă a izbutit să-l obţină, şi dacă n-a murit, strivit, călcat, prăvălit, sau într-o casă de nebuni, atunci mai continuă să călătorească şi astăzi cu el. Ce-i drept, odată a mers prea departe şi a luat cu dînsul în călătoriile sale o prietenă, nădăjduind că aceasta va şti să preţuiască frumuseţea bărbătească spirituală. Însă în corpul uriaşului se afla atunci un minuscul parazit cu mustăţi groase ascuţite la vîrf, care-i surîse de cîteva ori cu neruşinare prietenei, iar ea îi răspunse zîmbind aproape imperceptibil; ba chiar, cînd coborî, se lipi ca din greşeală de ea şi, pare-se, îi şopti ceva, în vreme ce-şi cerea cavalereşte scuze faţă de toată lumea. Eroul nostru fierbea de furie; s-ar fi azvîrlit cu dragă inimă asupra concurentului, dar pe cît de mic arăta acesta alături de uriaşul Agoag, pe atît de mare şi lat apărea înăuntru. Eroul nostru rămase pe locul lui şi abia mai tîrziu îşi potopi prietena cu reproşuri. Dar, iată, deşi o iniţiase în privinţa concepţiilor lui, ea nu-i replică: „Puţin îmi pasă de bărbaţii solizi, eu admir autobuzele!“ ci, pur şi simplu, negă.

De la această trădare spirituală, care trebuie pusă pe seama inteligenţei mai puţin cutezătoare a femeii, eroul nostru şi-a mai limitat întrucîtva călătoriile, iar cînd le-a reînceput, a făcut-o fără companie feminină. Avea în oarecare măsură intuiţia adevărului despre soarta bărbaţilor, exprimat în zicala: Cel puternic este mai puternic decît oricînd în singurătate!

Un om fără caracter

Într-adevăr, astăzi trebuie să cauţi caracterele cu lumînarea; probabil că, pe deasupra, te mai faci şi ridicol, umblînd de colo pînă colo ziua cu o lumină aprinsă. Voi povesti aşadar istoria

unui bărbat, care a avut întotdeauna dificultăți cu caracterul său, ba, ca să vorbim pe șleau, care n-a avut niciodată caracter ; sînt totuși îngrijorat, gîndindu-mă că, pesemne, nu i-am sesizat la vreme însemnătatea și că, la urma urmelor, omul e un fel de pionier sau precursor.

În copilărie am fost vecini. Cînd comitea vreuna din acele mici isprăvi care sînt atît de frumoase, încît nu-ți face plăcere să le istorisești, mama lui obișnuia să ofteze, istovită de chelfăneala pe care i-o trăgea. „Băiete, se jeluia dînsa, n-ai pic de caracter ; ce-o să iasă din tine ! ?" În cazurile grave, însă, era consultat și domnul tată, iar atunci snopelile aveau o anumită solemnitate și o demnitate serioasă, cam ca serbările școlare. La început, prietenul meu trebuia să aducă cu mîna lui domnului consilier-șef de la Curtea de conturi o vargă de trestie, a cărei destinație principală era scuturatul hainelor și care se afla în păstrarea bucătăresei ; la sfîrșit, fiul avea obligația să pupe mîna paternă și, mulțumind pentru admonestare, să ceară iertare pentru grijile pe care le pricinuia iubiților săi părinți. Prietenul meu proceda invers. El urla și cerșea de la bun început iertare, continuînd s-o facă de la o lovitură la alta ; cînd se isprăvea totul, nu mai scotea o vorbă, avea obrajii vineți, înghițea lacrimi și salivă și se căznea să înlăture urmele dureroase, frecîndu-se vîrtos. „Nu știu — obișnuia să spună atunci taică-său — ce-o să iasă din băiatul ăsta ; ștrengarul e lipsit total de caracter !"

Și așa, în copilăria noastră, caracterul era ceva, din pricina căruia erai snopit în bătaie, deși nu-l

aveai. Aici părea să se ascundă o anumită nedreptate. Părinții prietenului meu, cînd pretindeau de la el caracter și, în mod excepțional, treceau vreodată la explicații, afirmau că prin caracter se înțelege opusul notelor proaste, al chiulului de la orele de școală, al tinichelelor legate de coada cîinilor, al vorbăriei și al jocurilor pe ascuns în timpul lecției, al minciunilor sfruntate, al memoriei risipite și al păsărelelor nevinovate lovite cu praștia de un țintaș ticălos. Dar opusul firesc al tuturor acestora era groaza de pedeapsă, teama de a fi descoperit și chinurile conștiinței, care împovărează sufletul cu acea remușcare inevitabilă cînd lucrurile au ieșit prost. Cupa era plină ochi ; pentru caracter nu mai rămînea nici un locșor și nici un fel de activitate, era absolut de prisos. Și cu toate acestea ni se pretindea.

Probabil că ni s-ar fi putut oferi totuși un punct de sprijin, așa cum reieșea din spusele lămuritoare adresate prietenului meu, în timpul pedepsei, ca : „N-ai pic de mîndrie, băiete ? !" — sau : „Cum poți minți așa de josnic ? !" — Trebuie să mărturisesc însă că și astăzi îmi vine greu să-mi închipui cum poate fi cineva mîndru, în timp ce primește palme, sau cum poate el să-și manifeste mîndria, în vreme ce i se trage o chelfăneală. Furia mi-aș putea-o imagina ; dar tocmai furioși nu ne era îngăduit să fim ! Și tot așa stau lucrurile și cu minciuna ; cum ai putea minți altfel decît josnic ? Poate nedibaci ? Cînd reflectez la asta, am încă și astăzi impresia că pe vremea aceea ni se cerea neapărat, nouă, băieților, să mințim onest. Era însă un fel de con-

tabilitate dublă : mai întîi, să nu minţi ; în al doilea rînd, dacă totuşi minţi, atunci cel puţin să minţi nemincinos. Poate că infractorii maturi sînt capabili de această distincţie, de vreme ce în sălile tribunalelor li se impută întotdeauna ca o ticăloşie deosebită faptul că au comis delictul cu sînge rece, prudenţă şi chibzuială ; dar ca să ceri aşa ceva de la nişte băieţi era, hotărît, prea mult. Mă tem că eu n-am vădit o atît de izbitoare lipsă de caracter ca prietenul meu, deoarece nu mi s-a făcut educaţia cu aceeaşi grijă.

Cele mai convingătoare dintre maximele părinteşti, care aveau drept obiect caracterul nostru, erau cele ce puneau regretabila lui lipsă în legătură cu avertismentul că vom avea nevoie de el atunci cînd vom fi bărbaţi. Se spunea cam aşa : „Şi un băiat ca ăsta vrea să ajungă bărbat ! ?" Să trecem peste faptul că aici chestia cu vrutul nu era prea clară, din rest reieşea cel puţin că zisul caracter e ceva ce urma să ne fie necesar abia mai tîrziu ; atunci cu ce scop, încă de pe acum, aceste pripite pregătiri ? Cam asta era tot ceea ce gîndeam şi noi.

Aşadar, deşi prietenul meu nu avea pe atunci caracter, totuşi nu-i regreta lipsa. Asta s-a întîmplat abia mai tîrziu şi a început între ai noştri şaisprezece şi şaptesprezece ani. Atunci am început să ne ducem la teatru şi să citim romane. Creierul prietenului meu, care recepţiona cu mai multă însufleţire decît al meu deducţiile derutante ale artei, a fost luat în posesie de intrigantul de la Teatrul comunal, de tatăl afectuos, de amantul cu porniri eroice, de personajul comic, ba chiar de vipera demonică de salon şi de naiva

fermecătoare. Nu mai vorbea decît pe tonuri false, îşi însuşise brusc în ceea ce priveşte caracterul tot ceea ce exista pe scena germană. Cînd făgăduia ceva, nu puteai şti niciodată dacă îşi dăduse cuvîntul de onoare ca erou sau ca intrigant ; se întîmpla să înceapă ca un ins perfid şi să termine ca un om onest, precum şi invers ; ne primea pe noi, prietenii, făcînd tărăboi, pentru ca deodată să ne poftească să luăm loc şi să ne ofere bomboane de ciocolată cu surîsul elegant al bonvivantului, sau ne îmbrăţişa părinteşte şi totodată ne şterpelea din buzunare ţigaretele.

Dar asta a fost ceva inofensiv şi franc în comparaţie cu efectele lecturilor de romane. In romane se descriu cele mai uimitoare moduri de comportare în nenumărate împrejurări din viaţă. Marele dezavantaj constă însă în aceea că împrejurările prin care treci în viaţă nu-şi găsesc niciodată o acoperire deplină în ceea ce romanele prescriu că ai de făcut şi de spus. Literatura universală este un magazin uriaş, în care milioane de suflete sînt îmbrăcate cu generozităţi, mînie, mîndrie, dragoste, ruşine, gelozie, nobleţe şi vulgaritate. Cînd o femeie adorată ne calcă în picioare sentimentele, ştim că trebuie să-i aruncăm o privire spiritual-dojenitoare ; cînd un netrebnic maltratează o orfană, ştim că sîntem obligaţi să-l doborîm la pămînt cu o lovitură. Dar ce să facem, dacă femeia adorată, după ce ne-a călcat în picioare sentimentele, ne trînteşte în nas uşa odăii ei, aşa că privirea noastră spiritualizată nu mai poate ajunge pînă la ea ? Sau dacă între netrebnicul ce maltratează orfana şi noi se află o masă încărcată cu pahare scumpe ?

Să spargem ușa, pentru ca după aceea să aruncăm prin spărtură o blîndă privire ? Și mai înainte de a aplica lovitura indignată, să dăm de-o parte, cu toată grija, paharele ? În asemenea cazuri realmente importante, literatura te lasă întotdeauna de căruță ; poate că abia după cîteva secole, cînd se va fi scris mai mult, vom sta mai bine.

Deocamdată, de-aici rezultă o situație deosebit de neplăcută pentru un caracter citit, ori de cîte ori se află într-o așa-numită situație din viață. În el clocotesc o duzină de începuturi de fraze, de sprîncene pe jumătate ridicate sau de pumni strînși, de întoarceri ale spatelui și de bătăi în piept, dintre care nici una nu se potrivește pe de-a-ntregul cu împrejurarea, fără a fi totuși nepotrivite ; colțurile gurii sînt în același timp smucite în sus și în jos, fruntea e încrețită sumbru și netezită luminos, privirea vrea totodată să pironească pedepsitor și să se retragă rușinată : iar asta e foarte neplăcut, deoarece ca să zicem așa, îți provoci reciproc ție însuți suferințe. Adesea de aici rezultă acele tresăriri și sughițuri, care se extind asupra buzelor, ochilor, mîinilor și gîtlejului, ba cîteodată cuprind corpul întreg cu atîta violență, încît omul se răsucește ca un șurub care și-a pierdut piulița.

Pe vremea aceea, prietenul meu descoperi că ar fi mult mai comod să aibă propriul său caracter, așa că începu să-l caute. Dar se pomeni în noi aventuri. L-am reîntîlnit după cîțiva ani, cînd profesa avocatura. Purta ochelari, își rădea barba și vorbea cu voce înceată.

— Te uiți la mine cercetător ? observă el.

Nu puteam să neg, un nu știu ce mă îndemna să caut un răspuns în înfățișarea lui.

— Arăt eu a avocat ? mă întrebă. Nu voiam să tăgăduiesc. Mă lămuri : Avocații au un mod cu totul special de a privi prin *pince-nez*, diferit de exemplu de cel al medicilor. Se poate spune de asemenea că toate mișcările și cuvintele lor sînt mai ascuțite sau mai colțuroase decît acelea cioturoase și dolofane, ale teologilor. Se deosebesc de ei ca un foileton de o predică, într-un cuvînt, precum un pește nu zboară din copac în copac, tot așa avocații s-au cufundat într-un mediu pe care nu-l mai părăsesc niciodată.

— Caracter profesional ! spusei eu.

Prietenul meu era mulțumit de mine.

— N-a fost chiar așa de ușor, observă el. La început, purtam o barbă de Christ ; șeful însă mi-a interzis-o, fiindcă nu se potrivea cu caracterul unui avocat. Apoi mi-am luat alura unui pictor, și cînd mi s-a interzis și asta, pe aceea a unui navigator în concediu.

— Pentru Dumnezeu, de ce ? am întrebat.

— Fiindcă doream, firește, să mă feresc de a-mi însuși un caracter profesional, răspunse el. Nenorocirea e că nu-l poți evita. Există, desigur, avocați care arată ca niște poeți, tot așa poeți care arată ca niște zarzavagii, și zarzavagii care au capete de gînditori. Dar toți aceștia au ceva cam ca un ochi de sticlă, sau o barbă lipită, sau o rană rău vindecată. Nu pricep de ce, însă nu-i așa ? Zîmbi în felul său și adăugă resemnat : După cum știi, n-am avut niciodată un caracter personal...

I-am reamintit de numeroasele caractere actoriceşti.

— Ale tinereţii ! mă completă el suspinînd. Cînd devii bărbat, capeţi un caracter conferit de sex, de naţiune, de stat, de clasă, pe deasupra un caracter geografic, ai un caracter vădit în felul de a scrie, în liniile palmei, în forma craniului şi, pe cît se poate, încă unul, derivat din zodia sub care te-ai născut. Pentru mine, asta-i prea mult. Nu ştiu niciodată căruia dintre caracterele mele să-i dau dreptate. — Pe faţa lui se ivi din nou un zîmbet uşor. Din fericire am o logodnică, şi ea afirmă despre mine că n-am nici un fel de caracter, fiindcă nu mi-am ţinut încă făgăduiala s-o iau de nevastă. Am să mă însor cu ea, tocmai pentru că judecata ei sănătoasă îmi e indispensabilă.

— Cine-i logodnica ta ?

— Din punctul de vedere al caracterului ? Dar, vezi tu, mă întrerupse el, ea ştie întotdeauna ce vrea ! La început era o fetiţă fermecător de neajutorată — o cunosc de mult — însă a învăţat de la mine multe. Cînd mint, găseşte că e ceva oribil ; dacă de dimineaţă mă duc tîrziu la birou, susţine că n-am să fiu în stare niciodată să întreţin o familie ; cînd nu mă pot decide să-mi respect cuvîntul dat, ştie că asta n-o face decît un mizerabil.

Prietenul meu zîmbi încă o dată. Pe vremea aceea era un bărbat amabil, şi toată lumea se uita la el zîmbind cu simpatie. Nimeni nu credea în mod serios că va face vreo ispravă. Încă de la primele lui apariţii la bară, s-a remarcat că, îndată ce începea să vorbească, fiecare dintre

părţile corpului său lua o altă poziţie, ochii i se abăteau în lături, umerii, braţele şi mîinile se mişcau în direcţii opuse şi cel puţin un picior i se legăna din genunchi, ca un cîntar poştal. Cum am spus, era pe atunci un bărbat amabil, modest, timid, respectuos ; cîteodată era şi opusul a toate acestea, dar lumea continua să-i arate bunăvoinţă din curiozitate.

Cînd l-am revăzut, avea un automobil, femeia, care devenise acum umbra lui, şi o poziţie de om cu vază şi influenţă. Cum ajunsese aici, nu ştiu ; ceea ce presupun, însă, e că tot secretul consta în faptul că se îngrăşase. Faţa lui timidă, mobilă, dispăruse. Mai exact, continua să existe, dar se afla sub un înveliş gros de carne. Ochii lui, care puteau fi odinioară, după vreo poznă, înduioşători ca ai unei maimuţici triste, nu-şi pierduseră, la drept vorbind, strălucirea ce le venea din interior ; dar între obrajii tapisaţi din belşug le venea greu ori de cîte ori încercau să se întoarcă într-o parte, din care pricină se holbau cu o expresie arogantă, chinuită. Mişcările continuau să-l bălăbăne pe dinăuntru, însă în exterior, la îndoiturile şi articulaţiile membrelor, erau captate de nişte perne amortizoare de grăsime, iar ceea ce mai răzbătea în afară arăta a răsteală şi vorbire hotărîtă. Aşa devenise şi omul. Spiritul lui hai-hui de altădată avea acum pereţi solizi şi convingeri închegate. Cînd şi cînd, mai sclipea cîte ceva în el ; dar asta nu mai dădea luminozitate omului, ci era un foc de armă pe care-l trăgea ca să impună, sau ca să atingă o

anumită țintă. La drept vorbind, pierduse mult din ceea ce fusese altădată. Tot ceea ce exprima acum era precis, ca doisprezece într-o duzină, chiar dacă era o duzină dintr-o marfă bună, vrednică de încredere. Trecutul și-l aprecia așa cum îți amintești de o nebunie din tinerețe.

Odată am reușit să-l readuc la vechiul nostru subiect de discuție, caracterul.

— Sînt convins, îmi explică el, suflînd greu în timp ce vorbea, că evoluția caracterului stă în corelație cu tactica războiului și că de aceea mai poate fi găsit astăzi pe tot mapamondul numai printre semisălbatici. Fiindcă cine se luptă cu pumnalul și lancea trebuie să-l aibă, ca să nu rămînă păgubaș. Dar ce caracter, oricît de hotărît, mai poate ține piept carelor blindate, aruncătorului de flăcări și norilor de gaze toxice!? Ceea ce ne trebuie astăzi nu sînt caracterele, ci disciplina.

Nu l-am contrazis. Dar ceea ce era ciudat — și de aceea îmi și iau îngăduința să aștern pe hîrtie această amintire — e că, în vreme ce el vorbea astfel și eu îl priveam, aveam sentimentul că omul de altădată dăinuia încă în el. Stătea în el, întemnițat de repetarea cu un spor de carne a chipului originar. Privirea lui împungea privirea celuilalt, vorba lui suna în vorba celuilalt. Era ceva lugubru. L-am mai revăzut între timp încă de cîteva ori, iar impresia aceasta s-a repetat de fiecare dată. Era vădit, dacă mă pot exprima astfel, că tare ar fi dorit să mai iasă o dată în întregime la fereastră; ceva însă îl împiedica s-o facă.

O povestire din trei secole

1729

Cînd marchizul de Epatant fu azvîrlit printre fiarele sălbatice — o istorie pe care n-o pomenește, din păcate, nici măcar o singură cronică din secolul al optsprezecelea — se văzu brusc pus într-o situație teribilă, cum nu mai cunoscuse niciodată. Își încheiase socotelile cu viața și se îndreptă spre neant, surîzînd, cu o privire ce părea a izvorî din două nestemate șlefuite mat, dar care nu mai vedea nimic. Totuși, acest neant nu-l topea în veșnicie, mai curînd se strîngea în juru-i, ca ceva foarte actual; într-un cuvînt, nu pierea în nimic, ci în jurul lui nu se întîmpla nimic, iar cînd începu din nou să-și folosească ochii ca să vadă, zări în fața lui o mare fiară sălbatică privindu-l indecisă. După cum se presupune, faptul acesta nu l-ar fi îngrozit mai rău pe marchiz — îi era frică, însă știa cum trebuie s-o suporte — dacă în aceeași clipă nu și-ar fi dat seama că fiara din fața lui era o femelă. Concepțiile lui Strindberg [1] nu existau încă pe vremea aceea; se trăia și se murea după cele ale secolului al optsprezecelea, iar pornirea cea mai firească a lui Epatant fu aceea de a-și flutura cu grație pălăria în aer și de a face o plecăciune galantă. Atunci însă văzu că încheieturile

[1] Aluzie la tezele misogine ale scriitorului suedez August Strindberg (1849—1912).

mîinilor doamnei care-l privea erau aproape tot atît de groase cît coapsa lui, iar dinţii, pe care-i zărea în gura deschisă, pofticioasă şi curioasă, îi ofereau o imagine a masacrului ce-l aştepta. Persoana din faţa lui inspira frică, era frumoasă, puternică, însă în privire şi boi extrem de feminină. Graţia ce vibra în toate mădularele felinei rapace îi reamintea involuntar elocvenţa fermecătoare; mută a dragostei. Era în situaţia nu numai de a-i fi teamă, trebuia totodată să îndure şi lupta ruşinoasă, pe care o ducea această teamă cu nevoia bărbatului de a face în orice împrejurare impresie asupra unei fiinţe feminine, de a intimida prin prezenţa lui femeia şi de a o birui. În loc de asta, se vedea în faţa adversarului ca un ins derutat, învins. Bestia feminină îl intimida ca bestie, iar feminitatea desăvîrşită ce emana din fiecare mişcare a ei amesteca în renunţarea la orice rezistenţă minunea neputinţei. El, marchizul d'Epatant, fusese adus în situaţia şi rolul unei femeiuşti, iar asta în ultimele clipe ale vieţii sale! Nu vedea nici o posibilitate să se salveze de această jignire maliţioasă ce i se aducea, îşi pierdu stăpînirea de sine şi, spre norocul lui, nu mai ştiu nimic din ce se întîmplă cu el.

2197 înaintea erei noastre

Nu vom afirma că cifra anului e exactă, dar dacă statul amazoanelor va fi existat cu adevărat vreodată, atunci cu siguranţă că în el au locuit nişte doamne ce merită a fi luate foarte

în serios. Fiindcă dacă n-ar fi format decît un fel de brutală asociaţie feministă, istoria le-ar fi conferit cel mult faima unor abderiţi[1] sau a lui Sancho Panza şi ar fi rămas pînă în ziua de azi un exemplu de comic nefeminin. În loc de asta, ele trăiesc în amintiri eroice, de unde se poate trage concluzia că la vremea lor au pîrjolit, au ucis şi au jefuit în modul cel mai vrednic de luat în seamă. Mai mult decît un bărbat indogermanic trebuie să fi fost încercat de frică în faţa lor, mai înainte ca ele să-şi fi cîştigat faima. Mai mult decît un erou trebuie s-o fi luat la sănătoasa din faţa lor. Într-un cuvînt, a fost nevoie să pună nu de puţine ori sula în coastele mîndriei bărbăteşti preistorice, mai înainte ca aceasta, pentru a se dezvinovăţi în cele din urmă de atîta laşitate, să fi făcut din ele nişte creaturi legendare: urmînd o lege, conform căreia şi un vilegiaturist, care o ia la goană din faţa unei vaci, va afirma întotdeauna că a fost cel puţin un bou.

Dar ce-ar fi dacă acest stat de fecioare n-a existat niciodată? Faptul e cu atît mai plauzibil, cu cît pare aproape inimaginabil să fi existat pe-acolo berze de divizie şi regiment care să fi adus recrute acestor fecioare ucigaşe de bărbaţi. Atunci de cine se vor fi temut eroii antici? Să fi fost toată povestea asta doar un vis de o stranie silnicie? Ne amintim fără să vrem că ei au venerat şi zeiţe, de care au fost sfîşiaţi în ex-

[1] Locuitori ai statului Abdera, întruchipări ale neroziei, în romanul satiric *Istoria abderiţilor* de Christoph Martin Wieland (1733—1813).

tazul rugăciunii și că iscusiții tebani îl vizitau pe sfinxul-femeie, precum muștele pe păianjen. Te vezi nevoit să te cam minunezi rușinat de ce vise cu păianjeni și insecte aveau acești străbuni din cultura noastră gimnazială! Sportivi exemplari, care nu puneau prea mare preț pe femei, visau femei de care le era frică. Oare, la urma urmelor, domnul von Sacher-Masoch [1] să fi avut un șir atît de lung de predecesori? E ceva absolut inacceptabil. Fiindcă ne-ar face desigur plăcere să ne închipuim că mai înainte a fost întuneric, pentru ca astăzi să fie cu atît mai multă lumină; dar n-am vrea să credem că la baza învățămîntului umanistic ar putea fi o neorînduială așa de mare. Să fi fost oare grecii cei vechi niște hîtri? Sau, ca toți levantinii, au exagerat peste măsură? Sau la temelia perversității originare se află o candoare originară, care a dat abia mult mai tîrziu vlăstare bolnăvicioase?

Întunecate sînt începuturile civilizației.

1927

Ce-au făcut două secole de „epocă modernă" din această poveste?

Un bărbat a învins în luptă deschisă oastea amazoanelor, iar amazoana s-a înamorat de învingătorul lor. Așa da! Îndărătnicia e pusă în frîu, își azvîrle scut și lance, și bărbații chicotesc măguliți laolaltă. Atît a mai rămas din vechea legendă. În legătură cu tînăra femeie sălbatică și prădalnică, ahtiată să-și înfigă vîrful săgeții în coasta unui bărbat, era burghezului cult a mai păstrat doar exemplul moral despre modul cum pornirile nefirești se preschimbă din nou în unele firești; și, pe deasupra, cel mult niște resturi jalnice în teatre, în cinematografe și în capetele bărbaților mondeni în vîrstă de șaisprezece ani, locuri în care femeia demonică, vipera de salon și vampa amintesc de departe de predecesoarele lor ce ucideau bărbați.

Dar timpul nu stă pe loc. Nu e nevoie să vorbim despre femeile șefi de birou, în jurul cărora subalternii bărbați se cațără ca modesta iederă pe vigurosul stejar; există povești mai apropiate de centrul vanității masculine, iar una dintre acestea s-a petrecut atunci cînd celebrul savant Quantus Negatus a luat parte acum cîtva timp la o adunare, în care opoziția se afla sub o conducere feminină. Nu era chiar o adunare politică, dar totuși una dintre acelea, unde noul tren spiritual al lumii se ciocnește cu cel vechi. Quantus, ca bărbat plin de merite, ședea confortabil pe pernele celui vechi. N-avea nicicum de gînd să polemizeze în legătură cu concepțiile asupra lumii, și la început salută apariția doamnelor numai ca pe o variație. În timp ce ele vorbeau acolo sus, el se uita jos, la picioarele lor încălțate cu pantofi. Deodată, însă, atenția îi fu captată de un amănunt: le auzi spunînd că domnii din majoritate sînt niște măgari. O spuneau într-un mod adorabil, și nu chiar cu aceste cuvinte, totuși cam la acest grad de considerație.

[1] Aluzie la masochism, perversiune sexuală descrisă de scriitorul austriac Sacher-Masoch (1836—1895), care constă în stimularea plăcerii sexuale prin torturi fizice și morale.

Iar cînd una lua loc, alta se ridica odihnită și repeta acuzația, într-un chip doar întrucîtva diferit. De furie și încordare, pe frunțile lor se formau mici cute verticale ; gesturile le erau pedagogice, ca atunci cînd trebuie să explici unor copii cît sînt de grei de cap ; frazele erau îngrijit despicate cu gura, ca de un bucătar instruit care tranșează fazani.

Celebrul savant Negatus zîmbi ; el nu era un măgar, era călare pe situație, putea să se lase fără prejudecăți în voia farmecului lor ; la vot avea să se arate desigur că dreptatea era de partea lui. Întîmplător, însă, aruncă la timp nepotrivit o privire asupra celorlalți domni din majoritate. Și-atunci deodată avu impresia că aceștia ședeau cu toții țepeni ca niște femeiuști, pe care un bărbat vrea să le facă să priceapă farmecul nemaipomenit al logicii, încercare împotriva căreia ele nu au altă armă decît să replice după fiecare nouă concluzie : dar eu nu vreau ! Abia acum își dădu seama că nici cu el nu se întîmpla altceva. Cu porniri de cochetărie contempla picioare și vîrfuri de degete, cute ale gurilor și rotiri ale corpurilor, cu toate că în timpul acesta era obligat să audă că voința îi e adormită și că inteligența lui e aceea a unui burghez gras căruia nu-i place să facă mișcare. Și-atunci se întîmplă ceva ce nu se-ntîmplă, firește, întotdeauna, Quantus se simți pe jumătate convins. Gîndindu-se la faima lui de savant, avu sentimentul că seamănă cu o gospodină cuminte care trebăluiește acasă la vatră cu sticluțe și olițe, în vreme ce doamnele astea gonesc călare pe armăsari în spume prin lumea largă. Desigur, existau o

sumedenie de lucruri speciale, în care puțini oameni se pricepeau atît de bine ca el ; dar ce-i folosea lui asta în asemenea chestiuni obștești, al căror dubiu cerea un — era cît p-aci să spună, un bărbat întreg ? ! Își și dădea seama că obiecțiile pe care rațiunea lui le ridica împotriva injusteței celor spuse de aceste femei proveneau de fapt din teamă, iar gîndurile lui urmăreau cu o însuflețire aproape idolatră acțiunea sălbatică a spiritului lor.

Ceea ce-i mai asigura încă echilibrul era împrejurarea că de partea cealaltă s-au ridicat și bărbați, care au rostit nerozii incoerente. Datorită acestui fapt, adunarea devenea uneori foarte agitată, și nici unul nu-l lăsa pe celălalt să termine de vorbit. Quantus Negatus se uita ce făceau oratoarele lui. În acest vacarm masculin haotic, ele tăceau zîmbind, și el avu impresia că făceau un semn de invitație. Atunci se ridica de fiecare dată un tînăr bărbat solid și gras, cu obrazul mare și cu o claie de păr în cap și dădea drumul unei voci cu adevărat fenomenale, ale cărei intervenții aveau puțină rațiune, dar care cu o frază măturau douăzeci de voci adverse, în așa fel că în liniștea ce urma puteau fi auzite deodată oratoarele întrerupte. — „Ah, un bărbat !“ se gîndi Negatus mai întîi măgulit. Însă cînd reflectă mai bine la asta, în starea de spirit în care se afla acum, își dădu seama că o voce puternică e totuși ceva tot de ordin senzual, precum în vremea tinereții lui niște codițe lungi sau un piept bogat. Se simți istovit de aceste gînduri, care se situau pe un teren ce-i era absolut străin. Avea un chef grozav să-și lase partidul

baltă şi să părăsească pe furiş adunarea. Se simţea înduioşat de palide amintiri din gimnaziu: amazoanele? — „Sucită lume!“ gîndi el. Apoi însă făcu şi această reflecţie: „Cît e de ciudat să-ţi imaginezi o lume sucită. Asta îţi procură o oarecare schimbare.“ Se simţi oarecum stimulat de aceste gînduri; era în ele o anumită temeritate, o curiozitate sinceră, bărbătească. „Cît e de întunecat viitorul civilizaţiei! gîndi el. „Sînt bărbat, dar pînă la urmă asta va mai însemna doar ceva foarte feminin, dacă nu va reveni curînd o epocă de bărbaţi adevăraţi!“ Cînd se ajunse însă la vot, rezultatul fu cu toate acestea favorabil reacţiunii.

Opoziţia era învinsă; adunarea luase sfîrşit. Quantus se trezi şi, cu conştiinţa împovărată cavalereşte de remuşcări, privirea lui o căută pe aceea a stăruitoarelor lui adversare. Dar acestea tocmai îşi dădeau cu pudră proaspătă şi îşi scoseseră oglinjoarele de argint. Făceau asta cu aceeaşi obiectivitate imperturbabilă, cu care rostiseră mai înainte cuvinte ucigătoare. Quantus rămase uimit. Iar ultima lui reflecţie, încă destul de stînjenită, în vreme ce ieşea, fu aceasta: „De ce şi-or fi făcînd capetele bărbăteşti doar drăguţe gînduri cu totul inutile?!“

Povestire pentru copii

Domnul Piff, domnul Paff şi domnul Puff au plecat împreună la vînătoare. Şi pentru că era toamnă, pe ogoare nu creştea nimic; în afară de

pămînt, pe care plugul îl afînase în aşa fel, încît cizmele se mînjiseră cafeniu mult peste carîmbi. Era foarte mult pămînt acolo şi, cît vedeai cu ochii, se zăreau valuri cafenii încremenite; cîte unul dintre ele purta în spinare o troiţă de piatră sau un sfînt sau un drum gol; locul era foarte pustiu.

Cînd coborîră iară într-o vîlcea, domnii zăriră un iepure şi, pentru că era primul animal pe care-l întîlneau în ziua aceasta, îşi duseră iute toţi trei puştile la ochi şi apăsară pe trăgaci. Domnul Piff ochi pe deasupra vîrfului cizmei din piciorul său drept, domnul Puff pe deasupra vîrfului celei din stîngul, iar domnul Paff drept înainte printre cele două cizme, căci iepurele şedea cam la aceeaşi distanţă de fiecare şi se uita la ei. Ei, cele trei împuşcături făcură să răsbubuie un tunet înspăimîntător, alicele răpăiră laolaltă prin aer ca trei nori de grindină, iar din pămîntul izbit năprasnic se ridică un nor de praf; cînd însă natura îşi reveni din această spaimă, iepurele zăcea şi el lat şi nu se mai mişca. Numai că nici unul dintre ei nu ştia al cui e, fiindcă trăseseră toţi trei. Încă de departe, domnul Piff răcni că dacă iepurele e lovit în partea dreaptă îi aparţine lui, fiindcă el a tras din stînga; acelaşi lucru îl afirmă domnul Puff pentru lovitura venită din direcţia celeilalte mîini; domnul Paff însă fu de părere că în ultima clipă iepurele s-a putut întoarce, ceea ce urma să se stabilească după cum împuşcătura avea să fie găsită în piept sau în spate: atunci însă, în orice caz, îi aparţine lui! Cînd ajunseră acolo, ieşi la

iveală că nu puteau nicidecum afla unde fusese atins iepurele, aşa că, fireşte, abia acum se luară la harţă în legătură cu întrebarea cui îi aparţine.

Atunci iepurele se sculă politicos şi spuse :

— Domnii mei, dacă nu puteţi cădea de acord, vreau să fiu liber şi să mai trăiesc ! Precum văd, am murit doar de frică.

Domnul Piff şi domnul Puff rămaseră, cum se obişnuieşte să se spună, paf, iar cît îl priveşte pe domnul Paff, lucrul acesta se înţelege oricum de la sine. Iepurele, însă, continuă netulburat să vorbească. Făcu ochii mari, isterici — poate totuşi pentru că îl atinsese în treacăt moartea — şi începu să le prezică vînătorilor viitorul.

— Dacă mă lăsaţi să trăiesc, domnii mei, pot să vă prezic cum vă veţi sfîrşi viaţa ! spuse el. Dumneavoastră, domnule Piff, veţi fi retezat de coasa morţii sub forma coarnelor unui taur, în şapte ani şi trei luni, iar domnul Paff va ajunge într-adevăr bătrîn, dar la sfîrşitul lui văd ceva grozav de neplăcut — ceva — ei, asta nu-i aşa uşor de spus — ; se opri şi îl privi cu compătimire pe Paff, apoi schimbă vorba şi zise repede : Dar domnul Puff o să se înece cu un sîmbure de piersică, asta-i simplu.

Vînătorii păliră, iar vîntul pufăi fluierînd prin pustietatea locului. În vreme ce carîmbii vîrtoşi ai cizmelor continuau să le dîrdîie în vînt, degetele lor şi încărcară din nou puşca, iar ei spuseră :

— Cum poţi şti tu, mincinosule, ceea ce încă nu s-a întîmplat !

— Taurul care-ar urma să mă ia în coarne, spuse domnul Piff, astăzi nici nu s-a născut încă ; cum poate să ia pe cineva în coarne, dacă nici nu se va naşte probabil vreodată !?

Domnul Puff îşi găsi mîngîiere zicînd :

— N-am decît să nu mănînc piersici şi gata, aşa că iată-te mincinos !

Domnul Paff însă spuse doar atît :

— Ei, ei !

Iepurele dădu răspuns :

— Domnii n-au decît s-o ia cum vor ; asta n-o să le fie de nici un folos.

Atunci vînătorii fură gata să-l omoare pe iepure, zdrobindu-l cu tocurile cizmelor, şi strigară :

— Dar n-ai să ne faci superstiţioşi !

În clipa asta, însă, trecu pe-acolo o babă slută, care căra cu greu în spinare o crosnă de vreascuri, aşa că vînătorii trebuiră să scuipe repede de trei ori, pentru ca arătarea să nu le vateme.

Muierea, văzînd asta, se mînie şi strigă în urmă-i :

— Am fo ş-o moasă dinioară !

Nimeni n-ar fi putut spune ce dialect va fi fost ; răsuna însă întocmai ca graiul iadului.

Clipa asta o folosi iepurele, ca s-o şteargă.

Vînătorii bubuiră cu flintele lor după el, dar iepurele nu se mai vedea, iar baba pierise şi ea ; li se păru că o dată cu cele trei împuşcături se auzise şi un nestăpînit hohot de rîs batjocoritor.

Domnul Paff îşi şterse atunci năduşeala de pe frunte şi simţi un fior rece.

Domnul Piff zise :

— Haideţi acasă.

Iar domnul Puff se şi căţăra în sus pe coastă. Cînd ajunseră pe culme la troiţa de piatră, se simţiră însă în siguranţă sub protecţia ei şi se opriră iar.

— Ne-am speriat singuri de pomană, spuse domnul Puff, era un iepure ca oricare altul.

— Dar a vorbit, zise domnul Paff.

— N-a putut fi decît vîntul, ori ni se urcase sîngele nouă în urechi din pricina frigului, îl lămuriră domnul Piff şi domnul Puff.

Atunci bunul Dumnezeu de pe troiţa de piatră grăi în şoaptă :

— Să nu ucizi... !

Cei trei se îngroziră straşnic iarăşi şi se îndepărtară cu cel puţin douăzeci de paşi de troiţa de piatră ; însă rău mai era dacă nici măcar acolo nu te puteai simţi în siguranţă ! Mai înainte de a fi reuşit să răspundă ceva, se şi pomeniră grăbindu-se cu paşi mari spre casă. Abia cînd văzură fumul căminelor lor încîrlionţîndu-se pe deasupra tufelor şi auziră cîinii din sat lătrînd şi voci de copii ţîşnind prin aer ca rîndunicile, îşi ajunseră din urmă picioarele, se opriră proptindu-se pe ele şi le fu cald şi bine.

— La urma urmelor, tot omul trebuie să moară de ceva, fu de părere liniştindu-se domnul Paff, care, după profeţia iepurelui, avea s-o ducă cel mai mult ; ştia al naibii de bine de ce o spunea, totuşi îl chinuia acum deodată îndoiala dacă şi tovarăşii săi o vor fi ştiind, dar îi era ruşine să-i întrebe.

Domnul Piff răspunse însă de-a dreptul :

— Dacă n-am voie să ucid, atunci n-ar fi îngăduit nici să fiu ucis ? *Ergo,* zic eu, aici e o contradicţie fundamentală.

Fiecare putea pune vorbele astea în legătură cu ce-ar fi vrut el ; un răspuns rezonabil nu era, iar domnul Piff zîmbi filozofic pe sub mustaţă, ca să ascundă că îl frigea la inimă să afle dacă ceilalţi îl înţeleseră totuşi, sau dacă nu cumva mintea lui o luase razna.

Domnul Puff, cel de-al treilea, strivi gînditor o rîmă sub talpa cizmei şi răspunse :

— Noi nu numai ucidem animalele, le şi purtăm de grijă şi ţinem lucrurile în bună rînduială pe cîmp.

Acuma fiecare ştia că şi ceilalţi ştiu ; iar în timp ce în taină fiecare îşi mai amintea de cele întîmplate, totul şi începu să se destrame ca un vis după ce te-ai trezit, fiindcă ceea ce au auzit şi au văzut trei nu poate fi un secret, iar ca atare nici vreo minune, ci o amăgire cel mult. Şi toţi trei oftară o dată : Slavă Domnului ! Domnul Piff oftă pe deasupra vîrfului cizmei din piciorul stîng, domnul Puff pe deasupra vîrfului cizmei din cel drept, căci amîndoi se uitau chiorîş înapoi spre Dumnezeul de pe cîmp, căruia îi erau în taină recunoscători că nu li se arătase în realitate ; domnul Puff, însă, întrucît ceilalţi doi se uitau în altă parte, se putu întoarce cu totul spre troiţă, se scobi în urechi şi spuse :

— Azi am băut rachiu pe inima goală ; aşa ceva nu trebuie să facă niciodată un vînător.

— Aşa-i ! spuseră toţi trei, începură să cînte un vesel cîntec vînătoresc, în care era vorba des-

pre multă verdeață, și azvîrliră cu pietre după o mîță care se furișa într-un chip neîngăduit pe cîmpii, ca să pună laba pe ouă de iepure, fiindcă acum vînătorii nu se mai temeau de iepuri. Dar pentru această parte din urmă a povestirii nu mai putem chezășui ca pentru rest, deoarece sînt oameni care afirmă că iepurii depun ouă numai de Paști.

IV

MIERLA

CEI DOI BĂRBAŢI, PE CARE SÎNT NEVOIT SĂ-I pomenesc — ca să narez trei mici povestiri, în care interesează cel ce le istoriseşte — erau prieteni din copilărie ; să-i numim Aunu şi Adoi. Fiindcă în fond prietenia din copilărie devine cu atît mai ciudată, cu cît înaintezi mai mult în vîrstă. În cursul acestor ani, te schimbi din creştet pînă-n tălpi şi de la firişorul de păr din cap pînă în inimă, dar raporturile reciproce rămîn în mod straniu aceleaşi şi se schimbă tot atît de puţin ca şi relaţiile cultivate de orice ins cu diverşii domni, cărora li se adresează cu Eu. Fireşte, nu se pune chestiunea dacă trăieşti în continuare aceleaşi sentimente ca băieţaşul cu cap mare şi păr blond, fotografiat odinioară ; nu, în fond nici măcar nu se poate zice că îţi e drag acest chip al tău, momîia asta mică şi prostuţă. La fel se întîmplă şi cu prietenii tăi cei mai buni, tocmai cu ei nu eşti de acord şi de ei nu eşti mulţumit ; ba chiar, mulţi prieteni nici nu se pot suferi unul pe altul. Într-un anume sens, acestea sînt prieteniile cele mai profunde şi cele mai bune şi ele sînt acelea în care elementul de neînţeles apare fără nici un fel de adausuri.

Copilăria ce i-a legat pe cei doi prieteni Aunu și Adoi a fost orice altceva numai una religioasă nu. Amîndoi, e drept, și-au făcut educația într-un institut, care se legăna în iluzia că dă principiilor religioase ponderea cuvenită ; dar elevii lui făceau uz de toată ambiția, ca să nu-și bată capul cu ele. Biserica acestui institut, bunăoară, era o biserică frumoasă, adevărată, mare, cu un turn de piatră, destinată numai pentru folosința școlii. Cum în ea nu pătrundea nici un străin, în vreme ce băieții așezați în băncile din față cînd îngenuncheau, cînd se ridicau, așa cum cereau sfintele datini, grupuri izolate de elevi jucau în permanență cărți în scaunele de spovadă din fund, fumau țigări pe treptele spre orgă, sau o ștergeau în turnul ce-avea, sub acoperișul țuguiat, un balcon de piatră ca un talger de lumînări, pe a cărui balustradă executau la înălțime amețitoare acrobații de pe urma cărora și-ar fi putut frînge gîtul chiar și băieți mai puțin împovărați de păcate.

Una dintre aceste provocări la adresa lui Dumnezeu consta în a se ridica, prin încordarea înceată a mușchilor, pe balustrada turnului cu picioarele în aer, privind în jos și a rămîne bălăbănindu-se, proptit în mîini ; cine a executat această figură acrobatică la sol își va da seama de cîtă încredere în sine, îndrăzneală și noroc era nevoie pentru a o repeta pe o bandă de piatră de lățimea unui picior, la înălțimea turnului. Trebuie spus că erau mulți băieți neastîmpărați și iscusiți care nu cutezau s-o încerce, deși pe pămîntul neted puteau să se și plimbe în mîini. Aunu, de pildă, n-o făcea. Dimpotrivă, Adoi fusese, în copilărie, inventatorul acestei probe de caracter, fapt ce oferă o bună introducere a lui ca povestitor. Era greu să găsești un corp ca al său. Nu avea mușchi de sportiv ca trupurile multora, ci părea de-a dreptul și fără osteneală împletit de către natură din mușchi. Pe corp se sprijinea un cap îngust, relativ mic, cu niște ochi, care erau fulgere învelite în catifea, și cu niște dinți ce te făceau mai curînd să te gîndești la rînjetul colților sclipitori ai unei fiare în goană după pradă, decît la blîndețea misticii.

Mai tîrziu, în vremea studenției, cei doi prieteni au aderat la o înțelegere materialistă a vieții, care, lăsînd de-o parte sufletul și pe Dumnezeu, îl consideră pe om drept o mașină filozofică sau economică, ceea ce probabil că și este, lucru care, însă, nu-i interesa de loc, fiindcă farmecul unei asemenea filozofii stă nu în adevărul ei, ci în caracterul său demonic, pesimist, de angoasă intelectuală. Pe vremea aceea, relațiile lor începuseră a fi cele specifice unei prietenii din copilărie. Căci Adoi studia silvicultura și spunea că, îndată ce-și va fi terminat studiile, va pleca în calitate de inginer silvic undeva departe, în Rusia sau în Asia ; în vreme ce prietenul său, în loc să-și facă asemenea visuri juvenile, își alesese un ideal mai solid și în această vreme era încadrat în mișcarea muncitorească aflată în progres. Cînd se întîlniră din nou, cu puțin înainte de marele război, Adoi își încheiase tentativele în Rusia ; povesti puține lucruri despre ele, acum era angajat în birourile unei mari societăți și părea să fi suferit eșecuri considerabile, chiar dacă din punct de vedere cetățenesc avea o situație mul-

ţumitoare. Prietenul său din copilărie devenise însă, între timp, dintr-un exponent al luptei de clasă, editorul unui ziar, care scria stăruitor despre pacea socială şi aparţinea unui om de bursă. De atunci înainte se dispreţuiră reciproc şi implacabil, dar în curînd se pierdură iarăşi din ochi ; cînd, în cele din urmă, se găsiră din nou laolaltă pentru scurtă vreme, Adoi povesti cele ce urmează, în felul în care deşerţi în faţa unui prieten un sac de amintiri, ca să pleci mai departe cu desaga goală. În aceste împrejurări, interesează prea puţin ce i-a răspuns prietenul, iar convorbirea lor poate fi istorisită aproape ca un soliloc. Ar fi mai important să putem descrie exact cum arăta pe atunci Adoi, deoarece impresia nemijlocită pe care o făcea nu era cu totul fără efect în ceea ce priveşte importanţa cuvintelor sale. Dar asta-i greu. Înainte de toate s-ar putea spune că evoca o cravaşă tăioasă, împletită, suplă, care, pusă pe vîrful ei moale, se sprijină de un perete ; părea că se simte bine în această poziţie pe jumătate dreaptă, pe jumătate prăbuşită.

Printre cele mai ciudate locuri din lume — spunea Adoi — se situează acele curţi berlineze, în care două, trei sau patru case îşi arată una alteia spatele, iar bucătăresele stau în nişte găuri de forma unor patrulatere deschise în perete şi cîntă. Vezi vasele de bucătărie din aramă, roşii, pe stelaje, clincănind cu zgomot. Jos de tot, o voce de bărbat bubuie înjurături în sus, spre o fată, sau nişte saboţi grei păşesc încolo şi încoace

pe pavajul răsunător. Fără grabă. Dur. Fără odihnă. Fără sens. Necontenit. E aşa sau nu ?

Afară şi în jos privesc bucătăriile şi dormitoarele ; sînt înghesuite una lîngă alta, precum dragostea şi digestia în corpul omenesc. Paturile conjugale sînt stratificate pe etaje ; căci toate dormitoarele din casă au aceeaşi aşezare, iar peretele cu ferestre, peretele dinspre baie, peretele cu dulap decid locul patului cu o aproximaţie de vreo jumătate de metru. Tot aşa se suprapun pe etaje sufrageriile, baia cu plăci albe de faianţă şi balconul cu abajur roşu. Dragostea, somnul, naşterea, digestia, revederi neaşteptate, nopţi de griji şi de petreceri se situează în aceste case una peste alta, ca nişte coloane de pîinişoare într-un bufet automat. În asemenea locuinţe pentru păturile mijlocii, destinul personal îţi e statornicit dinainte, din clipa în care te-ai instalat în ele. Ai să fii de acord cu mine că libertatea omenească se limitează în principal la locul şi timpul în care făptuieşti ceva, fiindcă ceea ce săvîrşesc oamenii e aproape întotdeauna acelaşi lucru : este ceva al naibii de important, dacă pe deasupra se mai unifică pentru toţi şi schiţa în plan orizontal. M-am căţărat odată pe un dulap, numai ca să profit de verticală, şi pot spune că discuţia neplăcută, pe care am avut-o de purtat, a îmbrăcat cu totul alt aspect.

Adoi rîse la această amintire şi-şi turnă în pahar ; Aunu se gîndea că stăteau pe un balcon cu abajur roşu, care aparţinea locuinţei lui, însă tăcea, fiindcă ştia prea precis ce obiecţii ar fi putut face.

Admit, de altfel, şi astăzi — recunoscu de la sine Adoi — că în această regularitate se află o anumită forţă, iar pe atunci credeam că acest spirit de masă şi acest pustiu are ceva din aspectul unui deşert sau al unei mări ; un abator din Chicago, chiar dacă, închipuindu-mi-l, mi se întoarce pe dos, e totuşi cu totul altceva decît un ghiveci de flori ! Era însă ciudat că tocmai în vremea cînd aveam această locuinţă mă gîndeam neobişnuit de des la părinţi. Îţi aminteşti că pierdusem aproape orice legătură cu ei ; atunci însă mi-a răsărit deodată în minte propoziţia : Ei ţi-au dat viaţa ; iar această propoziţie comică revenea din timp în timp ca o muscă, pe care n-o poţi alunga. Despre acest mod făţarnic de a ne exprima, impus nouă în copilărie, nu mai e nimic de adăugat. Dar cînd îmi contemplam locuinţa, ziceam la fel : Iată, acum ţi-ai cumpărat viaţa ; pentru atîtea şi atîtea mărci de chirie pe an. Probabil că uneori spuneam şi : Acum ai creat o viaţă cu propria-ţi putere. Era un simţămînt ce se situa cam la mijloc între o prăvălie, asigurarea pe viaţă şi mîndrie. Şi-atunci mi se păru extrem de ciudat, ba chiar de-a dreptul un mister, că exista undeva ceva ce mi se dăruise, cu sau fără voia mea, iar pe deasupra şi temelia pentru tot restul. Cred că propoziţia asta ascundea un tezaur de neorînduială şi de elemente incalculabile, pe care-l îngropasem. Şi totuşi atunci s-a întîmplat istoria cu privighetoarea.

A început într-o seară ca oricare alta. Rămăsesem acasă şi, după ce soţia mea se dusese la culcare, mă aşezasem într-un fotoliu din birou ; singura deosebire faţă de alte seri similare consta

poate în aceea că nu m-am atins de vreo carte şi de nimic altceva ; dar asta se mai întîmplase şi în alte dăţi. După ora unu, strada începe să se liniştească ; convorbirile încep să dea impresia de ceva neobişnuit ; e plăcut să urmăreşti cu urechea înaintarea nopţii. Pe la ora două, larma şi rîsul de jos au şi devenit clar beţivăneală şi zgomote întîrziate. Am simţit că aşteptam ceva, însă nu-mi dădeam seama ce. Pe la ora trei, era în mai, cerul începu să se lumineze ; m-am îndreptat bîjbîind prin locuinţa aflată în întuneric pînă în dormitor şi m-am întins în pat fără zgomot. Acuma nu mai aşteptam nimic altceva decît somnul şi în dimineaţa următoare o zi la fel ca precedenta. În curînd n-am mai ştiut dacă eram treaz sau dormeam. Printre perdele şi printre intervalele dintre jaluzele pătrundea o lumină slabă de un verde întunecat şi se strecurau fîşii înguste din spuma albă a dimineţii. Poate că asta a fost ultima mea impresie din starea de trezie, ori o privelişte de vis liniştitoare. Atunci am fost deşteptat de ceva ce se apropia ; se apropiau nişte sunete. Ameţit de somn, mi-am dat seama de asta o dată, de două ori. Apoi sunetele s-au statornicit pe coama acoperişului casei vecine şi săreau de-acolo în aer ca nişte delfini. Aş putea spune şi : ca nişte sfere de lumină la un foc de artificii ; căci impresia de sfere de lumină stăruia ; în cădere, plesneau domol de geamuri şi se scufundau ca nişte mari stele de argint în adîncuri. Resimţeam acum o stare de vrajă ; zăceam în patul meu ca o figură cioplită pe lespedea de pe propriul meu mormînt şi mă trezeam, dar mă trezeam altfel decît atunci cînd s-a făcut ziuă.

E foarte greu să descriu, dar cînd mă gîndesc la ce mi se întîmpla, aş spune că era ca şi cînd m-ar fi răsturnat ceva ; nu mai eram o figură cioplită în relief, ci concavă. Iar odaia nu mai era un spaţiu gol, ci consta dintr-o substanţă, inexistentă printre substanţele din timpul zilei, o substanţă de un negru străveziu şi resimţită negru, din care eram alcătuit şi eu. Timpul se scurgea în mici bătăi repezi de puls. De ce să nu se fi întîmplat acum ceea ce nu se întîmplă niciodată ? — E o privighetoare, aceea care cîntă acolo ! — mi-am spus cu jumătate voce.

Ei, probabil că în Berlin sînt mai multe privighetori decît mi-am închipuit — continuă Adoi. Pe vremea aceea, credeam că în munţii ăştia de piatră nu există nici una, iar aceasta a venit în zbor pînă la mine de departe. Pînă la mine !! — simţii eu şi mă ridicai zîmbind. — O pasăre a cerului ! Deci aşa ceva există cu adevărat ! — Într-o clipă ca asta, vezi tu, eşti în chip natural gata să crezi în cele supranaturale ; e ca şi cînd ţi-ai fi petrecut copilăria într-o lume de vrajă. M-am gîndit pe loc : Am să urmez privighetoarea. Rămîi cu bine, iubito ! — mă gîndeam — Rămîneţi cu bine, iubitelor, casă, oraş... ! Dar mai înainte de a mă fi dat jos din pat şi mai înainte de a mă fi dumirit dacă aveam să mă sui pe acoperişuri la privighetoare sau aveam s-o urmez pe jos, pe străzi, pasărea amuţi şi, vădit, zbură de-acolo.

Acum cînta pe alt acoperiş pentru un alt om care dormea. — Adoi rămase pe gînduri. — Crezi că povestea s-a sfîrşit cu asta ? — Abia acum începe, şi nu ştiu ce sfîrşit va avea !

Am rămas părăsit şi apăsat de o grea mîhnire. N-a fost o privighetoare, a fost o mierlă, mi-am spus, exact aşa cum ai fi spus-o şi tu. Mierlele astea imită, se ştie, alte păsări. Mă trezisem complet, şi liniştea mă plictisea. Am aprins o lumînare şi mi-am privit îndelung soţia, care era culcată lîngă mine. Corpul ei părea că are o culoare cărămizie palidă. Pe piele, marginea albă a plapumei arăta ca o fîşie de zăpadă. În jurul corpului se încovoiau linii late de umbră, despre care nu-ţi puteai da bine seama de unde vin, deşi trebuiau să aibă o legătură cu lumînarea şi cu poziţia braţului meu. — Ce-are a face — mă gîndeam în timpul acesta — dacă a fost într-adevăr doar o mierlă ! Oh, dimpotrivă ; tocmai pentru că aceea care m-a scos aşa din minţi a fost o mierlă cu totul obişnuită, întîmplarea are o semnificaţie cu atît mai mare ! O ştii doar, nu plîngi decît la o dezamăgire simplă, la una dublă ai şi reuşit să zîmbeşti din nou. Şi între timp mă uitam iar la soţia mea. Toate astea se legau de la sine între ele, dar nu ştiu cum. Te-am iubit ani de zile — mă gîndeam — mai mult decît orice pe lume, iar acum zaci aici ca o păstaie a iubirii, golită de foc pe dinăuntru. Acum mi-ai devenit cu totul străină, acum am ieşit la lumină prin celălalt capăt al iubirii. Era asta saturaţie ? Nu-mi aduc aminte să fi avut vreodată senzaţia de saturaţie. Şi-ţi descriu lucrurile astea în aşa fel, de parcă un simţămînt ar putea sfredeli inima ca pe un munte, în a cărui parte opusă s-ar afla o altă lume, cu aceeaşi vale, aceleaşi case şi punţi mici. Dar pur şi simplu nu ştiam ce era. N-o ştiu nici astăzi. Poate că

greşesc istorisindu-ţi această întîmplare împreună cu altele două, care i-au urmat. Pot să-ţi spun doar cum mi-a apărut atunci cînd am trăit-o : M-a izbit de undeva un semnal — asta-i impresia pe care mi-a făcut-o.

Mi-am culcat capul lîngă corpul ei, în vreme ce dînsa dormea fără să ştie nimic şi fără să fie părtaşă la cele ce simţeam. Atunci pieptul ei păru a se ridica şi a se coborî într-un mod exagerat, iar pereţii odăii se înălţau şi se lăsau în jos ca marea în jurul unei corăbii aflate de mult în călătorie, departe de ţărm. Probabil că nu m-aş fi îndurat niciodată să-mi iau rămas bun ; dar acum, cînd plecam pe furiş, mi se părea că mica mea corabie părăsită rămînea în singurătate, iar o navă mare, mai sigură a trecut, fără să mă ia în seamă, peste mine. Am sărutat-o pe aceea care dormea, ea n-a simţit. I-am şoptit ceva în ureche, şi poate că am făcut-o cu atîta băgare de seamă, încît n-a auzit. Atunci am făcut haz pe socoteala mea şi mi-am bătut joc de privighetoare ; însă m-am îmbrăcat în taină. Cred că plîngeam cu sughiţuri, dar am plecat cu adevărat. Mi-a fost ameţitor de lesne, deşi încercam să-mi spun că un om cumsecade nu are voie să se poarte aşa ; îmi aduc aminte, eram ca un om beat ce se ceartă cu strada pe care merge, ca să se asigure că e treaz.

Fireşte, m-am gîndit de multe ori să mă întorc ; uneori aş fi fost în stare să mă întorc străbătînd jumătate din lume ; dar n-am făcut-o. Ea devenise pentru mine intangibilă ; pe scurt, nu ştiu dacă mă înţelegi. Cine resimte profund o

nedreptate, acela n-o mai repară. De altfel, nu vreau dezlegarea ta. Vreau să-ţi istorisesc povestirile mele, ca să aflu dacă sînt adevărate ; ani de-a rîndul nu mi-am putut deschide inima nici unui om, iar dacă m-aş auzi vorbind tare cu mine însumi despre toate acestea, m-ar cuprinde, o mărturisesc deschis, spaima.

Reţine aşadar că raţiunea mea nu vrea să cedeze cu nimic în faţa limpezimii tale de spirit.

Dar doi ani mai tîrziu mă aflam într-o fundătură, în unghiul mort al unei linii de luptă din Tirolul de Sud, care se încovoia de la tranşeele însîngerate de pe Cima di Vezzena spre lacul Caldonazzo. Acolo, linia frontului cobora adînc în vale, străbătînd ca un talaz însorit două coline cu nume frumoase şi urca din nou de cealaltă parte a văii, ca să se piardă într-un munte liniştit. Era în octombrie ; tranşeele ţinute de soldaţi puţini se înecau în frunziş, lacul sclipea tăcut cu pîlpîituri albastre, colinele zăceau ca nişte mari cununi veştede ; ca nişte coroane funerare, mă gîndeam adesea, fără să-mi fie teamă de ele. Valea curgea şovăind şi ramificată în jurul lor ; dar dincolo de linia, pe care o ocupam, se smulgea din această dulce delăsare şi se repezea ca un sunet de trîmbiţă, cafenie, largă şi eroică, spre depărtările inamice.

În timpul nopţii am ocupat o poziţie înaintată, în mijlocul văii. Se afla pe un loc atît de deschis, încît ne puteau zdrobi cu pietre azvîrlite de sus ; dar numai ne-au pîrjolit puţin cu un foc slab de artilerie. Totuşi, în dimineaţa ce urma unei asemenea nopţi, cu toţii aveau o expresie

stranie, care se risipea abia după cîteva ore: ochii erau măriți, iar masa de capete ridicate pe umeri în neorînduială dădea impresia unei pajiști cu iarba călcată în picioare. Dar în fiecare dintre nopțile astea îmi săltam adesea capul peste muchia tranșeii și mi-l întorceam cu prudență pe deasupra umerilor, ca un îndrăgostit: atunci zăream în noapte insulele de la gura fluviului Brenta, de un albastru luminos ca bolta cerului, încrețite rigid ca din sticlă. Și tocmai în nopțile acestea, stelele erau mari și parcă decupate din poleială și licăreau gras ca din aluat copt, iar cerul rămînea și în timpul nopții albastru, și secera lunii, subțire, feciorelnică, toată de argint sau toată de aur, stătea culcată pe spate în mijlocul cerului și plutea desfătîndu-se. Caută să-ți imaginezi cît de frumos era; nimic nu e atît de frumos în viața aflată la adăpost. Uneori nu rezistam și mă plimbam tîrîndu-mă prin noapte, beat de fericire și de dor, pînă la copacii verzi-aurii, negri, între care mă ridicam ca o mică pană cafeniu-verde din penajul morții, pasărea aceasta ce sta liniștită, cu ciocul ei ascuțit, atît de fermecător pestriță și neagră, cum tu n-ai văzut-o niciodată.

În timpul zilei, pe poziția principală puteai, dimpotrivă, să te plimbi chiar și călare. Doar în asemenea locuri, unde ai timp și pentru reflecții, și pentru spaimă, poți să-ți dai seama ce e primejdia. În fiecare zi ea își ia victimele, o medie săptămînală fixă, atîtea și atîtea la sută, și chiar ofițerii de stat major ai diviziei țin în sensul acesta o contabilitate tot atît de impersonală ca

o societate de asigurări. De altfel, și tu însuți. Îți cunoști instinctiv șansa și te simți asigurat, chiar dacă nu în condiții tocmai favorabile. Este acel calm ciudat ce te stăpînește atunci cînd trăiești vreme mai îndelungată în foc. Trebuie să-ți spun din capul locului toate acestea, ca să nu-ți faci idei greșite despre starea mea sufletească. Firește, se întîmplă să te simți brusc îndemnat să cauți o anumită figură cunoscută, pe care ai văzut-o doar cu cîteva zile înainte; dar ea nu mai există. Atunci, o asemenea figură te poate zgudui mai mult decît ar fi rezonabil, și rămîne animată în aer îndelung, ca pîlpîirea unei lumînări. Frica de moarte te stăpînește, așadar, mai puțin decît de obicei, dar ești mai accesibil pentru tot felul de emoții. E ca și cînd teama de moarte, care-l apasă, vădit, fără întrerupere pe om, ca o piatră, ar fi fost rostogolită de-o parte, iar acum crește în apropierea incertă a morții o stranie libertate interioară.

Deasupra poziției noastre liniștite apăru odată, în miezul zilei, un aviator inamic. Asta nu se întîmpla des, fiindcă masivul muntos, cu îngustele lui jgheaburi de aer între vîrfurile rotunde fortificate trebuia trecut la mare înălțime. Tocmai ședeam pe una dintre acele cununi funerare, și cerul fu într-o clipită tamponat cu norișorii albi ai șrapnelelor azvîrlite de baterii, ca de un pămătuf de pudră mînuit cu îndemînare. Priveliștea era veselă și aproape încîntătoare. Cînd avionul trecu sus pe deasupra capetelor noastre, soarele își strecură lumina prin aripile vopsite în trei culori, întocmai ca printr-o fereastră de biserică sau printr-o hîrtie de mătase policromă, iar

în clipa asta nu mai lipsea decît o melodie de Mozart. Mi-a trecut, e adevărat, prin minte gîndul că şedeam îngrămădiţi ca o grupă de spectatori la curse şi că oferearn o ţintă straşnică. Unul dintre noi a şi spus : „Ar trebui mai bine să intraţi în adăpost !“ Dar era vizibil că nimeni nu avea chef să se vîre într-o gaură din pămînt ca un şoarece de cîmp. În clipa aceasta am auzit un ţiuit uşor care se apropia de faţa mea aţintită cu încîntare în sus. Fireşte, se poate să se fi întîmplat şi invers, să fi auzit mai întîi ţiuitul şi abia după aceea să fi înţeles că se apropie o primejdie ; dar în acelaşi moment o şi ştiam : e o săgeată de avion ! Săgeţile acestea erau nişte vergele de fier ascuţite, nu mai groase decît un creion de dulgher, pe care le azvîrleau pe atunci avioanele, de la înălţime ; dacă nimereau ţeasta, ieşeau abia prin tălpile picioarelor, dar tocmai că nu nimereau prea des, şi s-a şi renunţat în curînd la ele. Asta era prima mea săgeată de avion; însă bombele şi rafalele de mitralieră se aud cu totul altfel, aşa că mi-am dat seama numaidecît cu ce aveam a face. Încordat, în clipa următoare m-a şi încercat senzaţia ciudată, fără vreo motivare plauzibilă : îşi va atinge ţinta !

Şi ştii cum a fost ? Nu ca o presimţire îngrozitoare, ci ca o fericire pe care nu o mai aşteptasem niciodată. Mai întîi m-am mirat că numai eu auzeam ţiuitul. Apoi m-am gîndit că sunetul va pieri iar. Dar n-a pierit. Se apropia de mine, chiar dacă foarte îndepărtat, şi creştea în perspectivă. M-am uitat precaut la chipurile celorlalţi, nimeni nu-l sesiza. Şi în clipa asta, cînd m-am convins că eu singur auzeam

muzica aceasta delicată, ceva i s-a împotrivit ţîşnind din fiinţa mea : o rază de viaţă ; tot atît de fără sfîrşit ca şi aceea a morţii ce venea de sus. Nu născocesc asta, caut doar s-o explic pe cît de simplu cu putinţă ; am convingerea că m-am exprimat cu luciditatea unui fizician ; fireşte, ştiu şi eu că într-o împrejurare ca asta te afli pînă la un grad ca într-un vis, cînd ţi se pare că vorbeşti clar de tot, în vreme ce în afară cuvintele sună confuz.

A trecut un răstimp îndelungat, în cursul căruia doar eu auzeam apropiindu-se cele ce aveau să se întîmple. Era un sunet subţire, melodios, simplu, înalt, ca atunci cînd faci să vibreze buza unui pahar ; dar în el se afla ceva ireal ; asta n-ai mai auzit-o tu niciodată, mi-am spus. Iar sunetul acesta era îndreptat spre mine ; eu mă aflam în legătură cu acest sunet şi nu mă îndoiam cîtuşi de puţin că avea să mi se întîmple din pricina lui ceva decisiv. Nici măcar unul singur dintre gîndurile mele nu era de soiul celor pe care ar trebui să le ai în clipele cînd îţi iei rămas bun de la viaţă, ci tot ceea ce simţeam se orienta spre viitor ; şi trebuie să spun deschis, eram sigur că în minutul următor voi simţi apropierea lui Dumnezeu în preajma corpului meu. Oricum, asta nu-i puţin lucru la un om, care n-a mai crezut în Dumnezeu încă de la opt ani.

Între timp, sunetul ce venea de sus devenise mai concret, se umfla ameninţător. Mă întrebasem de cîteva ori dacă n-ar trebui să-mi previn camarazii ; dar fie că aveam să fiu lovit eu sau altul, nu voiam s-o fac ! Poate că în fantezia asta se ascundea o vanitate blestemată, la

gîndul că acolo sus, deasupra unui cîmp de luptă, o voce cîntă pentru mine. Poate că Dumnezeu nu e în genere nimic altceva decît mîndria asta a noastră de bieți cerșetori care ne fălim în țarcul strimt al existenței că avem o rudă bogată în ceruri. Nu știu. Dar era neîndoielnic acum că aerul începuse să răsune și pentru ceilalți ; observam cum pe fețele lor lunecau repede pete de neliniște, și vezi tu — nici vreunul dintre ei nu lăsa să-i scape o vorbă ! Am mai privit încă o dată chipurile : flăcăi, pentru care nimic nu se afla mai departe decît gînduri ca acestea, ședeau, fără s-o știe, acolo, ca un grup de apostoli ce așteptau o revelație. Și brusc cîntecul devenise un sunet pămîntean, la zece pași, o sută de pași deasupra noastră, și muri. El, sosise. În mijlocul nostru, dar pentru mine mai întîi, ceva amuțise și fusese înghițit de pămînt, plesnise într-o tăcere ireală. Inima îmi bătea amplu și calm; n-am fost înfricoșat nici măcar o fracțiune de secundă ; nu lipsea nici cea mai mică părticică de timp din viața mea. Dar cel dintîi lucru de care mi-am dat seama a fost că se uitau la mine cu toții. Ședeam pe același petic de pămînt, însă corpul meu fusese smuls sălbatic într-o parte și executase o curbă adîncă, de forma unui semicerc. Simțeam că mă trezesc dintr-o amețeală, și nu știam cît timp am fost plecat. Nimeni nu-mi vorbi ; în cele din urmă, unul spuse : „O săgeată de avion !“ și cu toții se puseră s-o caute, dar intrase la adîncime de cîțiva metri în pămînt. În clipa aceasta m-a năpădit un sentiment fierbinte de recunoștință, și cred că roșisem pe tot corpul. Dacă cineva mi-ar fi spus că Dumnezeu

a intrat în trupul meu, n-aș fi rîs. Dar nici n-aș fi crezut. Nici măcar că aveam în mine o așchie din el n-aș fi crezut. Și cu toate astea, ori de cîte ori îmi aduc aminte de această întîmplare, aș vrea să mai trăiesc încă o dată, cu mai multă limpezime, ceva de soiul acesta !

De altfel am mai trăit o dată, nu însă cu mai multă limpezime — își începu Adoi ultima povestire. Părea că și-a pierdut siguranța de sine, dar i se citea pe față că ardea de dorința de a se auzi istorisind această povestire.

Era vorba despre mama lui, care nu se bucurase de prea multă dragoste din partea fiului ei ; Adoi însă afirma că nu fusese așa. — Privind lucrurile pe deasupra, ne-am potrivit rău unul cu altul — spuse el — iar asta e în definitiv ceva firesc, atunci cînd o femeie bătrînă trăiește de cîteva decenii în același orășel, iar fiul său n-a făcut, după părerea ei, nici o ispravă în lumea asta largă. Mă neliniștea întocmai ca vecinătatea unei oglinzi care lățește imperceptibil imaginea ; iar eu o amăram nemaivenind ani în șir pe-acasă. Ea însă îmi scria în fiecare lună cîte o scrisoare îngrijorată, cu multe întrebări, și chiar dacă de obicei nu-i răspundeam, totuși în asta era ceva straniu și mă simțeam profund legat de ea, cum s-a și arătat în cele din urmă.

Poate că în mintea ei se întipărise pătimaș, cu decenii mai înainte, imaginea unui băiețel, în care-și pusese Dumnezeu știe ce speranțe ce nu puteau fi stinse de nimic ; iar pentru că eu eram acest băiat dispărut de mult, dragostea ei rămă-

sese aninată de mine, ca și cum toți sorii apuși de-atunci înainte ar fi plutit undeva între lumină și întuneric. Ai iarăși a face cu această vanitate misterioasă, care nu e vanitate. Fiindcă, pot să ți-o spun, nu-mi place să zăbovesc asupra mea, și pentru mine e ceva cu totul de neînțeles ceea ce fac atîția oameni, care se contemplă tihniți în fotografii ce-i înfățișează în momente din trecut, sau își aduc aminte cu plăcere ce-au făcut acolo și atunci, după acest sistem de pușculiță pentru păstrarea eului. Nu sînt un ins deosebit de capricios, nici nu trăiesc doar pentru clipa de față ; dar cînd ceva a trecut, atunci am trecut și eu de mine însumi, iar cînd, aflîndu-mă pe o stradă, îmi amintesc că altă dată am bătut de multe ori drumul acesta, sau cînd revăd o casă în care am locuit cîndva, simt pur și simplu, fără orice alte gînduri, ca un fel de durere, o violentă aversiune împotriva mea, de parcă mi-aș aminti o turpitudine. Cînd te schimbi, cele ce-au fost pier în urmă ; iar cum ne schimbăm necontenit, mie mi se pare că n-am face-o, dacă ceea ce părăsim ar fi fost atît de ireproșabil. Dar tocmai pentru că simt de obicei așa, a fost pentru mine un lucru de mirare cînd am observat că un om a păstrat pentru cît voi trăi o imagine a mea ; probabil o imagine căreia nu i-am corespuns niciodată, dar care era totuși, într-un anume sens, imperativul creării mele și hrisovul meu. Mă înțelegi dacă-ți spun că, în înțelesul acesta alegoric, mama era o fire leonină, surghiunită în existența reală a unei femei limitate în multe privințe ? Nu era inteligentă în accepțiunea noastră, nu era în stare să pri-

ceapă ceva abstract și să facă vreo deducție mai îndepărtată ; cînd îmi amintesc de copilărie, n-o pot numi nici bună, fiindcă era irascibilă și la cheremul nervilor ei ; îți poți imagina ce rezultă uneori din unirea pasiunii cu o perspectivă limitată : aș afirma, însă, că o anumită măreție sufletească, un anumit caracter se reunesc cu întruchiparea concretă, sub care un om se înfățișează experienței noastre obișnuite, într-un fel tot atît de neînțeles precum în vremurile mitice zeii luau chipuri de șerpi și pești.

Foarte curînd după povestea cu săgeata de avion am căzut prizonier într-o luptă din Rusia, mai tîrziu am luat acolo parte la marea transformare și nu m-am reîntors atît de repede, deoarece viața cea nouă mi-a plăcut multă vreme. Mă minunez și astăzi încă ; dar într-o zi am descoperit că nu mai puteam rosti, fără să casc, unele dogme considerate ca indispensabile, și m-am salvat de pericolul ce-mi amenința viața din această pricină, venind în Germania, unde individualismul se găsea tocmai în perioada de înflorire a inflației. Am făcut fel de fel de afaceri dubioase, parte de nevoie, parte numai din plăcerea de a mă găsi din nou într-o țară veche, unde poți comite nedreptăți, fără a trebui să-ți fie rușine. Nu mi-a mers întotdeauna foarte bine, iar cîteodată am stat chiar nemaipomenit de prost. Nici părinții mei n-o duceau strălucit. Atunci, mama mi-a scris de cîteva ori : „Nu putem să te ajutăm ; dar dacă aș putea-o face cu puținul pe care-l vei moșteni cîndva, aș fi gata să-mi doresc moartea." Asta-mi scria, deși n-o mai vizitasem de cîțiva ani și nici nu-i dădusem

vreun semn oarecare de afecţiune. Trebuie să mărturisesc că socoteam spusele ei drept un fel de a vorbi cam exaltat, căruia nu-i acordam importanţă, deşi nu mă îndoiam de autenticitatea simţirii ce-şi găsea o expresie sentimentală. Dar tocmai acum se întîmplă lucrul cel mai straniu: mama se îmbolnăvi cu adevărat şi ai fi crezut că l-a atras şi pe tata, care-i era foarte devotat.

Adoi rămase pe gînduri: — A murit de o boală, pe care se vede că o purtase în ea, fără ca vreun om să bănuiască. S-ar putea da coincidenţei fel de fel de explicaţii fireşti, şi mă tem că ai să mi-o iei în nume de rău dacă n-o fac. Dar ciudate au fost iarăşi circumstanţele secundare. N-a vrut cu nici un chip să moară; ştiu că s-a apărat şi s-a jeluit violent de moartea prematură. Voinţa ei de a trăi, hotărîrea şi dorinţele ei s-au îndreptat împotriva morţii. Nu se poate spune că, în opoziţie cu voinţa ei de moment, ar fi trecut printr-o criză de caracter; căci altminteri s-ar fi putut gîndi şi mai înainte la sinucidere sau la o sărăcire acceptată voluntar, ceea ce n-a făcut nici în cea mai mică măsură. A fost pe de-a-ntregul un sacrificiu. Dar n-ai băgat tu de seamă niciodată că trupul tău mai posedă şi o altă voinţă decît a ta? Eu cred că tot ceea ce există pentru noi ca voinţă, ca sentimente, ca senzaţii şi gînduri ale noastre şi pare a avea stăpînire asupra noastră îşi exercită această stăpînire numai în numele împuternicirii limitate, iar în timpul bolilor grave, al convalescenţelor, al unor lupte cu sfîrşit nesigur şi în toate momentele de cotitură a soartei se manifestă un fel de hotărîre primară a corpului întreg, căreia îi aparţin puterea şi adevărul din urmă. Indiferent, însă, care va fi fost explicaţia; un lucru sigur a fost că îmbolnăvirea mamei mele mi-a făcut îndată impresia de ceva cu totul şi cu totul voluntar; şi chiar dacă tu vei considera toate astea drept o închipuire, rămîne totuşi în picioare faptul că, în clipa în care am primit vestea despre îmbolnăvirea mamei, deşi înştiinţarea nu cuprindea nici un motiv de îngrijorare, cu mine s-a petrecut într-un chip bizar o schimbare completă: ceva dur, care mă ferecase pînă atunci, s-a topit pierind deodată, şi altceva nu mai pot spune decît că starea în care m-am aflat de-atunci înainte avea multă asemănare cu trezirea din noaptea aceea, în care-mi părăsisem casa, şi cu aşteptarea săgeţii cîntătoare venind din înălţimi. Am vrut să plec numaidecît la mama, dar ea m-a ţinut departe cu tot felul de pretexte. Mai întîi mi s-a spus că se bucură să mă vadă, dar să aştept mai bine sfîrşitul bolii lipsite de importanţă, ca să mă poată primi sănătoasă; mai tîrziu a cerut să mi se transmită că vizita mea în acest moment ar tulbura-o prea mult; în cele din urmă, cînd devenisem stăruitor: criza decisivă, după care avea să urmeze ameliorarea, se apropia, să mai am puţină răbdare. S-ar părea că mamei îi era teamă ca nu cumva o revedere să-i răpească stăpînirea de sine; şi-atunci totul s-a decis atît de repede, încît abia am mai putut ajunge la timp la înmormîntare.

L-am găsit bolnav şi pe tata, şi, aşa cum ţi-am spus, nu mi-a rămas decît să-l ajut în curînd să moară. Fusese mai înainte un bărbat de treabă,

dar în aceste săptămîni devenise uimitor de încăpăţînat şi plin de toane, ca şi cînd mi-ar fi purtat pică şi s-ar fi simţit iritat de prezenţa mea. După înmormîntarea lui a trebuit să desfac gospodăria, şi asta a durat cîteva săptămîni ; nu aveam nici o grabă. Oamenii din micul oraş veneau cînd şi cînd la mine, dintr-o veche obişnuinţă, şi-mi povesteau în ce loc din odaie şedea tata şi unde mama şi unde ei. Priveau toate lucrurile cu atenţie şi mă rugau să le vînd cutare sau cutare piesă. Sînt nişte fiinţe aşa de solide, aceşti oameni din provincie, iar unul mi-a spus odată, după ce examinase totul în amănunţime : „E-ngrozitor cînd în decurs de numai cîteva săptămîni se stinge o familie întreagă !" — nici unul nu mă punea la socoteală şi pe mine. Cînd mă aflam singur, şedeam liniştit şi citeam cărţi pentru copii ; găsisem în pod o ladă mare plină cu ele. Erau acoperite de praf, mînjite de funingine, în parte scorojite de uscăciune, în parte acoperite de umezeală, iar cînd le loveai cu palma ieşeau mereu din ele nori de negreală fină ; hîrtia marmorată de pe legăturile de carton dispăruse, lăsînd în urmă doar nişte grupe de insule zimţate. Dar cînd pătrundeam în pagini, cucercam conţinutul ca un corăbier ce naviga printre aceste bunuri, iar odată am făcut o descoperire ciudată. Am observat că negreala de sus, acolo unde întorci foile, şi cea din partea de jos se deosebeau destul de clar de cea pe care o lasă mucegaiul, iar apoi am găsit tot felul de pete neidentificabile şi în sfîrşit nişte urme barbare, pălite, de creion pe foile de titlu ; şi

deodată m-a copleşit emoţia recunoscînd că aceste uzuri pătimaşe, aceste zgîrieturi de creion şi pete făcute în grabă erau urmele unor degete de copil, ale degetelor mele de copil, păstrate treizeci de ani şi mai bine într-o ladă sub acoperiş, uitate cu siguranţă de toată lumea ! — Ei, ţi-am spus-o, pentru alţi oameni poate să nu fie nimic deosebit a-şi aduce aminte de ei înşişi, dar pentru mine era, de parcă lucrurile s-ar fi întors cu josul în sus. Regăsisem şi o cameră care fusese cu peste treizeci de ani înainte odaia mea de copil ; mai tîrziu o folosiseră pentru dulapurile cu rufărie şi altele asemenea, dar în fond fusese lăsată la fel ca pe vremea cînd şedeam acolo la masa de molid, sub lampa cu petrol, al cărei lanţ era ţinut în gură de trei delfini. În odaia aceasta stăteam acum iarăşi multe ore din zi şi citeam ca un copil care nu ajunge cu picioarele la podea. Fiindcă, vezi tu, sîntem obişnuiţi să nu avem nici un sprijin pentru cap şi să-l simţim ridicîndu-se în nimic, asta pentru că avem ceva solid sub picioare ; dar copilărie înseamnă să nu fim bine asiguraţi nici în partea de sus, nici în partea de jos şi, în locul cleştilor de apucat de mai tîrziu, să avem mîini moi de flanea şi să stăm în faţa unei cărţi, ca şi cînd, aşezaţi pe-o mică filă, am plana prin spaţiu, peste prăpăstii. Îţi spun, realmente nu mai ajungeam sub masă pînă la podea.

Îmi aranjasem în această odaie şi un pat şi dormeam acolo. Şi iată că atunci s-a reîntors şi mierla. Odată, după miezul nopţii, m-a trezit un cîntec minunat, magnific. Nu m-am trezit numaidecît, ci l-am ascultat îndelung prin somn. Era

cîntecul unei privighetori ; dar pasărea nu ședea în tufișurile din grădină, ci pe acoperișul unei case din vecini. Am început să dorm cu ochii deschiși. Aici nu există privighetori — mă gîndeam în timpul ăsta — e o mierlă.

Să nu crezi, însă, că asta-i ceea ce ți-am mai povestit astăzi o dată ! Nu, în vreme ce mă gîndeam : aici nu există privighetori, e o mierlă, m-am trezit ; era patru dimineața, ziua se reflecta în ochii mei, somnul îmi pieri tot așa de repede cum urma unui val e resorbită de nisipul uscat al țărmului, și iată, în lumina ce părea o stofă de lînă albă și fină, o pasăre neagră ședea pe fereastra deschisă ! Ședea acolo tot atît de reală, cum stau eu aici.

Eu sînt mierla ta — spuse pasărea —, nu mă cunoști ?

Într-adevăr, nu-mi amintisem numaidecît, dar, cînd pasărea mi-a vorbit, m-a pătruns o fericire nespusă.

Pe acest pervaz de fereastră am mai stat eu odată, nu-ți aduci aminte ! — continuă ea, și-atunci am răspuns : Da, ai stat într-o zi acolo, unde stai acum, iar eu am închis repede fereastra.

Eu sînt mama ta — spuse pasărea.

Vezi tu, poate că asta am visat-o. Dar pasărea n-am visat-o : ședea acolo, apoi a zburat în odaie, iar eu am închis repede fereastra. M-am dus în pod și am căutat o colivie mare de lemn, de care-mi adusesem aminte, deoarece mierla mai fusese o dată la mine ; în copilăria mea, întocmai așa cum ți-am spus adineauri. Stătuse pe fereastră și zburase în odaie, iar eu folosisem o colivie, dar ea se domesticise repede, și eu n-o mai ținusem închisă, trăia în libertate în odaia mea, zbura afară și venea înapoi. Într-o zi nu se mai întorsese, iar acum așadar revenise. N-aveam chef să complic lucrurile și să reflectez dacă era aceeași mierlă ; am găsit colivia și, pe deasupra, încă o ladă de cărți, și pot să-ți spun doar atît : n-am fost niciodată un om atît de bun, ca din ziua de cînd aveam mierla ; dar probabil că nu sînt în stare să-ți descriu ce e un om bun.

A mai vorbit de multe ori ? — întrebă cu viclenie Aunu.

Nu — răspunse Adoi — n-a mai vorbit. Dar a trebuit să-i procur hrană pentru mierle și viermișori. Vezi bine, îmi venea puțin cam greu că mînca viermișori, și eram nevoit s-o țin ca pe mama — ; dar merge, ți-o spun eu, e doar o chestie de obișnuință, și cu cîte lucruri de fiecare zi nu trebuie mai întîi să te obișnuiești ! De-atunci, am păstrat-o la mine, iar mai mult decît atîta, n-am a-ți spune ; asta e a treia povestire, cum se va sfîrși, nu știu.

Dar vrei oare să mă faci să înțeleg — încercă Aunu să se asigure cu precauție — că toate astea au un sens comun ?

O, cerule — replică Adoi — toate s-au întîmplat întocmai așa ; și dacă aș fi cunoscut sensul, n-aș fi avut desigur nevoie ca mai întîi să ți le povestesc. Dar e la fel ca atunci cînd auzi o șoaptă sau numai un susur, și nu poți să faci deosebirea !

Din postumele inedite

Schițe pentru o autobiografie

(Începută în 1937)

[Selecțiuni] [1]

CELE MAI FRUMOASE DOUĂ MOMENTE DIN cariera mea de scriitor, nu știu dacă au fost acestea, dar mi-au rămas în memorie așa:

Renunțasem la profesiunea de inginer și venisem de la Stuttgart la Berlin, mă înscrisesem la Universitate, mă preparam pentru examenul de bacalaureat, sau îl și dădusem, în orice caz frecventasem puțin cursurile și-mi folosisem timpul pentru a termina *Rătăcirile elevului Törless*, începută la Stuttgart. Cînd am fost gata, manuscrisul mi-a fost înapoiat cu mulțumiri de mai multe edituri și respins. Printre ele, *Diederichs-Jena*, apoi îmi mai amintesc de *Bruns* din München și de *Schuster și Löffler* din Berlin. Erau edituri, îndeosebi cele două dintîi, pe care le alesesem cu simțăminte de copil spiritual, și, întocmai ca la copii, simpatia nu se baza și pe cunoștințe temeinice. M-a cam consternat faptul că

[1] Precizarea dintre parantezele drepte aparține lui Adolf Frisé, care a selectat și editat la Rowohlt ineditele ce urmează.

toate trei, ca şi toate celelalte, mi-au examinat şi mi-au respins manuscrisul cu aceeaşi grabă. Voiam pe atunci atît să devin scriitor, cît şi să obţin titlul de docent în filozofie şi aveam îndoieli în aprecierea talentului meu. Aşa am ajuns la hotărîrea de a cere avizul unui om cu autoritate.

Alegerea mea a căzut asupra lui Alfred Kerr, iar în asta era oricum ceva ciudat. Probabil că citisem cîteva din criticile lui ce apăreau pe atunci în gazeta berlineză *Tag* şi simţisem dincolo de felul său de a scrie, care mie, ca german din sud, mi se părea deosebit de manierat şi care mă atrăgea şi îmi repugna, întocmai ca un carnaval străin, temeiul solid al limbii şi al sentinţelor critice ; cred însă că adevărata cauză stătea în cunoaşterea cărţii sale despre Eleonora Duse, apărută în colecţia *Die Fruchtschale*, şi nici măcar în întreaga carte, ci doar într-o mică grupă de două pînă la patru fraze, care-mi treziseră „sentimentul de apartenenţă". Citisem această cărticică încă de la Brno, şi amintirea ei se asociază pentru mine cu „Esplanada", o porţiune de stradă plantată cu copaci, unde duminica orăşenii se plimbau, în sunetul fanfarei militare, pe o parte încolo, pe cealaltă încoace. De ce se leagă această privelişte cu cartea despre Eleonora Duse, nu mai ştiu, cred însă că-mi amintesc bine că era un volumaş cenuşiu-deschis imprimat cu aur, avînd formatul *quarto* mic, şi tot astfel se asociază cu Esplanada. Poate că va fi fost aşa : în duminicile teribil de plictisitoare, acolo se făcea tentativa unui contact cu viaţa şi totul se petrecea întocmai ca în micile oraşe,

iar eu ieşisem probabil cu cartea sub braţ, ca să fiu un tînăr interesant. În modul acesta am ajuns la Alfred Kerr.

Adesea, tata m-a rugat să-i explic cu ce mă ocup : niciodată n-am fost în stare s-o fac. Astăzi e la fel ; ori de cîte ori am vrut să-i explic cuiva capitolul despre sentiment [vezi *Omul fără însuşiri*] [1], la care lucrez de atîta vreme şi aproape cu succes, m-am încurcat îndată şi m-am împotmolit. Privind lucrurile cu amor propriu, însuşirea fundamentală a unui om fără însuşiri, deosebirea faţă de scriitorii care au totul clar în faţa ochilor ar fi gîndirea „plăsmuitoare" în locul celei pur raţionale. Dar aici se află şi marea neclaritate a vieţii mele. N-aş putea fi numit un cap nelimpede, dar nici unul limpede. Făcînd uz de indulgenţă : capacitatea mea de clarificare e viguroasă, dar imboldul spre neclaritate îmi face concesii numai în amănunte.

Tata era foarte limpede, mama ciudat de încîlcită. Ca părul căzut în somn pe un chip drăgălaş.

Rareori un cuvînt despre politică în casa părintească.

Încă nu vreau să mă chem în judecată pe mine însumi, vreau doar să chibzuiesc cum a fost. Teama de ruşi şi de muncitori a copilului a rămas fără influenţă. E însă un lucru vrednic de luat în considerare cum nişte oameni buni, ca părinţii mei, îi considerau apriori răi pe munci-

---

[1] Trimiterea aparţine editorului german.

torii aflați în grevă și neliniștiți. Ce bucurie, cînd spre Steyr au fost îndrumate unități militare.

Ce relații aveam noi în Institutul militar cu politica ? Revoluțiile ne apăreau ca o dezordine ; eu cel puțin nu aveam nici cea mai mică simpatie pentru cea franceză. (Deși aproape că nu eram influențați). Cred că figura lui Napoleon exercita înrîurirea hotărîtoare ; nu persoana lui, despre care încă și astăzi știu puține, ci disprețul față de lume, întruchipat în el, forța și altele asemenea. Reflectînd, mi-a venit în minte că, în afară de asta, elementele estetice au avut desigur și ele, pe al doilea plan, o parte de contribuție decisivă. Sunetul solemn de goarne, bătaia tobelor, masa monolitică. Nu aveam nici convingeri dinastice, nici foarte patriotice, dar în anumite clipe eram zguduiți pînă-n măduva oaselor.

Mai tîrziu, la Brno, n-a mai rămas desigur decît poziția de neangajare a tînărului, totuși, firește, și unele chibzuiri raționale, ceea ce m-a determinat să simpatizez cu socialismul, în așa fel încît prima mea apariție literară aproape că ar fi fost în calitate de cronicar dramatic al ziarului *Volksfreund*. Ce cale a destinului, faptul că în clipa aceasta comitetul teatral a anulat locul rezervat foii ! Vizita la deputatul L..., conferința la Căminul muncitoresc ; atmosferă stătută : și aici elementele estetice au fost decisive, îndepărtîndu-mă.

Se pare că am pricinuit griji mari părinților prin irascibilitatea mea, care era fără îndoială un reflex al irascibilității mamei, dar provenea și dintr-o conștiință de sine plină de susceptibilitate. Așa se poate explica de ce, deși altminteri

mă răsfățau, m-au trimis într-o școală militară, care nu era, într-adevăr, un institut de educație. Am fost, așadar, un copil greu educabil, și eu știu astăzi ce neajutorat te afli într-o asemenea situație, fără cunoștințele care-au devenit de-atunci un bun relativ obștesc, care sînt deci realmente o mare realizare a epocii noastre. Dar oare erau ele de prisos înaintea epocii noastre ?

*

Tratez viața ca pe ceva neplăcut, de care poți să scapi fumînd ! (Trăiesc, ca să fumez.)

*

S-ar părea că evoluția mea firească trebuia să arate astfel : luarea docenței la Graz, suportarea cu răbdare a plictisitoarei activități de asistent. Participarea spirituală la cotitura în psihologie și filozofie. Apoi, după saturație, o decădere firească și încercarea de a trece la literatură.

De ce nu s-a întîmplat așa ? Faptul că mai înainte de căsătorie n-am vrut să ne ducem la Graz ar fi putut rămîne fără urmări. Hotărîtor a fost că mi-am pus speranțe naive în continuarea carierei mele de scriitor. Că nu știam nicidecum cît e de primejdios în viață să nu profiți de șansele pe care le ai. (Provincial grandioase, grandioase în vis, consecința unei tinereți asigurate). Din modestie, nu mă simțeam suficient de competent în psihologie și găseam puțină plăcere în experimentul psihologic ; încă de la Berlin rămăsesem departe de această practică. Din prostie, nu apreciam cîtuși de puțin în folosul meu

ideea : te pui la curent, făcînd uz de energie, cu materia pe care viaţa ţi-o scoate în cale, ci îmi utilizam energia numai pentru propriile mele căutări. Important : că voiam, desigur, să mă ocup cu etica, dar nu găseam o cale de acces, care să-mi convină. Cu alte cuvinte, că am studiat prea puţin ! Căci Scheler[1] a găsit calea de acces ! Că îmi închipuiam a fi mai important ceea ce vrei să extragi din tine însuţi şi apoi să te informezi, pentru verificare şi întregire. La prima povară pe care viaţa mi-a pus-o în spinare, toate astea s-au năruit. S-ar putea spune şi : fantastul i-a pus piedică gînditorului.

Încă o dată, mai tîrziu, aş fi putut reveni pe calea firească, dacă, în calitate de bibliotecar, nu m-aş fi chinuit cu scrisul care nu necesita concentrare, ci mi s-ar fi spus că se poate deveni savant şi în afara Universităţii. Timp şi bibliotecă aveam. Am pus însă preţ pe scriitor şi, deşi aspiram să rămîn în contact cu psihologia, mă îndepărtam de ea. Cauza : distribuţia interesului, cel mai mare revenind literaturii. A doua cauză, care a fost şi în primul caz o cauză principală : că fără un ţel precis nu sînt expeditiv, şi chiar şi atunci nu întotdeauna. Vîscozitate melancolică. Absenţa curiozităţii de „a cunoaşte" cele ce se petrec, însuşire de care un savant are nevoie în mare măsură. Nu „mi-am rotit ochii" niciodată în mediul meu spiritual, ci mi-am ţinut întotdeauna capul vîrît în mine însumi.

---

[1] *Max Scheler* (1874—1928), filozof idealist german, influenţat de Husserl. Lucrarea principală : ***Formalismul în etică şi în etica materială a valorilor.***

*

Faptul că citesc încet mi-a decis în multe privinţe soarta. Am însă o capacitate de înţelegere rapidă, sau cel puţin am avut-o.

*

Îmi trece lesne prin cap să ucid pe cîte cineva. Cred însă că la bătrîneţe aş face-o mai puţin ca oricînd. E revolta împotriva neputinţei interioare. Băiatul cu idei neserioase de sinucidere. N-ar trebui oare să mă lepăd în sfîrşit de această greşeală ? Ce folos, aducînd-o la lumină. Vreau aşadar să mă răfuiesc şi cu iresponsabilitatea mea personală.

*

Invidie de scriitor ? Să fii lăsat în părăsire de oameni, să-ţi frîngi armele, să asculţi muzica şi manifestările entuziaste, care însoţesc intrarea triumfală a preferatului Fortunei : nu trece asta drept o situaţie tragică ?!

*

Îmi este interzis să devin scriitor în Austria : tatăl meu şi-a petrecut toată copilăria şi tinereţea în Graz, a urmat acolo şcoala, de la clasele primare pînă la examenul de inginer, s-a simţit toată viaţa un băştinaş din Graz, iar durerea lui cea mai mare a fost aceea că nu l-au chemat să lucreze în domeniul tehnicii acolo. Dar din întîmplare s-a născut în Timişoara şi a murit la Brno, ca cetăţean involuntar al statului cehoslovac.

Tatăl său a venit în anii cei mai buni ai maturităţii lui la Graz, şi-a ales această patrie, a

fost acolo medic, iar apoi s-a stabilit ca fermier în apropierea orașului, pe o moșie. Dar se născuse la Rychtarow, în Moravia.

Bunicii dinspre mamă ai tatălui meu au trăit în Salzburg și au murit acolo, bunica mea din partea tatei s-a născut acolo.

Bunica mea din partea mamei este înmormîntată la Salzburg, așa că în cimitirul de-acolo se odihnesc trei dintre strămoșii mei.

Mama mea s-a născut la Linz.

Tatăl ei a fost unul dintre cei patru constructori ai căii ferate Linz-Budweis, apoi conducătorul ei, și eu însumi îmi mai amintesc încă de casa seniorială situată într-o frumoasă grădină, în care s-a născut mama, în care și-a trăit copilăria. Acest bunic, a cărui activitate, nu cu totul lipsită de însemnătate, s-a împletit cu istoria locală a Linzului, s-a născut, însă, în Boemia.

Eu însumi m-am născut la Klagenfurt.

Copilăria mi-am petrecut-o în Steyr, și dialectul de aici a fost cea mai grosolană pronunție din Austria de sus, pe care ți-ai putea-o dori.

Rosegger însuși mi-a fost rudă prin alianță. Dar nici unul dintre statele federale nu mă revendică.

*

În definitiv de ce nu? Fiindcă sînt prea provinciale, ca să mă cunoască, și nu există nicăieri un membru al familiei, ca să mă susțină. Dar nu mi s-a întîmplat oare să nu fiu primit nici în Academia germană de literatură? Cînd mă

va fi propus o minoritate, majoritatea mă va fi respins realmente cu o motivare comică : sînt prea inteligent pentru un scriitor adevărat. S-ar părea deci că există în mine și în viața mea ceva ce se potrivește cu asta. „Bărbat cu nasturi la buzunare!“ Și să pactizezi cu oamenii ăștia!

Și totuși, pe cei ce mi se apropie prietenește nu-i măsor nicidecum cu severitate, ca pe niște străini. Aici îmi recunosc o inconsecvență, pe care rămîne s-o examinez.

Sînt cu aceeași indiferență amabil și neprietenos. Sînt numai exterior. Pot fi foarte binevoitor ; dar în împrejurări juste? Toată viața am rămas inegal...

*

Să începem cu temperamentul. Sînt foarte tăcut, și deodată pot da în clocot.

*

Sînt totuși într-un chip foarte naiv convins că scriitorul se află în sarcina umanității, și că în afară de asta aș putea să fiu un mare scriitor. Ce amor propriu bine ascuns de mine însumi!

*

...despre bani : În copilărie și în tinerețe am avut părerea naivă că banii sînt un bun familial, de care, ce-i drept, părinții au voie să profite, fiind totuși obligați să-i administreze în așa fel, încît să-mi revină mie cîndva neîmpuținați, dacă nu chiar sporiți. Din acest unghi de vedere mi-am formulat și pretențiile, iar faptul că pînă la trei-

zeci de ani n-am trăit decît pentru a mă cultiva îmi apare ca foarte natural. N-am fost un fiu agreabil.

*

Tatăl meu şi fraţii lui renunţaseră, dimpotrivă, la partea lor de moştenire paternă, ca să sporească zestrea surorilor. Asta îmi sugerează ideea : tata a fost un romantic, din ultima serie.

*

Modul în care pretindeam să mi se îndeplinească dorinţele, a fost al unui om impulsiv. Sînt „egoist", bineînţeles limitîndu-mă numai la anumite teme.

*

Relaţiile cu politica : nici măcar ştiinţa nu e certă, ca să nu mai vorbim de scriitor. Oarecum, de exemplu în aversiunea faţă de instrucţia cazonă, el trebuie să se bizuie pe simţul său. Mai exact spus : cînd scriu, nu pot hotărî în ce să cred. Mai înainte cred, ar trebui să cred, dar în clipa creaţiei asta devine pentru mine imposibil. Cu siguranţă că în această comportare există surse de erori, dar scriitorul trebuie luat aşa cum e ; e necesar ca statul să aibă această toleranţă, altminteri duce literatura la epuizare.

*

Am părăsit Viena în 1931, fiindcă roşu pe negru toată lumea a fost de acord acolo că în persoana lui Wildgans [1] s-a pierdut un mare scriitor austriac.

*

Sînt în egală măsură cunoscut şi necunoscut, de unde însă nu rezultă că sînt pe jumătate cunoscut, ci o mixtură stranie.

*

Spadă şi pană. — A mînui pana ca pe o spadă, idealul multor scriitori. Provine desigur de la '48. Dar eu am crescut lîngă spadă, privesc cu neîncredere această substituire. Ştiu că ar trebui să duelez cu o lumînare de ceară !

*

Simt o foarte restrînsă nevoie de a comunica : O abatere de la tipul scriitorului.

*

Sînt nerecunoscător.

*

Cînd încep prin a-l numi pe cineva, în corespondenţă, iubite prietene, sînt supărat pe el şi încerc să-mi birui supărarea. Sau intră în funcţiune o aparatură a obişnuinţei, ca odinioară în război, cînd A şi cu mine începeam să ne spunem tu.

*

Cînd ajunsesem la vreo zece manuscrise ale primelor două sute de pagini din *Omul fără în-*

[1] *Anton Wildgans* (1881—1932), scriitor austriac, autor dramatic *(Sărăcie, Iubire)*, şi liric.

suşiri : cea mai importantă mărturisire voluntară, constînd în aceea că modalitatea de a scrie ce mi se potriveşte este aceea a ironiei. Tot atît de importantă ca şi ruptura cu idealul de a descrie exemple de dimensiuni suprafireşti. Tot atît de importantă şi ca recunoaşterea că un scriitor nu trebuie (şi nu poate) să înainteze pînă la un sistem filozofic.

*

O idee sau o iluzie fundamentală a vieţii mele a fost aceea că spiritul are propria lui istorie şi că se ridică treptat, fără prejudicii, mai presus de tot ceea ce se întîmplă pe plan practic. Am crezut că timpul catastrofelor sale a trecut. De aici se pot înţelege raporturile mele cu politica.

*

Fiinţă tînără, te găseşti într-o zi într-un ţinut necunoscut, în care nu eşti familiarizat decît cu lucrurile cele mai apropiate. Sînt alături de tine oameni, care-ţi indică drumurile cele mai scurte şi-apoi te părăsesc, chiar dacă-i mai întîlneşti ocazional. În acest ţinut, care ascunde ademeniri şi spaime, începi să-ţi aproprii cu prudenţă ceea ce te atrage şi să te răfuieşti cu cele ce te înspăimîntă. Aşa faci primii paşi în a statornici relaţii sociale şi sufleteşti cu lumea. Cred că acesta e punctul de plecare în care se află majoritatea oamenilor şi care, pentru cei mai mulţi scriitori, reprezintă un început al activităţii. Făgaşurile, de exemplu la Thomas Mann.

Eu, altfel. Am început agresiv şi m-am orientat, în vreme ce înghesuiam imaginea lumii în

cadrele extrem de imperfecte ale ideilor mele. Asta înseamnă, fireşte, ceva întrucîtva mai mult decît cealaltă atitudine. Dorinţa de a dicta legea se deosebeşte de dorinţa de a putea să stai întins în tihnă, ca şi de întrebarea uimitoare : în definitiv care-i poziţia mea aici ? : cam aşa s-ar exprima gîndurile acestea.

Realistica solidă a gîndirii capătă glas abia în cadrul unei juste formaţii proprii petrecute mai înainte.

Şi abia între patruzeci şi cincizeci de ani îmi pun, tardiv, întrebarea uimită : ce-am devenit oare, am devenit ceea ce trebuia şi aşa mai departe ?

*

Raporturile scriitorului cu epoca sa. Că nu mergi în pas cu ea, că rămîi în urmă, că ai scăpat legătura, că nu contribui şi altele asemenea. Eu cred că m-am deschis într-un chip specific scriitoricesc : Dostoievski, Flaubert, Hamsun, D'Annunzio şi alţii : N-a fost printre ei nici un contemporan ! Au scris cu douăzeci pînă la o sută de ani mai înainte !

*

Favorizarea scriitorilor ruralişti locali (Rosegger etc.) este de asemenea un simptom al decăderii noţiunii generale de literatură.

*

Cînd mă gîndesc la ce succese am fost martor ! De la Dahn [1] şi Sudermann pînă la George

[1] *Felix Dahn* (1834—1912), istoric şi jurist german, autor de romane istorice *(O luptă pentru Roma, Consolarea lui Odin).*

și Stefan Zweig ! Și unii mai interpretează drept snobism și decadență faptul că ponegrești publicul ! Află pentru tine însuți interpretarea adevărată.

*

Conceptul de literatură, intervenția mea în sprijinul ei luată ca întreg reprezintă desigur o contrapondere pentru agresiunea mea împotriva scriitorilor luați individual. Prețuiesc fără rezerve spiritul, acolo unde o fac, dar mult mai adesea simt repulsie decît atracție. Cu timpul, va fi derivat poate de-aici și o atitudine de nepolitețe. Am de aceea o concepție utopică asupra literaturii.

Cînd ajung totuși, în cele din urmă, la scris, trebuie să mă decid a avea ținută. Să dau întotdeauna literaturii ceea ce refuz insului !

De fapt, ar trebui ca istoria vieții mele să fie interesantă prin aceea că sînt un scriitor foarte disciplinat, unul sever, obîrșia mea dă însă la iveală tot felul de tare. Bunicii mei liniștiți. Fiii lor „originali". Fiul epileptic, mort prematur, cu memoria insulară a numerelor. Străbunul bolnav mintal, despre care în clipa de față nu știu dacă aparținea liniei ereditare sau unei ramuri colaterale. Trecut fizic în mine prin mama. Vreau să respect voința ei de a nu vorbi nimic rău despre dînsa. — Latura eroică, nobilă a unui caracter, dragostea ei din copilărie pentru tată și frați. Ce se poate spune despre rest ? Mare iritabilitate nervoasă ; violență și scormonirea unei iritări pînă la răbufnire. Violență trecînd în crize de plîns spasmodic. Dependența acestor fenomene

de alcătuirea interioară. Unor zile de fericire intensă sau de relativă armonie le urma inevitabil una ce ducea la răbufnire. Corelația cu căsătoria ei, neclară. L-a prețuit pe tata, dar el n-a corespuns înclinațiilor ei, care s-au orientat pare-se în direcția bărbatului viril. Mai tîrziu, trăsături histeroide. Dar, surprinzător, fără minciuni, și fără să joace teatru. Așadar mai curînd un dezacord nervos cu ceva ce-a dus la o reacție spasmodică, așa cum se întîmplă în cazul persoanelor slabe chiar și în absența histeriei. În modul acesta, o luptă pentru dragostea mea filială și pentru admirația mea filială.

Dar niciodată vreo discuție între părinți în legătură cu exercitarea supremației asupra copilului. Întotdeauna forma violenței. Replica mea, pornită în parte din aceeași predispoziție ; și eu sînt de la natură violent, și eu mă aprind nervos, în locul unei hotărîri calme. Reacția aceasta, cea normală, n-am cunoscut-o niciodată. Tata a încercat să mă influențeze prin sfaturi bune. Am avut întotdeauna impresia că în aceste certuri tata se dădea de-o parte. Ca și cînd n-ar fi vrut să decidă el. Era ceva straniu. Pe de altă parte, în ceea ce mă privește, a contribuit și fondul băiețesc-bărbătesc care nu se lasă ciondănit de o femeie. În raporturile astfel create, exista și ceva de polaritate sexuală, fără ca noi să fi simțit asta. Cînd aveam zece ani, aceste scene au devenit atît de însuflețite (era, desigur, la noi și un protest intelectual, eu voiam să am independența mea „spirituală", iar un reproș mereu repetat consta în aceea că nu sînt afectuos ca orice

copil), încît cu acordul tuturor trei am fost dat la un institut. La tatăl meu au pledat desigur şi perspectivele unei cariere.

*

Descrierea unui „Aşezămînt chezaro-crăiesc de educaţie şi cultură militară" ar fi suficient de bizară, chiar făcînd abstracţie de importanţa ce se da elevului în ceea ce priveşte politica de mai tîrziu.

Remodelare în Törless (*Rătăcirile elevului Törless*). Adevărul. — Spiritul aşezămîntului aparţinea erei franz-josefiniene, sau avea o origine mai veche ? Mai exista încă ceva, precum principiul că ofiţerul trebuie să se ridice din rîndurile trupei. 48 ? Spirit specific de graniţă ? Aceeaşi idee fundamentală ca vechea şcoală de cadeţi. Ar trebui să citesc ceva despre toate acestea. Să zicem, la modul spartan.

Educaţia, cu excepţia Academiei, era aproape în întregime subofiţerească. Profesorii suplinitori şi plutonierul clasei (şi opoziţia mea faţă de el). Echipamentul şi încălţămintea. Uniforma de paradă care nu-mi venea de loc şi toată descrierea echipamentelor de şcoală, vrednică de rîs. Mai rele decît ale deţinuţilor. Felul cum utilizam spălătorul, şi „Pilulele Globuster". Closetele. Aici o imagine a pajiştei din Eisenstadt a şcolii, cu elevii ce făceau pretutindeni gimnastică. Dragostea mea faţă de curăţenie, încă şi astăzi o supracompensaţie ?

De ce n-au protestat părinţii mei ? Azi, încă, de neînţeles. Omule !

Mi s-a spus adesea în copilărie şi în tinereţe : tu eşti ca bunicu-tău (din partea tatei) ! Asta însemna : încăpăţînat, energic, de asemenea norocos în obţinerea succeselor, greu tratabil, aprecieri rostite totuşi cu o nuanţă de respect. Asemănarea n-a fost niciodată urmărită, explicată şi apreciată în cazuri izolate. Am luat act de ea întotdeauna cu plăcere. Asemenea observaţii făcute copiilor sînt importante : pe nesimţite, ele devin stele călăuzitoare, întăresc amorul propriu într-un fel rodnic şi aşa mai departe. Aspectul remarcabil stă în eficienţa celor spuse numai pe jumătate, a celor ce stimulează fantezia. Există aici ceva din substanţa comparaţiei poetice.

*

Îmi aduc aminte că Hofmannsthal[1] a lăudat mult *Grigia,* dar mi-a obiectat că n-am dat, după părerea sa în mod regretabil, mai multă atenţie construcţiei povestirii, cadrului. Îmi aduc aminte că am răspuns, fireşte şi de ce, că l-am lăsat de-o parte cu intenţie, fără ca totuşi să intru mai adînc în miezul problemei.

Acum mi-a venit în minte : De fapt am fost întotdeauna de acord cu obiecţia şi mi-am făcut eu însumi acelaşi reproş ; în amintire mi s-a consolidat părerea că pricinile au fost graba şi, parţial, indiferenţa.

*

[1] *Hugo von Hofmannsthal* (1864—1929), scriitor austriac, autor de drame, comedii şi librete (între altele, pentru *Cavalerul rozelor* de Richard Strauss) ; a oscilat permanent între impresionism, simbolism şi neoromantism.

Probabil că s-ar putea spune : ştiinţa năzuieşte spre general, arta către exemplar.

Bunicul meu a fost un bărbat care şi-a depăşit cercul său şi a făcut-o cu succes. Tata s-a trudit mereu în limitele date, adaptîndu-se perfect posibilităţilor, şi numai la urmă (Viena, Graz) fără succes. Eu, însă, sînt ca bunicul (de fapt, de neînţeles pentru tata), însă fără succes. Alois [vestit orientalist, membru în *Royal Society* [1]] a repetat destinul bunicului meu, fratele tatălui său.

*

„Este cel mai mare scriitor în viaţă !" Ar trebui să adauge : pe care încă îl mai înţeleg.

*

Cînd se spune că filozofii şi savanţii mi-au căutat societatea şi mi-au evidenţiat cărţile în faţa altora, ce eroare ! Ei nu mi-au apreciat conţinutul filozofic, ci s-au gîndit că aici au a face cu un scriitor care-l înţelege pe al lor !

*

Nu sînt un om cu chef de vorbă (şi nici de-a dreptul cu chef de scris) : ce paradox pentru un scriitor ! Dar nici pînă la completa ardere interioară, ca un filozof, nu merg. Semăn cu un cîine, care-şi duce osul de-o parte, las să se „aşeze" reflecţiile ivite în cursul conceperii sau al redactării, adesea ca să nu le mai reiau niciodată, cîteodată pînă cînd o nouă idee face uz

[1] Precizarea privitoare la Alois Musil aparţine editorului german.

de ele. În parte, aşa ceva s-ar putea numi un om cu fantezie. Dar există o fantezie meditativă şi una activă. Am avut fantezia meditativă a copilului tăcut, încrucişată cu o anumită aptitudine de a născoci povestiri.

*

Nu ştiu pentru ce trăim : aş putea spune. Ceea ce ademeneşte, nu mă ademeneşte. Încă din copilărie. Cu puţine excepţii. Acesta e omul lipsit de bucurii şi „fără apetituri". Conform psihologiei dominante, n-ar rezulta de aici că îmi procur plăcerile prin scris ? Dar nici de scris, nu scriu cu plăcere, deşi cu pasiune. Poate că trebuie să iubeşti viaţa, ca să scrii uşor. Ar trebui să fii ademenit, iar apoi abătut spre scris, ca spre o împlinire. Omul, care nu cunoaşte nimic din toate acestea, ce specialitate va fi avînd ?

*

(Sfîrşitul lui septembrie 1939 la Geneva). Ieri, căutînd ceva, am răsfoit multe caiete, fapt care s-a terminat cu o adîncă deprimare. Uneori o idee bună, aproape niciodată un progres. Asta provine, fireşte, şi de acolo că întregi caiete s-au ocupat de o situaţie specială... Dar niciodată n-au făcut un pas mai departe de începuturi (bineînţeles, am terminat cărţile, care poartă cicatricele celor notate în caiete). Ar fi fost atît de lesne să dau reflecţiilor o formă organizată ; ar fi devenit studii sau cărţi, din care ar fi rezultat o mică operă a unei vieţi... Dar n-am

vrut-o şi nici chiar astăzi nu mă simt în stare de aşa ceva... Ieri am avut impresia că aş fi o persoană care nu-i bună de nimic şi n-a fost decisă să realizeze ceva important.

*

Cu acest prilej mi-a venit în minte: dacă ar mai fi posibilă o salvare, e cert că n-ar trebui să scriu folosind materialul din aceste caiete, fiindcă pînă la urmă nu voi putea niciodată să dau gîndurilor din ele o direcţie, nici măcar o semnificaţie ; ci ar trebui să scriu despre aceste caiete, de asemenea să le apreciez conţinutul, să înfăţişez ţelurile şi obstacolele. De aici ar rezulta o împletire a elementului biografic cu cel obiectiv, aşadar a celor două planuri ce s-au aflat multă vreme în concurenţă.

Titlu : Cele patruzeci de caiete.

Atitudinea : Aceea a unui bărbat, care nu s-a înţeles nici cu el însuşi.

*

O eroare fundamentală : durerile, strădaniile, realizările altora le pot rareori recunoaşte, le consider ca de la sine înţelese : de aceea şi resping cu atîta uşurinţă, în calitate de critic, şi mă uit numai la deficit în loc de beneficiu. Un tînăr, care a fost întotdeauna plin de preţuire pentru bunătatea sau ştiinţa altora, ar putea să dea un alt, însă mai bun tip de critic, un adevărat ordonator.

*

Modestia mea : Sînt de o incultură extrem de multilaterală... (Sînt de o ignoranţă foarte multilaterală).

*

Una dintre cele mai puternice impresii vechi de război, care-mi revine iar şi iar (şi pe neaşteptate) în minte este aceea că m-am găsit brusc înconjurat de oameni care nu citeau niciodată vreo carte ; că ei nu-şi puteau imagina ca fiind ceva onorabil să se scrie altfel de cărţi decît de specialitate şi că socoteau ca un lucru foarte la locul lui să citească ziarul, şi nimic altceva decît ziarul. Cred că cel mult în fiecare batalion se găsea un om care să ştie ce înseamnă a citi. Ce tangenţă neaşteptată şi larg cuprinzătoare cu viaţa păturilor mijlocii ! (vezi : Notiţa despre expertul care citea numai foile marilor partide.)

*

Un cuptor (fabrică de porţelan, fabrică de cărămizi) nu poate fi deschis în fiece clipă ! Explicaţie, de ce lucrul, chiar şi atunci cînd progresează lent sau cînd nu lucrez, nu-mi îngăduie să scriu o scrisoare.

*

Pare a fi o situaţie tipică pentru viaţa mea : Mă aflu la Geneva, şi nici un om nu mă cunoaşte, nu sînt invitat la nici o manifestare cu caracter artistic. Profesorul B., micul papă, nu-mi dă nici o atenţie. Şi la fel în toată Elveţia. Asta îmi aduce aminte de prima tinereţe petrecută la

Brno, unde Strobl [1] trecea drept apariţia cea mai promiţătoare, iar eu drept un „făcător de parafraze".

*

De dimineaţă avut spontan ideea : se potriveşte de fapt pentru anul al patruzecilea sau al cincizecilea însă nu al şaizecilea. Cine şi cum eşti tu ? Care sînt principiile tale ? Cum ai de gînd să rotunjeşti toate astea ?

În orice caz un scriitor al acestei epoci. Cu mult şi puţin succes. Asta-i destul de interesant.

Adesea nevoia imperioasă de a pune capăt la toate. Îmi consider atunci viaţa ratată. Nu am nici o încredere în mine ; mă tîrăsc însă muncind mai departe, şi, la fiecare două, trei zile ceea ce scriu mi se pare pentru o clipă a fi ceva important. Tot corespunzător acestei stări sufleteşti, îmi pun întrebări despre mine şi experienţele şi principiile mele. Nu pentru că ar putea fi interesant, ci pentru că se întîmplă într-o criză a vieţii. De aici să cadă destulă lumină şi asupra restului timpului.

Hotărîre : (cît durează ??) : Aşa vreau să scriu cartea în al şaizecilea an ! Aşa aş putea să trag liniile de început.

*

Nu pot din diverse motive să pledez pentru mine în acest timp. Nu aştept nici altul mai bun. Cel mult îl pot presupune.

[1] *Karl Hans Strobl* (născut în 1877), scriitor german, autor între altele, al trilogiei *Bismarck*.

*

Pe măsură ce îmbătrînim, ne resemnăm tot mai mult. Sîntem mai puţin legaţi de viaţă (ne-am săturat de ea !). Pe de-o parte, fiindcă îi cunoaştem tristeţea şi aşa mai departe. Pe de alta, fiindcă impulsurile instinctuale nu mai sînt atît de flămînde şi neuzate (cuţite ascuţite) ca în tinereţe. Apoi cu timpul ne supunem inevitabilului. Acesta e un mare noroc.

În ce măsură se mai adaugă şi o circumstanţă pozitivă, de influenţă metafizică ? Momentul de cotitură la moartea mamei mele.

(În cea mai mare parte, acestea îi privesc îndeosebi pe oamenii celor două mari războaie).

*

„Tovarăşa de viaţă". — Alături de multe idei cam îndoielnice despre viaţă, social-democraţia a scornit în vremea dominaţiei sale şi acest cuvînt şi această noţiune. — Tovarăşă fără sfintele taine şi constrîngere statală. Doar demnitate a vieţii omeneşti. A fi părtaşi la bucurii şi suferinţe de-a lungul multor ani nu e o pasiune, dar tocmai de aceea ceva mai legat de constituţia umană. — A fi hotărît să suporţi viaţa împreună. Colosala ei ambiguitate şi nesiguranţă. — Încă de copil eşti destinat unei asemenea comunităţi. Vrei să-ţi ai tovarăşa de viaţă, mai înainte ca dezvoltarea sexuală să se fi încheiat şi să devină activă. Asemenea oameni pot fi destinaţi unul altuia. — Sexul este una dintre forţele naturii, în seama căreia ei se văd abandonaţi împreună. — Nu şi-l trezesc unul în celălalt, îl primesc unul de la celălalt. — E bine dacă nu s-au găsit vir-

gini. — Transformă viclenia în încredere. — Nimeni nu răpește celuilalt o bucată de lume. — E firesc ca unul să-l admire pe celălalt, în măsura în care acela are nevoie de așa ceva. Sau cînd n-o face (lirică, frumusețe), ca acela să-și dea seama. Sau ca să se minuneze (nu să se admire) că sînt împreună. — „A se întregi" este plăcut, dar mai e necesar și a se admira. — Îngăduință, care nu jignește obstinația prin aceea că e prea totală și așa mai departe : aici se adaugă multe aspecte particulare. — Am cunoscut o căsnicie fericită ; el, actor ambițios și cu multe succese, ea intrigant-ambițioasă, îl ajuta să promoveze prin adultere, despre care el nu știa nimic, minunîndu-se doar de miraculoasele sale succese. — În genere, sînt mai bune comunitățile conjugale care au fost precedate de adulter și altele asemenea.

*

Va trebui să spun odată de ce mă interesează psihologia experimentală „plată" și nu Freud, Klages [1], ori chiar fenomenologia.

*

Referitor la relațiile mele cu politica : Sînt un nemulțumit. Nemulțumirea referitoare la patrie s-a sedimentat blînd-ironic în *Omul fără însușiri*. Sînt convins și de incapacitatea capitalismului sau a burgheziei, fără a mă fi decis vreodată

[1] *Ludwig Klages* (1872—1956), filozof și grafolog german influențat de Freud. Lucrări : *Erosul cosmogonic. Spiritul ca adversar al sufletului* etc.

pentru adversarii săi politici. E cert că spiritului îi e îngăduit să fie nemulțumit de politică, dar spiritul, care nu înțelege nici un compromis în politică, va apărea ca prea individualist oamenilor gata de compromisuri.

*

Pornind de la realitate : coexistența în mine a unor interese de dimensiuni foarte diferite. Viitorul și vina Germaniei și a lumii și nevoia de a-mi pune opera în bună rînduială. Așa ceva e incomod, dar totodată și punctul de plecare real !

Însemnările *unui* scriitor fie luate într-un mod impersonal. Eu însă ar trebui să am și un mod de a-mi lua în serios, dacă nu opera, cel puțin intenția (de altădată). În măsura în care aceasta intră în cercul actual de probleme al *Omului fără însușiri*, merge relativ ușor. Cum, însă, lucrurile mai vechi ? Scriitor inactual, pe cît de celebru pe atît de necunoscut ? Contrariul, în toate, al unui mare scriitor ? Sau pur și simplu, reconstrucția drumului aproape de neînțeles. Începînd cu tinerețea, care simte în trup geniul, capabil să facă tot restul ? Pentru asta ar trebui însă să fie stabilit și punctul terminus, situația în care urmează fixarea pe hîrtie. Mă stăpînește speranța, și care, ori oboseala ? Adevărul e desigur : saturație. Dar asta nu-i o stare de creație. Adevărul este : nu pretind succes. Dar de ce nu ? Îl am totuși aproape ? Răspunsul ar duce desigur la utopie sau la premisele utopice ale operei mele. La : literatura ca utopie. La omul lipsit de apetituri și de porniri contemplative, pentru

care pledează și multe elemente biografice. Întregirea ar trebui să fie: stabilirea funcției și misiunii sale în lumea reală...

*

Nehotărîrea: însușirea care m-a chinuit cel mai mult, de care mă tem cel mai mult.

*

Consider că e mai important să scrii o carte decît să conduci un imperiu. Și mai greu.

*

Fiecare trăiește simbolurile epocii lui. Numai că adesea îi devin inteligibile abia mai tîrziu.

*

Idee: sînt singurul scriitor, care nu va avea postume. N-aș ști cum.

Marginalii teoretice la viața unui scriitor

(cca 1936)

Trebuie să existe o nevoie de a avea scrieri postume, fiindcă altminteri n-ar exista asemenea scrieri într-un număr atît de mare; mie, însă, Dumnezeu știe de ce, îmi este străină. Editarea postumelor mi-a apărut rareori altfel decît ca un act de venerație rău plasată; dacă e real-

mente venerație, și nu, sub masca ei, afacerism și spirit comercial și exploatare a slăbiciunii scuzabile, pe care publicul o are pentru un scriitor, de care se ocupă pentru ultima oară.

Nu degeaba cuvîntul *Nachlass* are un dublet dubios, cu sensul de a da ceva mai ieftin.[1] Și postumele artistului implică ideea de neterminat, nerezolvat, de „încă nu" — ca și pe aceea de neîncuviințat.[2] În afară de asta mai au o penibilă tangență cu încăperile care, după moartea proprietarului, sînt deschise pentru a fi vizitate de public. Știu, firește, că există și postume minunate și surprinzătoare...

*

Trebuie să fii mai exact, dacă tot vrei să vorbești despre așa ceva. Există cinci feluri de postume. Mai întîi, cele în floare. Se poate ca artistul în viață să se fi aflat tocmai atunci într-un moment de cotitură; sau era stînjenit în opera lui de obligații estetice de reprezentare, pe care și le impusese el însuși, și acolo unde se arată spontan, e mai documentat decît ți-ar putea trece prin minte. Din această grupă fac parte, ca un

---

[1] Remarca semantică impune menținerea în text a cuvîntului *Nachlass*, pe care l-am tradus în rest prin „postume". Cuvîntul are sensuri foarte diferite, printre care cel de „moștenire" (și literară), apoi: „scădere", „reducere" (de prețuri) etc.

[2] În text: *das Nichtgebilligte*, cuvînt care continuă ideea din fraza anterioară, îngăduind scriitorului un joc de cuvinte, intraductibil în limba română: verbul *billigen* are sensul de „a încuviința", dar și pe acela de a „ieftini".

adaos tainic, şi postumele nepublicabile, apoi sentinţele asupra contemporanilor şi a evenimentelor contemporane destinate a fi publicate abia după moarte. O a doua grupă o formează postumele, datorită cărora un autor ia realmente fiinţă abia mai tîrziu ; cred că Büchner ar fi un mare exemplu pentru acest caz, dar şi Novalis. O a treia grupă o formează cele bogate în învăţăminte. Situaţii neduse pînă la capăt, ca *Lucien Leuwen*, de Stendhal, splendid conceput, dar care nu are totuşi nicăieri culoarea definitivă ; schimbări de perspectivă, ca scrierile lui Nietzsche, începînd din vremea cînd boala s-a manifestat mai vădit, se încadrează în aceeaşi grupă ; de asemenea studiile preliminare şi altele de acelaşi fel. Toate acestea permit concluzii de o uriaşă importanţă, care, în majoritatea cazurilor, sînt desigur de aşteptat, dar ele aparţin mai curînd prosecturii estetice, decît unei încăperi cu uşile deschise. Ultima grupă de postume este, în sfîrşit, aceea a celor inutile.

Acesteia îi vor aparţine, în orice caz, postumele mele.

▪

Orice s-ar mai putea spune despre această temă, eu m-am hotărît să împiedic publicarea postumelor mele, mai înainte de a sosi vremea cînd n-aş mai putea-o face ; ca un mijloc în acest scop, încep să le public eu însumi.

Mi s-ar putea replica lesne cu întrebarea dacă sînt chiar atît de sigur că se va încerca în genere lucrul acesta cu mine. Dar la asta aş ridica obiecţia că totul depinde de momentul cînd voi

avea cinstea de a nu mai fi un om contemporan. Dacă, de exemplu, aş fi intrat în sfera voastră de interes cu zestrea mea literară de la douăzeci şi şase de ani, aş fi obţinut o operă postumă, chiar dacă nu s-ar fi putut altfel decît recurgîndu-se la temele şcolare ! Acelea erau pentru literatură vremuri, cînd morţilor le mergea mai bine decît astăzi celor vii.

În mulţi dintre anii ce s-au scurs de-atunci încoace aş fi părăsit, dimpotrivă, literatura germană cel mult cu acest certificat de absolvire : conduită neobişnuită ; talent plăpînd, chiar dacă înclinat spre exces (astăzi încă sînt citat într-un manual şcolar mult folosit în Austria ca scriitor „pervers") ; după un început supraestimat, s-a bucurat de o consideraţie moderată într-un cerc de amatori de ciudăţenii. Acestea ar fi fost aprecieri încă amabile.

Mi-am propus ca astăzi să stărui ceva mai amănunţit, pentru uzul general, asupra acestor lucruri.

▪

Primul meu succes a coincis cu cea dintîi carte pe care am publicat-o, *Rătăcirile elevului Törless*. A durat pînă astăzi chiar, însă în anii aceia micul roman, pe care-l scrisesem, a fost apreciat din trei unghiuri de vedere : ca expresia viguroasă a unei noi „generaţii", ca o operă cu cheie privind învăţămîntul şi ca o mostră oferită de un tînăr scriitor, în care se puneau cele mai mari speranţe. Am primit încuviinţări critice şi interpretări pline de interes din lumea întreagă.

Făcînd abstracţie de faptul că am cîştigat prietenia cîtorva critici de seamă, succesul acesta pare a fi rezultat dintr-o serie de confuzii. Mi s-a elogiat „psihologia“ şi „realismul“, iar mulţi au crezut că au în faţă o „carte despre întîmplări trăite“, dacă nu chiar una „de confesiune“ ; îndeosebi pedagogii voiau să afle de la mine „lucruri mai precise“, dorinţă în care i-am dezamăgit, după puteri, îngrozitor, în răspunsurile mele.

*

Adevărul era că n-am pus nici un preţ pe „materialul“ prezentat. Fireşte, văzusem cîndva cu proprii mei ochi ceva asemănător, dar materialul mă mişca personal atît de puţin, încît cu doi ani înainte de a-l utiliza eu însumi l-am povestit unui alt tînăr scriitor, al cărui realism cras mi se părea mult mai potrivit pentru acest material şi pe care l-am asigurat ferm că e un subiect pentru el, nu pentru mine. (În ce mă priveşte, pe atunci mă încercam într-un soi de meditaţie lirică.) Atît, referitor la „cartea despre întîmplări trăite şi de confesiune“. De ce am abordat totuşi eu însumi materialul atunci (1902-1903), n-aş mai putea spune ; cred că s-a întîmplat datorită unei deosebite împrejurări de viaţă şi fiindcă, după ce nu găsisem un editor pentru poezia mea de idei, voiam să pun pe picioare ceva mai solid.

*

Mai mult timp a rămas aninată de mine faima de psiholog. Am combătut-o de la început (şi puteam s-o fac, fiindcă studiasem într-adevăr

psihologia, ba chiar mă aflam pe atunci la un pas de a obţine titlul de docent în această ştiinţă la o Universitate). Căci ceea ce trece drept psihologie într-o operă literară este altceva decît psihologia, după cum literatura este altceva decît ştiinţa, iar folosirea nediferenţiată a cuvîntului a şi dus, ca orice echivoc important, la confuzii. Cred că deosebirea nu se bucură nici chiar astăzi de suficientă atenţie şi, de exemplu, e ignorată aproape întotdeauna, cînd cercetătorii se bizuie pe scriitori, ca şi cînd aceştia ar fi în măsură să le ofere material sau un studiu preliminar încheiat.

Deosebirea în sine este simplă : literatura nu e o cale spre ştiinţă şi cunoaştere.

Dar : literatura se foloseşte de ştiinţă şi cunoaştere. Şi anume tot atît de exact în privinţa universului interior, cît şi a celui exterior.

Cum trebuie să se împletească, să se întregească una pe alta şi să se delimiteze ; aceste chestiuni nu numai că depăşesc cadrul observaţiilor de faţă, ci pot fi socotite şi ca insuficient clarificate. În ceea ce mă priveşte, vreau să atrag atenţia asupra a două consecinţe.

Am început să caut cu încordare răspunsul atunci cînd mi-am scris a doua carte, cele două nuvele *Uniunile,* şi îndeosebi prima. Aspectul anecdotic al acestui caz este următorul : fusesem solicitat de o revistă literară să public o povestire. Intenţia mea era să dau pentru mine însumi rapid şi fără multă osteneală o probă de agilitate şi să spiritualizez întrucîtva povestirea galantă obişnuită prin unele idei care tocmai mă

preocupau. Asta trebuia să mă coste opt pînă la paisprezece zile de lucru.

Ceea ce a ieşit de aici a fost o muncă deznădăjduită de doi ani şi jumătate, în cursul cărora nu mi-am acordat timp pentru nimic altceva.

Trudă agravată prin aceea că rezultatul — o mică povestire, al cărei cadru nu îngăduia nici o libertate de mişcare — nu putea corespunde nicidecum marelui consum de muncă.

Ce a rezultat în cele din urmă : o scriere realizată cu grijă, care-şi revelează polivalenţa conţinutului aparent doar sub lupă (printr-o receptare mai atentă, mai circumspectă, care stăruie asupra fiecărui cuvînt). N-am făcut nimic ca să uşurez accesul. Dimpotrivă, nici chiar punctuaţia nu secţionează conţinutul de dragul cititorului, ci supunîndu-se numai legii alese.

Pentru mine a rezultat de aici un mare insucces.

Se confirmă din nou ceea ce se întîmplă atît de des, anume că primele opere sînt înşelătoare : aşa au scris cei cărora nu le plăcusem încă de la început. Au scris cei ce salutaseră o carte de trăiri personale. Au scris însă şi majoritatea celor de a căror favoare mă bucurasem. Am întîlnit de-a lungul întregii vieţi foarte puţini oameni care au simţit ceea ce trebuia să fie această carte şi ceea ce şi este cu siguranţă în parte.

*

Este singura dintre cărţile mele, din care mai citesc încă şi astăzi uneori. Nu suport fragmente mari. Dar o pagină pînă la două receptez ori-

cînd cu plăcere — abstracţie făcînd de anumite defecte dureroase de expresie.

Ceea ce s-a petrecut în aceşti doi ani şi jumătate şi ceea ce permite continuarea reflecţiilor începute s-ar tălmăci prin două constatări : 1) cotitura clară — căci ea se anunţa încă din *Törless* — de la realism la adevăr, 2) de la psihologie, care e un element realist, la ceva similar ei şi totuşi fundamental deosebit de ea, căreia nu vreau să-i dau deocamdată nici un nume.

*

ad 1) Ceea ce a înţeles realismul prin adevăr a fost : sinceritate, curaj, descrierea lucrurilor aşa cum sînt în realitate, fără a le înfrumuseţa. Asta e bine, asta n-ar trebui să se uite, dar e prea puţin. (O carte a adevărului. Ce s-a înţeles prin adevăr. — Cu o înclinaţie, înţeleasă ca reacţiune, către aspectele brutale).

E limpede că adevărul e o noţiune relativă nu numai în lărgime, în sensul că lucrurile cele mai diferite trec laolaltă ca adevărate, ci că e relativă şi în adîncime. Adevărul realismului a fost acela al unei descrieri fidele a suprafeţei. Stratificarea în adîncime duce dimpotrivă la întrebarea cum se împacă în genere literatura şi adevărul, ce convieţuire miraculoasă există între ea şi el.

Unde face uz literatura de cunoaştere ? În ce măsură e ea legată de adevăr ? Ce e ea, dacă nici fotografie, nici fantezie, joc, aparenţă ? Fără îndoială, ar fi greu, dacă nu imposibil, să se dea un răspuns îndestulător. (O serie de întrebări, fiecare interesantă, fiecare fără un răspuns defi-

nitiv). Am publicat de cîteva ori eseuri în legătură cu aceste chestiuni, dar ele nu ridică pretenția de a fi suficiente. Probabil că, mai întîi, ar putea coexista în privința aceasta chiar mai multe teorii la fel de îndreptățite.

Nu știu nici măcar dacă exprim exact ideea, pentru care mă decid eu personal, cînd spun : literatura nu are sarcina de a descrie ceea ce este, ci ceea ce trebuie să fie ; sau ceea ce ar putea să fie, ca soluție parțială a ceea ce trebuie să fie.

*

Cu alte cuvinte : literatura oferă alegorii. Ea dezvăluie sensuri. Este interpretare a vieții. Realitatea e pentru ea material. (Dar : oferă și modele. Și face propuneri parțiale.)

Două întrebări se leagă de aceasta. a) Ce este sens ? b) Nu face literatura nimic altceva ?

La a) Captarea sensului este altceva decît înțelegerea lucidă. Este o punere în ordine nu numai prin rațiune, ci și, în primul rînd, prin simțire. În orice caz, interpretarea este și o revelație interioară a vieții. Este înrudită, fără îndoială — ceea ce s-a mai spus — cu religia ; este un substrat religios fără dogmatică, o religiozitate empirică. Una ocazională.

Rezolvarea unor asemenea probleme se află la capătul unor procese nesfîrșite.

*

Dar dacă rezolvarea problemei este ca și imposibilă, fiecare pas în parte ne apare mult mai precis. E cunoscută deosebirea între a trăi ceva

cu o înțelegere profundă a lucrurilor și, respectiv, cu o înțelegere precară. Nu e vorba neapărat de înțelegerea sensului ultim. Și așa se întîmplă și în artă.

Înțelegem un lucru, nu fără a gîndi și a participa, sau cu o participare convențională, ci sîntem mișcați, sîntem treziți (adică sîntem azvîrliți în stări de simțire și de gîndire cu totul noi), ne restructurăm cunoștințele privitoare la noi înșine și privitoare la viață.

Am numit odată literatura drept o învățătură despre viață în exemple. *Exempla docent.* E prea mult. Literatura oferă fragmente ale unei învățături despre viață.

*

Literaturii îi aparțin esențialmente cele ce ne sînt neștiute ; venerația față de acestea. O concepție definitiv cristalizată asupra lumii nu face casă bună cu literatura. Ea trebuie să-și constituie un S.P.P. Un detașament de lingăi.

Aceasta se aplică tuturor concepțiilor pretins cristalizate asupra lumii.

Literatura este etos viu. În mod obișnuit, o descriere de excepții morale. Dar din timp în timp și o sinteză de morală a excepțiilor.

*

Aici se înnoadă toate întrebările : literatura și statul totalitar. Literatura și comerțul. Literatura și politica. Poziția excepțională și însemnătatea scriitorului.

*

Literatura adevărată se deosebește numaidecît de cea mediocră : Densitatea relațiilor (corelațiilor), puritatea plăsmuirii (rigurozitatea formei), evitarea a tot ceea ce este de prisos (calea cea mai scurtă), dimensiunea lingvistică (adesea scriitorul își comunică simțirea printr-un singur cuvînt) ; după cum observăm imediat dacă o persoană care apare undeva e o personalitate, tot astfel o simțim și din prima pagină a unei cărți ; apoi însă și calități ca : darul de a povesti, tensiune, evenimente, mediu captivant și așa mai departe.

Acestea se concentrează în grupa de calități formale. În parte, e ceva pur istoric-meșteșugăresc. Trebuie să poți. Întrebarea : „de ce" nu e hotărîtoare aici. De ce există în genere literatură (și nu numai eseu) ?

*

Acesta a fost drumul deschis în *Uniuni.*

Rămîne de reluat întrebarea cum se exprimă toate acestea în relațiile literaturii cu psihologia. Trebuia să pășesc pe calea care duce, în decurs de aproape numai douăzeci și patru de ore, de la afecțiunea cea mai intimă la infidelitate. Sînt, psihologicește, o sută și o mie de căi. Nu are rost să descriu *una* dintre ele. Psihologia însă ne indică probabil una sau alta de o deosebită importanță. Tipologia adulterului. Dar asta nu e treaba scriitorului. E o problemă de ordin rațional.

Hotărîtor pentru mine personal a fost faptul că am interpretat de la început problema adulterului ca pe o altă problemă, aceea a trădării de sine. Raportul omului cu idealurile sale.

Însă ca întotdeauna : nu eram decis. Aveam atîtea motive să descriu o anumită evoluție ca multe altele.

Atunci s-a cristalizat în mine hotărîrea să aleg „calea cea mai grea" (calea pașilor foarte mici), calea tranzițiilor celor mai încete, celor mai insesizabile.

Aceasta are o valoare morală : demonstrația spectrului moral cu tranzițiile continui de la ceva la opusul său.

S-a adăugat, însă, și a decis un alt principiu. L-am numit principiul „pașilor motivați". Regula lui este : nu îngădui să se întîmple nimic (sau : nu face nimic), care să nu aibă valoare din punct de vedere sufletesc. Aceasta înseamnă și : să nu faci nimic cauzal, să nu faci nimic mecanic.

*

Nu vreau să afirm că acesta e un principiu bun, nici măcar unul realizabil și limpede. Abia astăzi *(Omul fără însușiri)*, sînt în situația de a verifica mai îndeaproape acest principiu în relațiile sale cu lumea.

Dar este un principiu eroic (atunci — nu acum ! — cuvînt ales). Unul prometeic. Unul care eliberează forțele combative ale sufletului de neorînduială și le subordonează esențialului. Unul — cum mi s-a părut mie — propășitor-clasic. Este principiul măreției.

Nu este hotărîtor ce trebuie să faci, ci cum trebuie s-o faci. (Referitor la acest principiu moral, vezi din nou *Omul fără însuşiri.*)

E însă orice altceva, numai univoc nu. Este decisiv, dar deciziile întregitoare pînă la selectarea clară a ceea ce urmează să fie aşternut pe hîrtie nu decurg din limitarea datorită materialului ales.

În fapt, *Uniunile* sînt o trăire expusă în modul cel mai exact, fără spaţii moarte. O trăire care, aparent, este pusă în mişcare din exterior prin adierea cea mai uşoară, dar în decizii absolut de nemişcat din afară.

Slăbiciunea a fost că în această absenţă de întîmplări, ce impunea utilizarea unui lanţ de motor mereu mai lung, aspectele exterioare au fost diluate excesiv, de unde a rezultat prea multă încetineală, în aparenţă ceva straniu, în aparenţă un ermetism estetic, astfel încît nimeni n-a vrut să observe fondul solid.

*

Fanaticii au rezultat ca o repetare ameliorată a aceleiaşi încercări. Scrierea a şi fost, cronologic, începută încă din timpul lucrului la *Uniuni.* Ceea ce trebuia evitat, era imoralitatea. Nimic nu se putea potrivi mai bine pentru aşa ceva, decît faptul de a lucra pentru o scenă.

S-a adăugat, ca un element nou, problematica scenei. Se poate spune chiar că scena a dat fiinţă unei cauzalităţi formale proprii, care se repetă necontenit.

Este o bătaie de clopote, cu aceleaşi clopote şi aceleaşi limbi de clopote.

CUPRINSUL

DIN POSTUMELE INEDITE

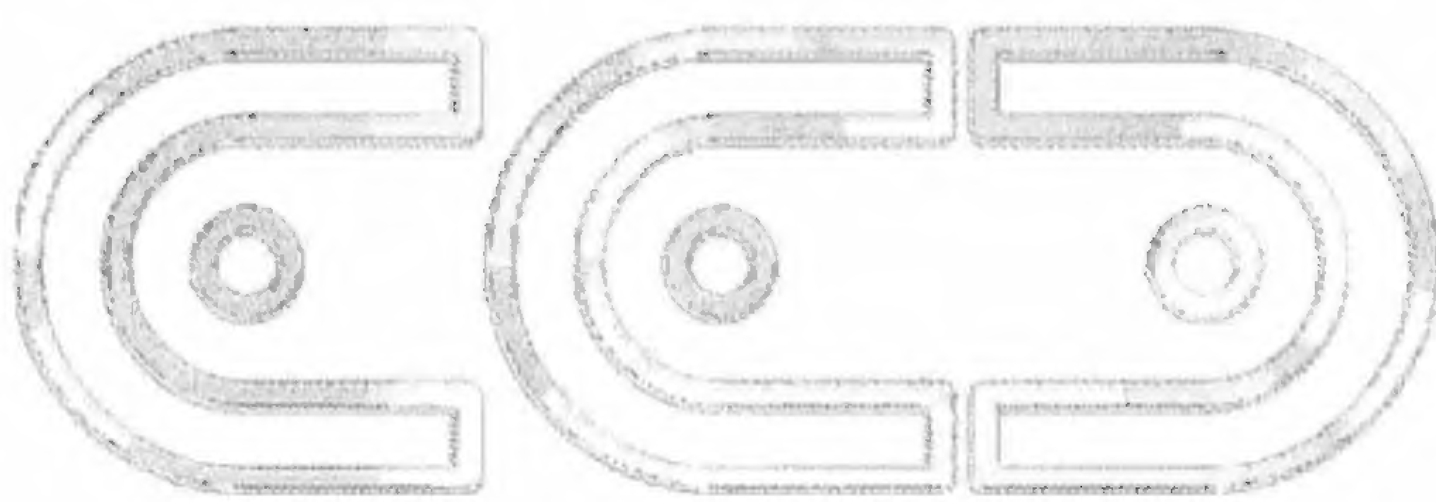

TIPARUL EXECUTAT LA

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918"

Coli tipo; 11,50 comanda nr. 540

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

